

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

BAKALÁRSKA PRÁCA

Jana Borodáčová

**Obraz francúzskeho vidieka v cestovnom
denníku Arthura Younga**

**The Image of Rural France in the Travel
Diary of Arthur Young**

Praha 2012

Vedúci práce: prof. PhDr. Luďa Klusáková, CSc.

POĎAKOVANIE

Rada by som poďakovala pani profesorku Klusákovej za jej námety a pripomienky a za jej odborné vedenie mojej práce.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia, či k získanou iného, alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 7.5. 2012

.....

Jana Borodáčová

Abstrakt

Autorka v práci analyzuje cestopis Arthura Younga, ktorý z pozície fyziokrata primárne pozoroval a skúmal hospodársku situáciu francúzskeho vidieka v priebehu svojich troch ciest v rokoch 1787, 1788, 1789/90. Cestovateľ sa pri tom opieral o vlastné skúsenosti agronóma a svoje pozorovania dopĺňal informáciami od miestnych vlastníkov pôdy, ktorí javili záujem o otázku agronómie a svoj obzor si rozširoval i prostredníctvom rozhovorov so svojimi francúzskymi priateľmi. Pri mapovaní stavu francúzskeho vidieka využíval svoju metódu štatistiky, ktorú zaviedol už pri predchádzajúcich výskumných cestách po Anglicku a Írsku. Cestovateľ však pri tejto metóde prehliadal sociálnu stránku života na vidieku, ktorej charakteristika sa zostručnila na všeobecný názor vzdelaných osvietenských vrstiev.

Dielo Arthura Younga je tiež klasickým osvietenským cestopisom i keď cieľom cesty sa autor vymaňoval z tradičných destinácií. Cestovateľ sa vo francúzskom prostredí výrazne národnostne vymedzoval a svoje posudky tak formuloval z pozície Angličana. Tento rys je charakteristický pre celý obsah cestopisu, či už sa jednalo o poľnohospodárstvo, chovanie a zvyky francúzskej spoločnosti, alebo o popis revolučných udalostí.

Kľúčové slová

Arthur Young, Francúzsko, vidiek, poľnohospodárstvo, 18. storočie, cestovanie, cestopis

Abstract

The author makes an analysis of the book of travels by Arthur Young who from a position of a physiocrat observed and explored the economic situation of French country during his three journeys in 1787 /1788 and 1789/90. The traveller used his own experience of agronomist and he supplemented his observation with information from local landed proprietors who were interested in agronomics. He also broadened his horizons via conversations with his French friends . When he conducted a survey of conditions of French country he used his method of statistics which he introduces during his preceding research journeys in England and Ireland. But the traveller omitted the social side of the country life when using this method. The characteristic of this method was abridged of a general opinion of educated Enlightenment class.

The work of Arthur Young is also a typical Enlightenment book of travels even though the aim of his journey the author broke out of traditional destinations. The traveller delimited himself distinctively nationally in the French environment and for this reason he expressed his opinions from a position of Englishman. This feature is characteristic of the whole contents of the book of travels, no matter if he addressed himself to agriculture, behaviour and customs of French society or to description of revolutionary events.

Keywords

Arthur Young, France, countryside, agriculture, 18th century, travel, travelogue

Obsah

Úvod.....	1
1. Osvietenstvo - cesta k rozumu a príroda J.J.Rousseaua.....	11
2. Fyziokrati- inovátori v poľnohospodárstve.....	13
3. Arthur Young (1741- 1820).....	16
4. Arthur Young- fyziokrat a statistik.....	20
5. Tri francúzske cesty Arthura Younga- 1787, 1788, 1789/90.....	23
6. Arthur Young ako prototyp osvieteniského cestovateľa.....	29
7. Pohľad na francúzske cesty a siete zájazdových pohostinstiev.....	33
8. Svet francúzskych roľníkov.....	37
9. Rozdelenie pôdy a vlastníci vo Francúzsku.....	40
10. Stav francúzskeho poľnohospodárstva podľa správ Arthura Younga.....	42
11. Daňový systém vo Francúzsku a jeho kritika.....	46
12. „Veľký strach“.....	49
13. Arthur Young a jeho osobný pohľad na revolučné udalosti.....	54
14. Youngov stručný exkurz nielen na hospodársku situáciu vo Francúzsku medzi rokmi 1791/1792.....	58
15. Zrovnávanie ako forma prejavu národnej identity.....	62
Záver.....	67
Zoznam použitých literatúry a prameňov.....	70
Zoznam obrazových príloh.....	73

Úvod

Vo svojej dobe patril Arthur Young medzi vzdelanými kruhmi spoločnosti k slávnym a významným osobnostiam. Jeho prínos tkvel hlavne v spôsobe, akým dokázal v priebehu niekoľkých poznávacích ciest zmapovať a zosumarizovať hospodársku situáciu anglického, írskoho a napokon i francúzskeho vidieka. „Agronóm Arthur Young, ktorý sa do Írska vydal v sedemdesiatych rokoch osemnásteho storočia a ktorého primárny záujem sa dotýkal hlavne stavu miestneho poľnohospodárstva, dúfal, že podrobné informácie obsiahnuté v jeho cestopise...„postavia toto kráľovstvo do spravodlivejšieho svetla, než v akom sa doposiaľ javilo“.¹ Írska cesta bola pre Youngových súčasníkov vo svojom výsledku unikátnou záležitosťou a cestovateľ sa po zverejnení svojich poznatkov a záverov preslávil. Pre dnešných historikov sú však rovnako pútavé a z historického hľadiska dôležité i výsledky jeho troch francúzskych ciest. Arthur Young je zaujímavý i tým, že v jeho osobe môžeme nájsť odraz ducha osvietenскеj doby. Ašpirácia po poznání, snaha zlepšovať a zdokonaľovať, intenzívna vedecká činnosť, korešpondencia so slávnymi intelektuálmi a politikmi a napokon túžba po pokroku ako na poli vedeckom, tak i na poli ľudskom. Preto považovala autorka za správne znova „oživiť“ postavu tohto výnimočného muža. Cieľom tejto práce bola snaha bližšie predstaviť osobu Arthura Younga ako cestovateľa a zároveň ako agronóma. Autorka sa opierala hlavne o kľúčové dielo² tohto anglického fyziokrata z jeho troch francúzskych ciest. Prostredníctvom spomínaného cestopisu a za pomoci odbornej literatúry sa pokúsila načrtnúť obraz francúzskeho vidieka na konci osemnásteho storočia, na rozhraní doby, kedy Francúzsko „pohlí“ revolúcia a otrasie základmi celej starej spoločnosti. Autorka sa zamerala na osobu Arthura Younga známeho anglického fyziokrata a cestovateľa a sledovala kľúčové záujmy a postoje tohto cestovateľa. Ako Young prechádzal francúzskym vidiekom, dával istým vybraným aspektom záujmu prednosť ako v oblasti poľnohospodárstva, tak i v sociálnej sfére. Autorka sa snažila predstaviť cestovateľove hlavné okruhy záujmu, čoho si Arthur Young prednostne ako fyziokrat na vidieku všimol a ktoré sféry prehliadal, alebo len stroho zaznamenával, čo považoval za správnu formu hospodárenia a ktorú zavrhoval ako neproduktívnu a zaostalú. Young ako anglický cestovateľ prišiel do Francúzska s určitými predsudkami a autorka práce sa pokúsila načrtnúť cestovateľov obraz a názor, ktorý si v priebehu cesty o Francúzsku a jeho obyvateľoch vytvoril.

---

¹ MARTINA POWER, *Vnímání zemských hranic a jejich role v členění geografického prostoru: irsko- britská a česko- německá hranice v letech 1750- 1850*. Disertační práce, ÚSD FF UK Praha 2012, str. 76.

² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*. London, Printed For W.Richardson, Royal- Exchange, 1794.

Youngov cestopis k jeho trom francúzskym cestám je tematicky rozdelený na dve časti. V jednej z nich autor podrobne popisuje vlastnú cestu, starostlivo zaznamenáva nadobudnuté skúsenosti a svoje pozorovania, ktoré sa snažil udržiavať v objektívnej rovine, doplňuje vlastnými názormi. Druhá časť práce je zameraná čisto vedeckým smerom, kde predstavuje podrobný rozbor stavu francúzskeho poľnohospodárstva, pričom poznatky opiera len o vlastný výskum. Youngove dielo predstavuje svojim obsahom i zámerom klasický osvietenský cestopis. Prelínajú sa v ňom prvky odbornej literatúry s popismi zodpovedajúcimi žánru krásnej literatúry.³ Autor však stále kladie vysoký dôraz na objektívnosť, vedeckosť a zároveň i poučnosť obsahu. Tieto charakteristiky mali zaručovať kvalitu každého cestopisu. I napriek tomu môže toto dielo pôsobiť zároveň ako autobiografia. Jeho primárnou úlohou ale bolo podriaadiť osobné zážitky a komentáre hlavnému cieľu cesty, ktorý si každý autor sám vytýčil.⁴ Cestopis sa tak viacej ako kedykoľvek pred tým dostáva so svojim obsahom na rozhranie odbornej a krásnej literatúry a stáva sa dokonca druhým najobľúbenejším literárnym žánrom tesne za románmi. Príkladom o ich všeobecnej obľúbenosti môžu nasvedčovať i skoro okamžité preklady cudzojazyčných cestopisov do angličtiny a naopak. Nie každý autor ale dosiahol uznania. Záležalo na kultúre použitého jazyka, stupni pútavosti obsahu, odbornosti a didaktičnosti.⁵

Na rozdiel od predchádzajúcich historických epoch baroka a renesancie, kedy „*sa na cesty vydáva len ten, kto musí*“, sa cestovanie v období osemnásteho storočia stáva „*predsa len bežnou záležitosťou*“⁶. Rozvoj takých vied ako kartografia, geodézia, astronómia, ktoré boli pestované v Kráľovskej akadémii vied (*Académie Royale des Sciences*), či nové poznatky z navigácie potrebné pre moreplavbu, hrali dôležitú úlohu pri cestovnom rozvoji.⁷ Zdokonalenie dopravných prostriedkov, aktívna výstavba nových a kvalitných ciest, akú bolo možné pozorovať vo Francúzsku od počiatku storočia, či zlepšenie a rozšírenie dopravných spojov a zavedenie cestovného poriadku, umožňovalo cestovanie pre širokú škálu obyvateľstva. Na cestách bolo stále častejšie vidieť i ženy, ktoré boli v minulosti z tejto

---

³ VERONIKA FAKTOROVÁ, *Mezi imaginací a poznáním. Proměny cestopisu v dějinách literatury*. Dostupné na <http://www.casopis.hostbrno.cz/cs/archiv/2008/6-2008/vyber-z-cisla/mezi-imaginaci-a-poznanim> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁴ CHARLES L. BATTEN, jr., *Literary Responses to the Eighteenth-Century Voyages*. In: *Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook*. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8Kn> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁵ Taktiež.

⁶ MILAN HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníků: Všední den na střeoevropských cestách*. Praha, Argo 1996, str. 9.

⁷ SEYMOUR CHAPIN, *The Men from Across La Manche: French Voyages, 1660-1790*. In: *Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook*. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn> (posledný náhľad 8.4. 2012).

aktivity pre jej náročnosť skoro úplne vylúčené. I naďalej fungovali tradičné cesty za priateľmi, rodinou, či kvôli obchodným záležitostiam, na cestách bolo možné vidieť študentov, či diplomatov, alebo jednoducho náboženských pútnikov. Stále obľúbené zostávali tzv. Grand Tour, prostredníctvom ktorých mali cestovatelia nadobudnúť nové skúsenosti v cudzích krajinách a to hlavne vo Francúzsku a Taliansku. Mladí džentlmeni si mali osvojovať nový spôsob chovania, kultivovať svoje vyjadrovanie a zlepšovať sa v konverzácii, vzdelávať sa v cudzom jazyku a zdokonaľovať sa vo francúzštine, prípadne v taliančine.⁸ V „*Instructions for travellers*“ ale Josiah Tucker trpko poznamenáva, že sa mnoho cestovateľov z Anglicka vydávalo na cestu len z obyčajnej nudy a tento jav bolo možné podľa autora tejto náučnej knihy pre cestovateľov pozorovať len v Anglicku. Prosperujúca krajina, z dostatočným množstvom slobôd, ako autor sám poznamenal, umožňovala zrod takéhoto druhu cestovateľov. V osemnástom storočí sa stále ešte nejednalo o cestovanie ako o formu turizmu, ale dôraz sa kládol na funkciu vzdelávaciu, či poznávaciu. Cestovaním sa mal človek učiť a prinášať prospech nie len sebe, ale i spoločnosti. Zrod turizmu bol spojený s nástupom romantikov a za jeho propagátora môžeme považovať i Jeana Jacquesa Rousseaua, ktorý ako jeden z prvých volal po návrate do lona prírody, s čím súviseli i dlhé prechádzky krajinou či už osamote, alebo v družnom rozhovore s priateľmi. Tucker ďalej píše, že domov sa potom mnohí navracali rovnako hlúpi ako keď ho opúšťali, len boli finančne o niečo ľahší a vo svojom chovaní drzejší.⁹

„V priebehu 15. a 16. storočia bol v humanistických kruhoch v súvislosti s formovaním novej koncepcie vzdelania, prediskutovaný i zmysel cestovania. Novo bol zdôraznený význam cestovania ako prostriedku k dovŕšeniu vzdelania.“¹⁰ V osemnástom storočí sa nesmierne rozšíril počet cestovateľov za vedeckým poznaním. Tento „vedecký hrdina“¹¹, buď vyslaný a podporovaný Kráľovskou akadémiou, či inou vedeckou inštitúciou, alebo putujúci na vlastné náklady ako to bolo v prípade Arthura Younga, zbieral na svojej ceste nové poznatky vybraného okruhu bádania, aby ich potom mohol vydať buď ako súčasť cestopisu, alebo ako samostatné vedecké dielo. Typickým predstaviteľom takéhoto cestovateľa bol napríklad James Cook, ktorý sa preslávil mnohými úspešnými plavbami. Vedecký a pozorovací záujem zaviedol Cooka na ostrov Tahiti, pri hľadaní tzv. Južnej zeme doplával

---

⁸ MATT ROSENBERG, *Grand Tour of Europe, The Travels of 17th & 18th Century Twenty*. Dostupné na <http://geography.about.com/od/historyofgeography/a/grandtour.htm> (posledný náhľad 8.4. 2012)

⁹ JOSIAH TUCKER, *Instructions for travellers*. Dublin, Printed by William Watson at the Poets Heads in Capel-street 1758, str. 4.

¹⁰ MARTINA POWER, *Vnímání zemských hranic*, cit., str. 42.

¹¹ CHARLES L. BATTEN, jr., *Literary Responses to the Eighteenth-Century Voyages*. In: *Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook*. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

k Novému Zélandu a do Austrálie a nakoniec dosiahol Indonézie. Preslávil sa mimo iné i objavom Veľkonočného ostrova spolu s jeho obrovskými sochami.¹² Slávne a zároveň neslávne bolo i Napoleonovo ťaženie do Egypta v rokoch 1798- 1801. Vojensky nie veľmi úspešná akcia ale priniesla vedeckému svetu nové podnety a objavy. Napoleona totiž na jeho ťažení sprevádzalo okrem vlastného vojska i množstvo vedcov a umelcov. Najväčším vedeckým objavom roku 1799 s ďalekosiahlymi následkami, bol nález Rossetskej dosky, ktorá sa stala kľúčom k rozlúšteniu hieroglyfov a naštartovala tak cestu k novému samostatnému oboru, egyptológii .

Oblúbenosť cestovania potvrdzovala i hojne na túto tému rozšírená satira. Cestovatelia hlavne tzv. Grand tour, boli kritikmi považovaní za lenivcov a tulákov, ktorí miesto vzdelania v cudzine prijímali hlúpe a drzé zvyky a vlasti neprinášali nič pozitívne. „*Pápež vykresľoval cestovateľa ako lenivého aristokrata, ktorý sa nakazuje cudzími frázami a spôsobiť a ktorý prnší svoj vlastný jazyk, nevzdeláva sa a zhromažďuje tak všetky neresti kresťanskej spoločnosti.*“¹³ Domov sa cestovatelia rodine navracali skoro nepoznaní, navlečení v čudesnej a výstrednej róbe, s vysokými a komplikovanými účesmi a príčeskami a sami svoj, pre rodičov nepochopiteľný vzhľad, zaradovali k najnovším módnym výstrelkom. Kým na cestu sa vydávali s plnými mešcami, vracali sa s prázdnyimi a hlavu mali plnú nezmyslov o nových trendoch, či myšlienkach. Takto spodobených môžeme cestovateľov vidieť na mnohých posmešných kresbách skúmanej doby. Rodičia v hrôze nad navrátiť sa výzorom syna zalamovali rukami, niekedy sa dokonca otec v zlosti zaháňal po svojom synovi s palicou. Určite sa takéto, či podobné divadlo mohlo udiť. Nie každý cestoval so skutočnou túžbou poznať a priučiť sa niečomu novému. Pre vážnych záujemcov cestovania však existovalo množstvo brožúr, či kníh, ktoré radili ako sa pripraviť na cestu, ako správne cestovať a čo si na cestách prednostne všímať. Samozrejme k zoznamu literatúry pre cestovateľov patrilo i nepreberné množstvo cestopisov, nie každý sa však vykazoval kvalitou a nie každý zaujal. Josiah Tucker napísal príručku pre cestovateľov „*Instructions for travellers*“, ktorá bola vydaná v Dubline v roku 1758. „*Instructions*“ mala predstavovať malého knižného poradcu pre budúcich cestovateľov. Autor v nej zdôrazňoval, že by si každý cestovateľ mal najprv vytýčiť cieľ cesty a následne vytvoriť vlastný plán cestovania. Na svojej ceste potom „*môže zbierať informácie o prírodných vedách,... alebo sa môže zlepšovať v oblasti maliarstva, sochárstva, architektúry, či hudby...Cestovaním si môže vybudovať povest' počestného muža*

---

¹² Taktiež.

¹³ ANNE F. WOODHOUSE, *Eighteenth- Century English Visitors to France in Fiction and Fact*. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/3194390>, str. 37 (posledný náhľad 8.4. 2012).

vybraného chovania, jeho slovník sa rozšíri o nové frázy a pojmy a zdokonalí tak svoje umenie konverzácie...Napokon sa mu môže podariť prekonať predsudky miestneho obyvateľstva a cestovateľ tak získa zároveň rozsiahlejší a objektívny pohľad na cudzokrajné obyvateľstvo.“¹⁴ To mali byť podľa Tuckera najdôležitejšie pohnútky pre každé moderné cestovanie. Veľký obdiv a dôraz sa kládol i na cesty do Talianska a do Grécka, kde boli destinácie spojené s výskumom, či obdivom antických pamiatok. V osemnástom storočí dochádzalo k prvým vykopávkam v Pompejach a teda k prvému odkrývaniu zvyškov tohto rímskeho mesta po skoro tisícosemsto rokoch. Nezabúdalo sa ani na cesty a náboženské púte do Palestíny. Skôr ale ako sa cestovateľ vypravil na zahraničnú cestu, mal si podrobne preštudovať dejiny vlastnej krajiny a s tým spojený stav hospodárstva, obchodu, historický vývoj náboženstva, politický systém zeme, daňový systém, práva a privilégia obyvateľov atď. Pred veľkou cestou autor dokonca odporúčal absolvovanie tzv. Petit tour, t.j. poznávacej cesty po vlastnej zemi. V prípade Angličanov, ktorým bola príručka venovaná, to malo byť Anglicko, prípadne Škótsko, či Írsko. Zároveň by sa cestovateľ vzdelával i literárne. Josiah Tucker dokonca v príručke vypísal podľa vlastného vkusu vhodný zoznam pre každý okruh záujmu. Napríklad pre „etiku, občianske právo a vládu: „Burnet’s essey on Government“, „Montesquieu’s L’Esprit de Loix“.¹⁵ Bez vlastného štúdia a poznatkov o rodnej zemi, podľa Tuckera, nebude cestovateľ schopný správne rozpoznať rozdiely medzi domácim a zahraničným spôsobom života a úrovňou spoločnosti a tak nebude môcť ani správne rozhodnúť, čo by bolo prospešné z cudziny preniesť na domácu pôdu. Ďalej môže hroziť, že „ak bude napríklad cestovateľ zle informovaný o miestnom náboženstve, môže sa ľahko dostať i do životu nebezpečnej situácie. Taktiež môže vzniknúť nebezpečenstvo, že z nevedomosti alebo z hmlistých znalostí náboženstva, by mohol konvertovať napríklad k pápežencom.“¹⁶ Čo je teda potrebné vedieť osvietenskému cestovateľovi o domácich pomeroch, aby mohol rozumne a objektívne zhodnotiť stav v zahraničí? Vezmime si ako príklad z Tuckerovej príručky poľnohospodársku sféru, pretože táto práca bude venovaná ceste fyziokrata Arthura Younga. Pri absolvovaní tzv. Petit tour, alebo jednoducho ako súčasť štúdia pred zahraničnou cestou, by si mal cestovateľ položiť nasledujúce otázky, na ktoré autor príručky zároveň podával odpovede: „Je pôda v Anglicku prirodzene kvalitná a úrodná, alebo je skôr málo plodná? Akej je kvality? Je skôr piesčitá, alebo prevažuje hlinitý charakter?...Aké nové pokroky boli za posledné roky zaznamenané v oblasti

---

¹⁴ JOSIAH TUCKER, *Instructions for travellers*, str. 3.

¹⁵ Taktiež, str.6- 7.

¹⁶ Taktiež, str. 8.

poľnohospodárstva?...Aký spôsob obrábania prevažuje, aké nové nástroje sa v tejto sfére používajú,.. ktoré nové plodiny boli zavedené?“¹⁷ Ďalšie state sa týkajú spôsobu a využitia hnojív spolu so zavádzaním a výrobou nových. Autor sa zamerlal i na otázku odvodňovania, jeho spôsob, metódu a náklady. Cestovateľ si mal všímať i formy chovu domácich zvierat, zaznamenávať prevažujúce druhy v sledovaných oblastiach a porovnávať zabezpečujúcu starostlivosť pri rôznych onemocneniach.¹⁸ Celá príručka je vlastne súhrn takýchto otázok a odpovedí a osvietenskému cestovateľovi radí a usmerňuje ho, ako správne pozorovať okolie, čo si prednostne všímať a ako novo získané informácie porovnávať s domácimi pomermi. Keď je potom cestovateľ dostatočne uvedomený o „ideálnej forme cestovania“, môže sa konečne vypraviť na svoju plánovanú cestu. Pre historikov sú takéto príručky nesmierne zaujímavým prameňom, lebo formujú obraz správneho osvietenského cestovateľa a tým i načrtávajú charakter doby a spôsob myslenia.

„Storočie rozumu“ teda prinieslo nový pohľad na cestovanie, v ktorom podľa predstavy a ideálov osvietencov, mala prevažovať objektívna stránka charakteru. Na rozdiel od renesancie, kde dokonca vznikali utopistické diela autorov typu Thomas Moore, či Thomas Campanella, ktoré popisovali cestovanie vymyslenými krajinami s ideálnymi formami vlády, či od silne duchovne založeného baroka, kde napríklad cesta do Svätej zeme bola „*vnímaná ako prostriedok k naviazaniu tesného spojenia s Bohom a utvrdzovania sa vo vlastnej viere*“¹⁹, chápala doba osvietenstva cestopis ako „*vecný žáner, ako poučné zamerané dielo*“.²⁰ Cestovanie však bolo stále úzko spojené buď s pracovnou, či diplomatickou povinnosťou, alebo vedeckým bádáním. Cestovať len čisto kvôli zábave, či oddychu bolo odsudzované ako nič neprinášajúca činnosť, ako strata času a úbohá záhaľka lenivcov. Až romantici svojou neviazanosťou, rebelujúcou a divokou povahou, ktorému ostatní nechceli a nevedeli porozumieť, nachádzali v prírode a v horách svojho priateľa, odraz svojej nespútanej povahy. Dlhé prechádzky s priateľmi, či o samote, rozjímanie a snenie pod holým nebom, priviedli spoločnosť do lona prírody a zahájili tak zrod turizmu dnešnej povahy. Rovnako odlišne vyznievali i cestopisy tejto doby, ktoré na rozdiel od objektívneho osvietenského pohľadu, zaznamenávali subjektívne zážitky, pocity a myšlienky, ktoré cestovateľa zaplavovali pri pozorovaní okolitého sveta. Cestopis sa tak opäť začleňoval do žánru krásnej literatúry a svojím obsahom sa dokonca približoval autobiografii. Napríklad

---

¹⁷ Taktiež, str. 16- 22.

¹⁸ Taktiež, str. 24- 25.

¹⁹ VERONIKA FAKTOROVÁ, *Mezi imaginací a poznáním.*

²⁰ Taktiež.

„Goetheho Taliansku cestu čítame ako hlbokú subjektívnu spoveď.“²¹ Osvietenský cestopis sa tak svojim prísnyim racionalizmom akoby vynímal spomedzi iracionálne baroko a romantizmus i keď posledne menované epochy mali v skutočnosti málo spoločného.

Literatúru, odborné články prevažne v elektronickej podobe a doplňujúce pramene, ktoré autorka v práci použila, sa môžu podľa obsahu rozdeliť na politické a hospodárske dejiny a na literatúru zaoberajúcu sa dejinami cestovania. Pre jazykové znalosti mohla autorka využiť literatúru, alebo články zatiaľ len v českom a anglickom jazyku. Prostredníctvom vybranej literatúry sa autorka pokúsila interpretovať obsah cestopisu Arthura Younga, ktorý sa prednostne orientoval na poľnohospodársku situáciu vo Francúzsku, pozorne zaznamenával predrevolučné a revolučné dianie a zaujímal sa tak o sféru politiky a financií a okrajovo zamerl pozornosť i na sociálnu a ekonomickú stránku spoločnosti, kde ale prednostne sledoval život vyšších spoločenských skupín.

Do okruhu literatúry, ktorá sa prednostne orientuje na politické dejiny a z ktorej autorka čerpala informácie k revolučným dejinám Francúzska, patria autori ako Albert Mathiez a jeho práca „*Francouzská revoluce*“²², Albert Soboul a „*Velká francouzská revoluce*“²³, Stanislav Kostka Neumann a jeho „*Francouzská revoluce I.*“²⁴, Miroslav Hroch- Vlasta Kubišová a „*Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800*“²⁵, Simon Schama s jeho dielom „*Občané, kronika Francouzské revoluce*“²⁶ a napokon Daniela Tinková a jej práca „*Revoluční Francie 1787 – 1799*“²⁷. Pri posledných dvoch autoroch je potrebné podotknúť, že ich dielo nie je zamerané jednosmerne politicky, ale výraznú pozornosť pri historickom výskume venovali i sociálnej, kultúrnej a vedeckej stránke francúzskych dejín z konca osemnásteho storočia. Autorka tak využila túto literatúru pre svoju prácu nie len ako zdroj politického poznanie.

Do skupiny historikov ktorí sa vo svojom vedeckom bádání zamerl na okruh hospodárskych dejín Francúzska, patrí Henri Seé a jeho „*Economic and social conditions in France during the eighteenth century*“²⁸, kde sa autor okrem oblasti obchodu, financií,

---

²¹ Taktiež.

²² ALBERT MATHIEZ, *Francouzská revoluce*. Praha, Mír 1952.

²³ ALBERT SOBOUL, *Velká francouzská revoluce*. Praha, NPL 1964.

²⁴ STANISLAV KOSTKA NEUMANN, , *Francouzská revoluce I.* Praha, Československý spisovatel 1955.

²⁵ MIROSLAV HROCH- VLASTA KUBIŠOVÁ, *Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800*. Praha, Svoboda 1990.

²⁶ SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*. Praha, Prostor 2003.

²⁷ DANIELA TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787 – 1799*. Praha, Triton 2008.

²⁸ HENRY SEÉ, *Economic and social conditions in France during the eighteenth century*. Kitchener, Batoche Books 2004.

manufaktúrnej výroby, podrobne zaoberal i otázkou poľnohospodárskej výroby a pozemkového vlastníctva vo Francúzsku. I keď sa autor P.M. Jones vo svojej práci „*The peasantry in the French Revolution*“²⁹ primárne zaoberal roľníctvom za Francúzskej revolúcie, jeho úvodné kapitoly čitateľovi predstavujú situáciu na predrevolučnom francúzskom vidieku a autor venuje značnú pozornosť obdobne ako Henri Seé otázke vlastníctva pôdy a spôsobu obhospodarovania. Obraz sociálnej stránky francúzskej spoločnosti, teda i roľníctva a jeho spôsobu života, či popis daňovej nerovnosti a útlaku, môžeme nájsť v diele autorov Alexis de Tocqueville a *Starý režim a revoluce*³⁰, či u protirevolučného konzervatívneho historika³¹ Hyppolite Taine a jeho práce „*Francie před revolucí*“³², ktorý čerpal podobne ako de Tocqueville hojne informácie práve z diela Arthura Younga. Daniel Roche a jeho dielo „*France in the Enlightenment*“³³, sa venuje francúzskym dejinám v osemnástom storočí z hľadiska politickej, hospodárskej a kultúrnej sféry, tak i z oblasti infraštruktúry, nového spôsobu myslenia a sociálnej stránky spoločnosti. Autorka využila z tejto práce rozsiahle informácie k tradičnému spôsobu života na vidieku, či k poľnohospodárskej sfére a k fyziokratizmu, kde Roche využíval ako zdroj informácií i prácu Arthura Younga. Články, ktoré sú zamerané na hospodársku oblasť Francúzska, alebo všeobecne na ekonomickú situáciu v Európe v dobe osvietenstva, využila autorka odborný článok historika Edwarda W. Younkina, „*Capitalism & Commerce : Turgot on progress and political economy*“³⁴, Roberta Holmanta a jeho „*Vývoj ekonomického myšlení*“³⁵, R.B. Rose , „*The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law*“³⁶, Josefa Menšíka a jeho článok „*Asignáty*“³⁷ a napokon ako prameň poznámky Arthura Younga k všeobecnej hospodárskej situácii vo Francúzsku v roku 1792³⁸ a vybrané kapitoly k jeho

---

²⁹ P.M. JONES, *The peasantry in the French Revolution*. New York, Cambridge University press 1988.

³⁰ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Starý režim a revoluce*. Praha, Academia 2003.

³¹ DANIELA TINKOVÁ, , *Revoluční Francie 1787 – 1799*. Praha, Triton 2008, str. 189.

³² HIPPOLITE TAINE, *Francie před revolucí*. Praha, K.S.Sokol 1906.

³³ DANIEL ROCHE, *France in the Enlightenment*. Harvard University Press 1998.

³⁴ EDWARDS W. YOUNKINS, *Capitalism & Commerce : Turgot on progress and political economy*. Dostupné na <http://www.quebecoislibre.org/06/060730-3.htm> (posledný náhľad 8.4. 2012).

³⁵ ROBERT HOLMANT, *Vývoj ekonomického myšlení*. Liberální institut, Praha 1994. Dostupné na podfuck.net.(posledný náhľad 8.4. 2012).

³⁶ R.B. ROSE, *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. Past and Present, No. 103 (May, 1984), str. 113- 130. Dostupné na [http:// www.jstor.org/stable/650726](http://www.jstor.org/stable/650726) (posledný náhľad 8.4. 2012).

³⁷ JOSEF MENŠÍK, *Asignáty*. Národohospodársky obzor, 3-4/2008. Dostupné na <http://is.muni.cz/1456/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

³⁸ 1792. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na [http:// www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf](http://www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf) (posledný náhľad 8.4. 2012).

vedeckému pojednávaniu o francúzskom poľnohospodárstve, ktoré vyšlo ako súčasť jeho cestopisu a tvorilo jeho samostatnú časť vo vydaní z roku 1794³⁹.

Pre všeobecný prehľad dejín osemnásteho storočia a pre charakteristiku osvietenstva, využila autorka práce Jeremyho Blacka, „*Evropa XVIII. století*“⁴⁰ a Ulricha im Hofa, „*Evropa a osvícenství*“⁴¹ a ako doplňujúci článok preklad Robespierrových básní od Vladimíra Mikeša, „*Verše zhrzených básníků: Maxmilliena Robespiera a...*“⁴². Autor ako Milan Hlavačka sa vo svojom diele, „*Cestování v éře dostavníků: Všední den na středoevropských cestách*“⁴³ venuje trendu cestovania v osemnástom a devätnástom storočí. Autorka z tejto práce využila poznatky o spôsobe dopravy a rozvoji infraštruktúry v dobe osvietenstva. Tejto téme sa tiež venoval už spomínaný Daniel Roche v jeho „*France in the Enlightenment*“, pričom zameral svoj výskum i na mobilitu vidiečanov a vnímanie priestoru na francúzskom vidieku osemnásteho storočia. Z odborných článkov pre túto oblasť záujmu využila autorka práce Anne F. Woodhouse, „*Eighteenth- Century English Visitors to France in Fiction and Fact*“⁴⁴, Matta Rosenberga, „*Grand Tour of Europe, The Travels of 17th & 18th Century Twenty*“⁴⁵, článok v elektronickej podobe, ktorý ako úvod otvára stránky o európskom cestovaní v osemnástom storočí, „*Eighteen- Century Travel Narratives, Introduction*“⁴⁶, článok Veroniky Faktorovej, „*Mezi imaginací a poznáním. Proměny cestopisu v dějinách literatury*“⁴⁷, Charlesa L. Battena, jr., „*Literary Responses to the Eighteenth-Century Voyages*“⁴⁸ a nakoniec článok Seymour Chapin, „*The Men from Across La Manche: French Voyages, 1660-1790*“⁴⁹. Pre pochopenie vzťahu Británie a Francúzska a teda i pre porozumenie anglickým cestovateľom a ich pohľadu a vzťahu k francúzskemu

---

³⁹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*. London, Printed For W. Richardson, Royal- Exchange, 1794, str. 372- 416 (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁴⁰ JEREMY BLACK, *Evropa XVIII.století*. Praha, Vyšehrad 2003.

⁴¹ ULRIH IM HOF, *Evropa a osvícenství*. Praha, Lidové noviny 2011.

⁴² VLADIMÍR MIKEŠ, „*Verše zhrzených básníků: Maxmilliena Robespiera a...*“ In: Tvar 2/1991, č.28, str.12-13.

⁴³ MILAN HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníků: Všední den na středoevropských cestách*. Praha, Argo 1996.

⁴⁴ ANNE F. WOODHOUSE, *Eighteenth- Century English Visitors to France in Fiction and Fact*.

⁴⁵ MATT ROSENBERG, *Grand Tour of Europe, The Travels of 17th & 18th Century Twenty*. Dostupné na <http://geography.about.com/od/historyofgeography/a/grandtourt.htm> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁴⁶ Eighteen- Century Travel Narratives, Introduction. Dostupné na <http://www.enotes.com/eighteenth-century-travel-narratives-criticism/eighteenth-century-travel-narratives/introduction> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁴⁷ VERONIKA FAKTOROVÁ, *Mezi imaginací a poznáním*.

⁴⁸ CHARLES L. BATTEN, jr., *Literary Responses to the Eighteenth-Century Voyages*. In: Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁴⁹ SEYMOUR CHAPIN, *The Men from Across La Manche: French Voyages, 1660-1790*. In: Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

prostrediu a obyvateľstvu, použila autorka prácu od Krisham Kumar, „ *English and French national identity: comparisons and contrasts*“⁵⁰.

Životopisné údaje o Arthurovi Youngovi autorka získala od Matildy Betham- Edwards a jej „*Biographical Sketch*“⁵¹, ktorý tvoril úvodnú časť cestopisu Arthura Younga vo vydaní z roku 1906 a od Henryho Higgsa z „*Dictionary of National Biography 1885- 1900*“⁵². Práca, ktorá podrobnejšie previedla autorku Youngovou literárnou tvorbou bola od Ruth Perry, „*Novel relations: the transformations of kinship in English literature and culture 1748- 1818*“⁵³. A napokon využila odborný článok od Liama Brunta, „*The advent of the sample survey in the social sciences*“⁵⁴, zobrazujúci osobu Arthura Younga ako novátora, ktorý zaviedol vlastnú metódu, veľmi blízku dnešnej sociálnej štatistike, aby mohol podrobnejšie charakterizovať hospodársky i sociálny stav vybraných regiónov.

Okrem vlastného cestopisu Arthura Younga, použila autorka k téme „cestopis“ príručku pre cestovateľov od Josiah Tuckera, „*Instructions for travellers*“⁵⁵, pre doplnenie a vysvetlenie pojmov „*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des science, des arts et des métiers*“⁵⁶ a ako doplnok k daňovému systému „*Documentary Survey of the French Revolution*“⁵⁷.

---

⁵⁰ KRISHAN KUMAR, *The Men from Across La Manche: French Voyages, 1660-1790*. In: Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁵¹ MATILDA BETHAM-EDWARDS, *Biographical Sketch*. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁵² HENRY HIGGS, *Dictionary of National Biography 1885- 1900, Volume 63*. Dostupné na http://en.wikisource.org/wiki/Young,_Arthur_%281741-1820%29_%28DNB00%29 (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁵³ RUTH PERRY, *Novel relations: the transformations of kinship in English literature and culture 1748- 1818*. New York, Cambridge University Press 2004.

⁵⁴ LIAM BRUNT, *The advent of the sample survey in the social sciences*. Nuffield College, Oxford, UK 2000. Dostupné na www.jstor.org/stable/2681093 (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁵⁵ JOSIAH TUCKER, *Instructions for travellers*.

⁵⁶ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des science, des arts et des métiers*. Troisième édition. Tome 25. Geneve, Société Typographique 1779.

⁵⁷ *The history guide: Lectures on modern European intellectual history*. Zdroj: John Hall Stewart, ed., *A Documentary Survey of the French Revolution*, (New York; Macmillan, 1951), pp. 76-82. Dostupné na <http://www.historyguide.org/intellect/cahiers.html#nobility> (posledný náhľad 8.4. 2012).

1. Osvietenstvo- cesta k rozumu a príroda J.J. Rousseaua

Osemnásťte storočie je všeobecne nazývané storočím osvietenstva. Nové myšlienky doslova prestupujú celú spoločnosť, odrážajú sa nielen v nových literárnych dielach, ale vnášajú nové prvky i do oblasti hudby a maliarstva. Osvietenstvo znamená prudký rozvoj vedy a zároveň i vznik nových vedných oborov. Je to storočie, ktoré sa svojím racionálnym spôsobom vymedzuje od predchádzajúceho duchovného a „poverčivého“ storočia baroka, kde človeku akoby skutočne chýbalo „svetlo“, ktoré by mu ukázalo tú správnu cestu vedenia a poznania. Osvietenstvo neochvejne verí v dokonalosť ľudského rozumu a jeho schopnosti spoznávať a objavovať nové, verí v cestu pokroku, pokiaľ človek vloží dôveru vo vlastný zdravý rozum. Žiara nového svetla mala presvetliť duchovný svet a zbaviť ho poverčivosti a „tmárstva“, mala preniknúť a prestúpiť celou spoločnosťou. Ľudia boli pri tom sami presvedčení, že žijú vo výlučnej dobe, ktorá otvára cestu k lepšiemu svetu, prináša novú pokrovú dobu. „Svetlo“ preniká do výchovy človeka, do osvety, do vedy a umenia, tvorí nový spôsob konverzácie v spoločnosti, prináša nové politické názory a formuje zásady občianskej a právnej spoločnosti. Každý, čo len trocha vzdelaný človek sa snaží napodobovať novú módu, prijímať nové myšlienky a prezentovať sa ako nový racionálny človek svojho výnimočného storočia. Neexistuje žiadna prekážka, ktorá by zabrzдила túžbu pokroku, za chvíľu bude v žiare vedenia a poznania celá ľudská spoločnosť. Nič už nestojí v ceste nastolenému kultu rozumu.⁵⁸

Prírodná filozofia Jeana Jacquesa Rousseaua, prostota, jednoduchosť a cnosť prinesú nečakanú zmenu do osvietenskej spoločnosti. *„Do tej doby ľahostajnosť srdca, ktorá bola v móde...kde by sa hanbil ten, ktorý by bol skutočne dojatý...Kde ľudia si zakladali na tom hrať sa s láskou, pokladali ženu za mechanickú panenku, u ktorej sa ...podľa chuti objaví nežnosť, alebo hnev. Toto strojené jednanie nahrádzajú city a výlevy, snenie a nežnosti, obdivuje sa vidiek, miluje sa prostota vidieckych mravov, cíti sa potreba ľudskosti a srdečnosti, ochutnávajú sa sladkosti a nežnosti citov manželstva“.*⁵⁹ Ľudia zrazu túžia po prirodzených citoch, ktoré nahrádzajú chlad a pretváрку. Často už nie je možné rozoznať podľa odevu šľachtu, od mešťana. „Nosia sa šaty à la Franklin v hrubom súkne s obyčajnou drevenou paličkou a hrubými črievicami“⁶⁰, či šaty à la Rousseau, zhodné so zásadami tohto spisovateľa. Dokonca i francúzska kráľovná Mária Antoinetta sa na svojom zámočku Malý

⁵⁸ ULRICH IM HOF, *Evropa a osvícenství*. Lidové noviny, Praha 2001, str. 11- 14.

⁵⁹ HIPPOLYTE TAINÉ, *Francie před revolucí*. Praha, K.S.Sokol 1906, str. 229-231.

⁶⁰ Taktiež, str. 235.

Trianon oblieka ako pastierka, chová na svojej malebnej farme domáce zvieratá a sama ich dojí. Hra je ale často vzdialená realite.

Ľudia snívajú po prirodzenosti, láske, citovosti. To všetko prináša príroda, matka dokonalosti, jednoduchosti, múdrosti a čistoty. Jean Jacques Rousseau nachádza potešenie a pokoj v prírodnej harmónii, odkiaľ vzišiel napokon i sám človek. „*Základným rysom Rousseauovej filozofie je rozlišovanie medzi tým, čo je pôvodné, ucelené, slobodné a tým, čo je odvodené, neucelené a zložitú.*“⁶¹ Jedine v prírode môže nájsť každá ľudská bytosť samú seba, svoje prirodzené dobro. Je to návrat k pôde a spôsobu života, v ktorom si je človek sebestačný, kde pestuje potraviny a zároveň ich konzumuje, zabezpečí základné potreby pre svoju rodinu, nepotrebuje prebytok a rozchádza sa tak s márnotravným spôsobom života. Nemá nutkanie rozširovať majetok, nezaťažuje svoj život starosťami za honbou po väčšom luxuse a pohodlí. I budúci vodca jakobínov Robespierre, podľahne vábeniu čistoty a cnosti a svoje myšlienky vyjadrí v jednej zo svojich básní s priliehavým názvom „Vidiečan“, ktorú napísal ešte pre revolučným výbuchom vo Francúzsku.

*Šťastný, kdo žije v přírodě,
neví, co dvořan je a co jsou zaprodanci,
obdělá poličko, šťasten se domů vrací,
do temné chýše skývu sníst jsi jde,
chléb, který dobyl pod břemenem dne
bez reptání svou ušlechtilou prací.*

*Má rád svou ženu, děti, a nejvíc ho těší,
že vlastní drahou pilnou rukou připraví
trochu té prosté nutné potravý
a ze šatů jenom to nejnutnější.*⁶²

Keď Arthur Young na svojej ceste po Francúzsku navštívil dom pani de Warens, situovaný neďaleko mesta Chambéry, ktorá vystupovala v Rousseauovom „*Vyznaní*“ a ktorá sa stala jeho blízkou priateľkou, nešetril cestovateľ chválou a obdivom k tejto žene. „*Navrátil som sa*

---

⁶¹ JEAN JACQUES ROUSSEAU, *Emil, čili o vychování I.* Praha, Dědictví Komenského 1910, str. 96.

⁶² VLADIMÍR MIKEŠ, *Verše zhrzených básníků: Maxmilliena Robespiera a...* In: Tvar 2/1991, č.28, str. 12-13.

do Chambéry so srdcom plným pani de Warens.⁶³ Dokonca získal i opis z jej pohrebného registru, tak veľmi si cenil, že sa mu dostalo možnosti navštíviť miesto, kde pôsobil i mladý Rousseau.

Príroda a pastierske námety sa hojne objavujú i na obrazoch umelcov tej doby, avšak Boucherové predstavy o milostných hrách pastierov a pastierok len ťažko pripomínali skutočnú realitu ich života. Príroda a vidiecky život bol obdivovaný ako ideálny, ale skutočný obraz roľníka a jeho života spoločnosť nevidela, alebo ho vidieť nechcela. Existovala však skupina zanietých reformátorov v oblasti poľnohospodárstva, ktorí sa nechceli na pastierov a roľníkov len hrať, chceli do sveta roľníkov a pôdy vstúpiť a ovplyvniť ho.

2. Fyziokrati- inovátori v poľnohospodárstve

Keď bol Turgot⁶⁴ v auguste roku 1761 menovaný intendantom⁶⁵ v „généralité“⁶⁶ Limousin v stredoápadnom Francúzsku, zahrňoval tento región jednu z najchudobnejších a najviac zdanených oblastí Francúzska. Hneď po svojom nástupe do úradu sa nový intendant rozhodol aplikovať v praxi svoje znalosti načerpané z diel významných francúzskych fyziokartov Vincenta de Gournay a Françoise Quesnayho. Prácu vo svojom úrade zahájil čerstvým prieskumom pozemkov, aby dosiahol spravodlivejšieho posúdenie pre výber daní (*taille*). Jedna z jeho reforiem sa týkala i peňažnej náhrady za roboty (*corvée*), ktorými boli roľníci povinní udržiavať dobrý stav miestnych ciest a pomáhať pri výstavbe nových. Turgot v duchu

---

⁶³ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 294.

⁶⁴ Anne- Robert- Jacques Turgot (10.5.1727 – 18.3.1781): francúzsky fyziokrat a štátnik, zástanca ekonomického liberalizmu. Generálny kontrolór financií za vlády Ľudovíta XVI. v rokoch 1774- 1776.

⁶⁵ Intendant: kráľovský štátny zamestnanec vo Francúzsku za ancién régime. Boli symbolom kráľovskej centralizácie a ich úrady neboli dedičné. Dalo sa tak zabrániť ich nezávislosti na kráľovskej moci. Boli posielaní do jednotlivých kráľovských provincií, kde mali presadzovať kráľovskú moc a jej opatrenia. V ich kompetencii boli: financie (*intendant de finances*), polícia (*intendant de police*) a súdnictvo (*intendant de justice*). Okrem týchto funkcií, sa intendant tiež mohol zaujímať o zlepšovanie stavu poľnohospodárstva tým, že zavádzal nové druhy plodín, zlepšoval ich pestovanie a zdokonaľoval chovateľské techniky (ako napr. Turgot). Bol tiež zodpovedný za strelný prach, cestné a poštovné služby, mohol zakladať nové charity pre žobrákov a nemocných, zaisťoval zásoby obilia pre prípad neúrody, atď. V 17. a 18.storočí boli intendanti často vyberaní z úradníckej šľachty (*Noblesse de robe*). Boli mnohými nenávidení, lebo presadzovali v provinciách absolutizmus, ľahko získavali šľachtické tituly a bohatli na úkor svojich provincií.

⁶⁶ Généralité: daňové a finančné obvody vo Francúzsku za ancién régime. Boli súčasťou *pays d'élection*, provincie ktoré spadali priamo pod právomoc intendantov. V *pays d'état* bola naopak daňová politika regulovaná vlastnými pravidlami a ťažila z určitej autonómie. O výške daní musel intendant jednať s miestnymi stavmi.

fyziokratizmu⁶⁷ „razil myšlienku ekonomického liberalizmu (*laissez-faire*)“⁶⁸ hlavne pre voľný obchod s obilím, podporoval miestne poľnohospodárstvo, predstavil nové plodiny a nové poľnohospodárske metódy pestovania a skladovania. Do jeho reformnej snahy patrilo i založenie novej miestnej poľnohospodárskej spoločnosti a veterinárnej školy. Hlavné problémy, s ktorými Turgot od počiatku zápasil, sa týkali nerovného dopadu daňovej záťaže, všeobecne neproduktívneho a zaostaleho poľnohospodárstva, z ktorého plynul nedostatok potravín a sporadické obdobia hladu. Prekážky sa objavovali i v podobe obmedzenia trhu, zlého stavu ciest, problému s presunom vojenských oddielov atď. Za jeho trinásťročného pôsobenia v úrade (1761- 1774) však dokázal Turgot premeniť prostredníctvom reforiem svoj región k prosperujúcejšej oblasti.⁶⁹

Anglický cestovateľ Arthur Young pri svojej návšteve Limoge nadnesene oznamuje, že v tomto regióne bol menovaný na post úradu intendanta „priateľ ľudu“⁷⁰ Turgot, ktorý sa vďaka jeho veľmi dobrej povesti, získanej v tomto úrade, dostal až do čela generálneho kontrolóra financií.⁷¹ „Dielo, ktoré Turgot na tomto mieste zanechal je značne veľké. Výborné cesty, ktorými sme prechádzali, prekonávajú všetky, ktoré sme do tejto chvíle vo Francúzsku videli.“⁷² Arthur Young však ďalej pokračuje. „Je tu i poľnohospodárska spoločnosť, ktorá vďačí za svoj pôvod tomuto skvelému patriotovi... Táto spoločnosť je však rovnaká ako všetky ostatné. Jej členovia sa stretávajú, konverzujú... a publikujú nezmysly.“⁷³ Young pritom podotýka, že ľudia miesto aby čítali ich spisy, nevedia čítať vôbec. Ale ak by bolo roľníkom ukázané v praxi, ako správne hospodáriť, určite by bola táto práca prospešnejšia, ako pravidelné stretnutia členov v spoločnosti a ich plané rady a publikácie, ktoré sa však nikdy nedostanú do rúk tým, ktorým majú byť určené. Young sa zároveň pýtal členov spoločnosti, či sú sami majiteľmi pozemkov, aby prostredníctvom vlastnej skúsenosti mohli predávať rady ako produktívnejšie a efektívnejšie hospodáriť. „Bol som uistený, že pozemky vlastnia. Ale

---

⁶⁷ Fyziokratizmus, fyziokrat (z gréc. „vláda prírody“): vzniká vo Francúzsku v 18.storočí. Predstavitelia nového ekonomického myslenia odmietajú merkantilizmus a presadzujú myšlienky voľného obchodu – ekonomický liberalizmus. Zdrojom bohatstva národa podľa fyziokratov bola pôda a z nej vyplývajúce poľnohospodárstvo. Výrobná sféra a služby fungujú len vďaka sprostredkovaniu poľnohospodárskych prebytkov. Sami sa pôvodne nazývali ekonómami a pôsobenie ich školy trvalo v rozmedzí rokov 1756- 1778. Medzi významných predstaviteľov patrili napr.: Samuel Dupont de Nemours, Françoise Quesnay, Vincent de Gournay, Anne-Robert-Jacques Turgot, Pierre Victor de Riqueti, marquis de Mirabeau.

⁶⁸ ROBERT HOLMAN T, *Vývoj ekonomického myslenia*. Liberální institut, Praha 1994. Dostupné na podfuck.net.

⁶⁹ EDWARD W. YOUNKINS, *Capitalism & Commerce : Turgot on progress and political economy*. Dostupné na <http://www.quebecoislibre.org/06/060730-3.htm> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁷⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 24.

⁷¹ Generálny kontrolór financií: ministerstvo za ancién régime, od roku 1791 premenované na ministerstvo financií. Generálny kontrolór riadil ekonomiku štátu, veľkú časť zemskej správy, vyberanie daní atď. Väčšina intendantov bola do provincií menovaná na jeho odporúčanie. Intendanti financií spadali priamo pod právomoc generálneho kontrolóra.

⁷² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 24.

⁷³ Taktiež, str.24.

súčasne mi bolo vysvetlené, že na ich panstvách pracujú podielní nájomcovia (metayers) a to bolo považované ako za hospodárenie na ich vlastnom pozemku...Nenašiel som jedinú osobu, ktorá by si bola vedomá tohto zla v ich systéme.“⁷⁴ Toto bol jeden zo zásadných problémov týkajúcich sa poľnohospodárstva, ktoré videl Arthur Young na svojej ceste po Francúzsku. Medzi teoretikmi sa našlo len málo tých, ktorí boli ochotní svoje vedomosti predať často negramotným roľníkom priamo na pôde na ktorej hospodárili, či doslova živorili. Arthur Young patril medzi svetlú výnimku, pretože ako priekopník sa na svoju cestu vypravil len preto, aby sa lepšie zoznámil so skutočnou situáciou na vidieku, aby lepšie porozumel problémom hospodárenia tým, že si v praxi a na vlastné oči overí v akom skutočnom stave je poľnohospodárstvo. Young často kritizoval pasivitu členov takýchto spoločností, ktorí sa stretávali len aby spoločne komentovali novinky, ktoré mali byť zavedené do poľnohospodárstva, kritizoval ocenenia, ktoré si navzájom udeľovali, lebo v praxi nemali snahu o skutočné zlepšenie a zavádzanie presadzovaných metód.

Nízka produktivita, neisté výsledky a hrozby hladomoru nútili k zavádzaniu nových druhov plodín, k hľadaniu výnosnejšieho spôsobu osevného systému, k zdokonaľovaniu pracovných nástrojov, k ustajneniu dobytku a následnému získaniu hnojiva. Je však pri tom nutné podotknúť, že tento problém sa netýkal len Francúzska, či Anglicka, ale európskych monarchií všeobecne. Nárast populácie žiadal nové opatrenia a produktívnejšie poľnohospodárstvo. Člen francúzskej akadémie vied Duhamel du Monceau si vo svojom diele k agronómii⁷⁵ „*Eléments d'agriculture*“ z roku 1762 kladie niekoľko otázok, ktoré boli zároveň zásadnými bodmi pre fyziokratov všeobecne. „*Ako najlepšie odpleviť a kultivovať pôdu, čo má obsahovať dobrá orba?...aké sú rôzne hnojivá, ako ich získať a akým najlepším spôsobom by mali byť použité? Aké zrná by mali byť vybrané a ako pripravené? Akými rôznymi spôsobmi by mali byť zasiate?...Aké je najlepšie náradie pre orbu? Je prirodzená pastvina lepšia ako umelá? Ako by mala byť pastvina pripravená? Aké špeciálne metódy sú žiadané pre pestovanie istých užitočných plodín?...*“⁷⁶ Duhamel, podobne ako po ňom Arthur Young, tiež zdôrazňuje, že pre zavádzanie nových metód do poľnohospodárstva je nutné „*spojenie medzi potrebami, teóriou, praxou a reformami*“.⁷⁷ Francúzski fyziokrati sa pre vlastnú inšpiráciu obracali smerom k ich anglickým kolegom, ktorí boli na tomto poli o mnoho úspešnejší a preberali od nich modely progresívnejšieho hospodárenia, ktoré si prispôbovali domácim podmienkam. V skutočnosti ale narážali na neprekonateľnú

---

⁷⁴ Taktiež, str. 24.

⁷⁵ Agronómia: je vedný obor, ktorý sa zaoberá otázkami poľnohospodárstva.

⁷⁶ DANIEL ROCHE, *France in the Enlightenment*. Harvard University Press 1998, str. 499.

⁷⁷ Taktiež, str. 500.

prekážku. Jedna stránka bola teória a nové metódy hospodárenia, druhá stránka bola ale pasivita, strnulosť a tradicionalizmus vidieka. Francúzsky roľník bol nepomerne zaostalejší v životnom štýle i v jeho systéme obhospodarovania a nebolo preto jednoduché odkryť „závoj strachu“ a presvedčiť roľníkov, aby riskovali v prospech pokroku. Chudoba francúzskeho vidieka brzdila možnosti experimentu, lebo akákoľvek chyba, či neúspech by znamenal pre roľníka katastrofu a hlad. Bolo potrebné zmeniť celý základ spoločnosti a všeobecne prístup k nastoleným problémom, čo sa zdalo v druhej polovici osemnásteho storočia vo Francúzsku nerealizovateľné. Jeden problém akoby vychádzal a nadväzoval na dlhý reťazec ďalších neprekonateľných prekážok. Francúzski fyziokrati sa snažili, často márne, „vnášať do prostredia konzervatívnej vidieckej spoločnosti, do feudálneho patriarchálneho sveta roľníkov nové osvietené myšlienky.“⁷⁸ Ich teória bola orientovaná na zisk a oni sami boli stúpeni súkromného vlastníctva a voľného obchodu. Chceli preto dosiahnuť stavu, kedy by roľník za použitia nových metód dosiahol väčšej úrody, väčších ziskov z predaja, tak aby sa poľnohospodárstvo „otvorilo vplyvu kapitalizmu“.⁷⁹ Fyziokrati chceli naviazať na úsilie anglických agronómov a získať na svoju stranu šľachtu. To, čo sa v Anglicku javilo naprosto prirodzené, že anglická šľachta považovala za potešenie hospodáriť na svojich vidieckych sídlach, bolo však pre francúzsku šľachtu utrpením a trestom. Arthur Young ironicky konštatuje prechádzajúc provinciou Sologne smerom do Bourges: „*Polia sú obrazom žalostného obhospodarovania, rovnako ako úbohé sú obydlia...táto zem je vysoko zdokonaliteľná, keby vedeli ako to urobiť; je to možno majetok jednej z tých žiarivých osôb, ktoré stáli v sprievode...vo Versailles,*“⁸⁰

3. Arthur Young (1741- 1820)

Arthur Young⁸¹ sa zaraďuje medzi významných fyziokratov, ako vynikajúci teoretik, avšak neúspešný praktik, bol priekopníkom metódy obdobnej dnešnej sociálnej štatistike a priemerný spisovateľ beletrie. Pre svojich súčasníkov bol obdivovanou osobou o ktorú javila záujem i ruská cárovná. V súkromnom živote bolo jeho manželstvo vcelku nešťastné, ale ako otec sa ukázal milujúcim a láskavým. Najviac sa do mysle súčasníkov zapísal svojimi cestami

---

⁷⁸ ULRICH IM HOF, *Evropa a osvícenství*, str. 163.

⁷⁹ DANIEL ROCHE, *France in the Enlightenment*, str. 503.

⁸⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 24.

⁸¹ Odkaz k obrazovej prílohe, obr. 1, obr. 2.

po Anglicku, Írsku, Francúzku, odkiaľ navštívil Španielsko a Taliansko. K menu Arthura Younga neodmysliteľne patrí poľnohospodárstvo.

Budúci slávny cestovateľ a agronóm sa narodil 11.septembra 1741 vo Whitehall, v Londýne. Jeho domovom sa ale po väčšinu života stal Bradfield v Suffolku, ktorý bol v držbe Youngovej rodiny od roku 1620. Jeho otec reverend Arthur Young, bol rektorom v Bradfielde a kaplánom hovorcu Dolnej snemovne Arthura Onslowa. Ten sa spolu s biskupom z Rochestru stali kmotrmi malého Arthura a otvorili mu cestu do dobrej spoločnosti. Svoju matku holandského pôvodu, Annu Lucretiu, popisuje Arthur Young ako veľmi milú a veselú ženu, ktorá milovala rozhovory na rozličné témy a bola náruživou čitateľkou. Pochádzala z významnej rodiny a do manželstva priniesla nemalé veno, ktoré neskôr poslúžilo synovej budúcej kariére.⁸²

Štúdium malého Arthura začalo v roku 1748 v mestečku Lavenham v Suffolku, kde strávil bezstarostné detské roky. Predčasne duševne dozrel a už ako dvanásťročný sa vydal do Londýna za svojou staršou sestrou⁸³, s ktorou potom udržoval korešpondenciu a je pravdepodobné, že mnohé informácie, ktoré mu sestra v listoch posielala, využil pri písaní svojich románov.⁸⁴ Ako chlapec vlastnil zbierku kníh a pustil sa smelo do písania dejín Anglicka. „*Ako skoro začalo moje literárne šialenstvo! Zdalo sa mi, že mám prirodzený sklon k písaniu kníh.*“⁸⁵ Obľúbil si i tanec, a objavila sa u neho jeho celoživotná záľuba k opere.

V roku 1758 odchádza na štúdium do Lynn, kde sa má vyučiť obchodnému remeslu. Cestu obchodnej kariéry ale nedokončí a vo veku dvadsiatich rokov opúšťa Lynn bez vzdelania, zamestnania a akýchkoľvek vlastných finančných prostriedkov. V tom istom roku, 1759, umiera jeho otec a o osude mladého Arthura nakoniec rozhodne jeho matka. Zavrhne všetky nebezpečné a riskantné nápady svojho syna, ktorý chcel vstúpiť do jazdeckého pluku a bojovať proti Francúzom a navrhne mu, aby skúsil hospodáriť na jedných z jej pozemkov,

---

⁸² MATILDA BETHAM-EDWARDS, *Biographical Sketch*. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/> (posledný náhľad 8.4. 2012).

⁸³ PERRY RUTH, *Novel Relations: the Transformations of Kinship in English Literature and Culture 1748-1818*. New York, Cambridge University Press 2004.

⁸⁴ Arthur Young napísal 4 romány: *Sir Charles Beaufort* (1766), *The Fair American* (1767), *Lucy Watson* (1768) a *Julia Benson, or the Innocent Sufferer* (1775). Dej románov sa odohráva v prostredí malých farmárov. Hlavní hrdinovia sú v jeho románoch konfrontovaní podlosťou bohatých špekulantov s pôdou. Ideálom Youngových románov sa stáva malý sebestačný farmár. Paradoxne bolo ale osemnásťte storočie v Anglicku charakteristické urýchľovaním procesu parlamentného ohradzovania. Neustály nárast dopytu po poľnohospodárskych produktoch hlavne pre vojsko v rozmedzí „vojnových“ rokov 1739- 1815 sa stal jeden z faktorov, ktoré zmenili v Anglicku poľnohospodársku prax. Malých vlastníkov neustále ubúdalo na úkor ohradzovania. Okrem zmienových románov napísal Young i niekoľko pamfletov, ktorými si ako mladý finančne prilapšoval : *The Theatre of the Present War in North America* (1758), *Reflection of the Present State of Affairs at Home and Abroad* (1759) atď.

⁸⁵ HENRY HIGGS, *Dictionary of National Biography 1885- 1900, Volume 63*. Dostupné na http://en.wikisource.org/wiki/Young,_Arthur_%281741-1820%29_%28DNB00%29 (posledný náhľad 8.4. 2012).

ktoré vlastnila. Mladý Young návrh svojej matky prijal, bez toho aby tušil, že práve rozhodol o svojom budúcom osude. Nasledujúce roky (1763- 1766) boli podľa vlastných Youngových slov tie najťažšie v jeho živote. Do tej doby nemal žiadne skúsenosti s hospodárením, či obrábaním pôdy. Štyri roky trápenia a sklamania z krachu jeho farmárskych pokusov nepriniesli žiadne výsledky. Pochopil, že ak chce zvládnuť podnikanie na vlastnej pôde, musí sa vzdelat' a získať znalosti od iných, skúsenejších hospodárov. V roku 1767 zahájil svoju prvú historickú cestu po stopách poľnohospodárstva na juh Anglicka, nasledujúci rok zamieril na sever a v roku 1770 do východného Anglicka.⁸⁶ Tieto cesty boli považované Youngovými súčasníkmi za najprospešnejšiu vec akú kto kedy vykonal pre vec poľnohospodárstva.⁸⁷

V roku 1765 sa oženil s Marthou Allen, ktorá bola švagrovou známeho historika hudby Charlesa Burneyho. Tento zväzok mu síce zabezpečil vstup do vynikajúcej spoločnosti, ale šťastie v osobnom živote mu nepriniesol. Manželka bola údajne veľmi temperamentná, avšak chyba nebola dozaista len na strane pani Youngovej. Život s Arthurom Youngom nebol určite jednoduchý. Jeho manželka sa mala údajne posťažovať jednému nemeckému barónovi hostujúcemu v Bradfielde, že „*nenávidí všetky (Youngove- JB) experimenty...*“⁸⁸ Z manželstva sa mu narodili štyri deti⁸⁹ a najmladšiu Marthu Ann, ktorú všetci prezývali „Bobbin“ miloval najintenzívnejšie. Keď sa Young vracal z jeho prvej cesty po Francúzsku, poznamenal si do svojho zápisníka, „...*som radostnejší, že dám svojmu malému dievčatku francúzsku panenku, než pohľadom na Versailles.*“⁹⁰ O to strašnejšie bolo prekonať pre otca smrť milovanej dcéry, keď v roku 1797 vo svojich štrnástich rokoch zomrela. Young vtedy dlho smútil a utiekal sa k viere v Boha pravidelným čítaním Písma, dokonca nejakú dobu pomáhal malým sirotám. Vtedy sa u neho po prvý krát výraznejšie objavili i známky budúceho onemocnenia očí, ktoré nakoniec prerástlo v šedý zákal.

Jeho slávna cesta do Írska sa uskutočnila v roku 1776.⁹¹ Výsledok tejto prieskumnej cesty bol spojený s detailným popisom stavu krajiny i obyvateľstva a stal sa neoceniteľným materiálom a prameňom zároveň. Podľa Youngových súčasníkov, boli jeho názory na stav a pôvod biedy v Írsku bližšie pravde, než akékoľvek informácie z predchádzajúcich výskumov. Young pomerne presne vyhodnotil príčiny zaostalosti Írska, zapríčineného obmedzovaním obchodu a slobôd katolíkov zo strany anglického parlamentu.

---

⁸⁶ Taktiež.

⁸⁷ MATILDA BETHAM-EDWARDS, *Biographical Sketch*.

⁸⁸ Taktiež.

⁸⁹ Dcéra Marry sa narodila v roku 1766, dcéra Bessy v roku 1768, nasledujúci rok sa narodil syn Arthur a v roku 1783 Martha Ann (prezývaná Bobbin).

⁹⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 90.

⁹¹ HEENRY HIGGS, *Dictionary of National Biography 1885- 1900, Volume 63*.

Obdobia medzi jeho cestovaním boli vyplnené intenzívnou literárnou prácou a neustálymi neúspešnými pokusmi na poli praktického poľnohospodárstva. Je paradoxné, že jeden z najlepších teoretikov svojej doby bol zároveň nepochopiteľne neúspešný ako farmár. Rady a metódy, ktoré sám vo svojich dielach poskytoval, nevedel na vlastnej pôde zužitkovať. V roku 1784 sa rozbehol literárny projekt „*Annals of Ariculture*“, z ktorého skoro 1/3 pochádzala priamo z pera editora diela Arthura Younga.⁹² I keď informácie, ktoré „*Annals*“ obsahovali boli väčšinou už prekonané, dielo zaznamenalo veľký rozruch vo vedeckých kruhoch v Európe a prinieslo Youngovi značnú slávu. Do Bradfieldu vtedy prichádzalo mnoho významných osobností, medzi nimi i vyslanci ruskej cárovnej Kataríny II. a Youngovi budúci priatelia a kolegovia na jeho ceste po Francúzsku, pán Lazowsky so svojimi dvoma žiakmi, synmi vojvodu de Liancourt.⁹³ Práve toto stretnutie s menovanými gentlemanmi bolo rozhodujúce pre jeho turné po Francúzsku. V roku 1787 obdržal Arthur Young od svojich francúzskych priateľov, s ktorými si od prvého stretnutia dopisoval, pozvanie na „pyrenejské turné“, ktoré malo byť spojené i s Youngovou prieskumnou cestou po francúzskom vidieku.

Po absolvovaní všetkých troch „francúzskych ciest“(1787-1790) nechal v Londýne vydať obsiahlu prácu s výsledkami svojho bádania, hlavne na poli poľnohospodárstva, ktoré priniesli autorovi ďalší medzinárodný úspech. S Youngom si dopisovali také osobnosti ako bol prvý americký prezident Geroge Washington, markýz de La Fayette, Leopold I. Berchtold, moravský šľachtic, lekár a filantrop, medzi priateľov mohol počítať najmladšieho anglického ministerského premiéra v dejinách Williama Pitta ml.⁹⁴, zakladateľa konzervativizmu Edmunda Burkeho⁹⁵, Williama Wilberforca⁹⁶, ktorý sa preslávil svojim niekoľkoročným vytrvalým bojom v anglickom parlamente za zrušenie obchodu s otrokmi (1807) a mnohými ostatnými, ktorí Younga pravidelne navštevovali na jeho sídle v Bradfielde.⁹⁷

Keď bol v roku 1793 založený „Výbor pre poľnohospodárstvo“, nikto nepochyboval, že Arthur Young je tou správnou osobou na post tajomníka. Za svoj život získal tento plodný autor okrem mnohých čestných členstiev v učených spoločnostiach i niekoľko ocenení, medzi ktoré patrili napríklad cenné dary od obdivovateľky z Moskvy, cárovnej Kataríny II., či

---

⁹² Štyridsať česť zväzkov vychádzalo nepretržite až do roku 1809. Medzi autormi, ktorí vedecky prispievali, patrili i anglický kráľ Juraj III. (1738- 1820), Dr Symonds, Jeremy Bentham, F.Eden, Balsamo, Thomas Ruggles atď.

⁹³ MATILDA BETHAM- EDWARDS, *Biographical Sketch*.

⁹⁴ Odkaz k obrazovej prílohe, obr. 11.

⁹⁵ Taktiež, obr. 10.

⁹⁶ Taktiež, obr. 12.

⁹⁷ HENRY HIGGS, *Dictionary of National Biography 1885- 1900, Volume 63*.

čestná medaila od „Salfordskej poľnohospodárskej spoločnosti“, na ktorej bol vyrytý nápis: „*Pre službu svojej vlasti.*“⁹⁸

Zdravotné problémy, ktoré sa objavovali sporadicky od smrti Youngovej malej dcéry, sa začali prudko zhoršovať od roku 1808, kedy už sám poznamenáva, že jeho zrak je stále horší a že má problém prečítať dve a pol strany. O tri roky neskôr je operovaný na šedý zákal, ale slepotu to nezabrzdilo. Posledné roky života prežil slávny cestovateľ a autor významných vedeckých prác v úplnej slepote. Až do svojej smrti 20. apríla 1820, pobýval v milovanom Bradfielde, v spoločnosti najbližších priateľov. Dedičania z okolia jeho statku spomínali na Younga nie ako na slávnu osobnosť, ale ako na slepého zanieteného kazateľa, ktorý bol pravidelným návštevníkom miestneho kostola. Na jeho hrobe v podobe sarkofágu bol vytesaný epitaf: „*Nech každý skutočný patriot preleje slzu pre tohto génia...*“⁹⁹, pre muža, ktorý bol cenený pre svoj veľký talent.

4. Arthur Young- fyziokrat a štatistik

Arthur Young zasvätil väčšinu svojho života úsiliu pri hľadaní a presadzovaní efektívnejších metód v poľnohospodárstve. Patril medzi zástancov nového spôsobu obrábania, tzv. striedavého osevného systému, ktorý mal docieľiť oživenie pôdy bez úhoru. Pri zavádzaní účinnejšieho spôsobu kultivácie, bolo potrebné presadiť do poľnohospodárstva nové plodiny. Jednalo sa o rastliny s tzv. hlbokými koreňmi, ako bola napr. ďatelina a lucerna, ktoré mali pôdu doplniť o vzdušný dusík, regenerovať ju a zároveň zabezpečiť krmivo pre dobytok. A plodiny s plytkými koreňmi, medzi ktoré sa radili zemiaky¹⁰⁰ a cukrová repa. „*Rozšírené pestovanie krmív ako ďatelina, repa...prispievali k zníženiu plôch ležiacich úhorom a zvyšovali kapacitu hospodárenia vidieka pri chovaní dobytky*“¹⁰¹, ktorý bol zdrojom jednak dôležitého hnojiva pre obnovu pôdy a jednak cenným kapitálom. Pri novom osevnom systéme „*sa po niekoľko rokov striedali pastviny a orná pôda*“¹⁰² a tento spôsob obrábania poskytoval oveľa väčšie výnosy ako predchádzajúce zastarané formy hospodárenia. Arthur Young vo svojej práci píše o potrebe preberať nové metódy od vyspelejších krajín, ako bolo v tomto

---

⁹⁸ Taktiež.

⁹⁹ MATILDA BETHAM-EDWARDS, *Biographical Sketch*.

¹⁰⁰ Francúz Antoine Parmentier (1737- 1813) bol známym zástancom pestovania zemiakov ako dôležitej zložky potravy vo Francúzsku a potom i v celej Európe. Zemiaky mali nahradiť závislosť na obilí a na vrtkavosti jeho úrody.

¹⁰¹ JEREMY BLACK, *Evropa XVIII.století*. Praha, Vyšehrad 2003, str. 57.

¹⁰² Taktiež, str. 57.

prípade jeho rodné Anglicko. Vlastník pôdy „*musí vidieť bohatsšie a lepšie kultivované krajiny a musí zistiť, či ich pôda vynáša každým rokom; musí sa dopátrať, či ovce a dobytok vo veľkom množstve nie sú skutočne tisíckrát potrebnéjšie; či hnoj nezávisí práve na nich a obilie na celom tomto systéme.*“¹⁰³ Young zdôrazňuje, že táto metóda nie je kľúčová len pre jednotlivcov, ale je dôležitá pre prospech celého národa. „*Základnej zásade (osevného režimu- JB) nemusí roľník porozumieť, ale hlavný princíp je zrejmý i sedliackemu rozumu.*“¹⁰⁴ Young tak poukazuje, že najdôležitejšia je osveta priamo na vidieku a negramotnosť nie je prekážkou v učení. Stačí pozorovať a opakovať, po prípade danú metódu prispôbiť domácemu prostrediu, či kvalite pôdy.

Young na svojej ceste po Francúzsku zaznamenával rozsiahle plochy nevyužitéj a zanedbanej pôdy, ktorá však bola podľa jeho slov v základe kvalitná. „*Veľké množstvo nekultivovanej pôdy....hralo dôležitú úlohu v poľnohospodárskej ekonomike*“¹⁰⁵, osemnásteho storočia. Roľníci ju využívali ako spoločné pastviny pre svoje domáce zvieratá. Ohradzovaním sa ale tieto pasienky zaberali a spôsobovali roľníkom značné ťažkosti. Všeobecne ale vznik veľkých ohradených hospodárskych fariem zvyšoval produktivitu v poľnohospodárstve a tento proces bolo možné pozorovať hlavne u vyspelejšieho Anglicka. Parlamentné ohradzovanie (Inclosure Acts) signalizovalo nástup kapitalistických vzťahov na vidiek. Vlastníkmi nových rozsiahlych pozemkov vytvorených ohradzovaním bola väčšinou anglická vidiecka šľachta a bohatá buržoázia. Vo Francúzsku bola situácia výrazne odlišná. Podľa Tocqueville šľachta často svoje panstvá i s príslušnou pôdou predávala, aby si uľahčila život a zvýšila svoj blahobyt. Rozsiahle pozemky sa dostávali do rúk nešľachticov, ktorí ale museli vynaložiť značné úsilie a nedokonalé postupy aby ju získali. „*Tak sa pozemkové majetky každoročne zmenšovali bez toho, aby to viedlo (ako v Anglicku- JB) k hromadeniu veľkého nemovitého majetku a na mieste rozsiahlych panstiev vznikalo mnoho malých...*“¹⁰⁶ I Arthur Young na svojej francúzskej ceste zaznamenáva značný počet menších vlastníkov „*v takom rozsahu, aký v Anglicku nepoznáme; môžeme ich nájsť v každej časti kráľovstva...Obecne žijú ale veľmi chudobne.*“¹⁰⁷ Čím bola výmera pôdy menšia, tým menšie výnosy poľnohospodárstvo vykazovalo.

---

¹⁰³ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 373.

¹⁰⁴ Taktiež, str. 374.

¹⁰⁵ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*. Batoche Books, Kitchener 2004, str. 24. Dostupné na <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/see/18thCentury.pdf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

¹⁰⁶ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Starý režim a revolúcie*. Praha, Academia 2003, str. 28.

¹⁰⁷ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 402.

Arthur Young kritizoval v duchu fyziokratizmu nadmernú daňovú záťaž pre roľníkov. Len dobre zabezpečená roľnícka rodina bude schopná pracovať produktívnejšie za využitia nových poľnohospodárskych technológií. Zbedačený roľník zaťažený všemožnými platbami a povinnosťami bude bojovať len o holé prežitie, pôda nebude vynášať a úroda bude minimálna. Chudobný vidiek znamená pohromu pre celé národné hospodárstvo. Youngovej kritike podliehal i systém *métayage*, značne rozšírený práve vo Francúzsku a to na úkor skutočných vlastníkov. „*Pod touto držbou je vo Francúzsku asi 7/8 pôdy.*“¹⁰⁸ Jednalo sa o formu podnájmu, kde nájomca získal od vlastníka potrebné náradie, domáce zvieratá, osivo a po dozretí úrody si zisky vzájomne rozdelili podľa dohodnutého pomeru. Young píše: „*Stretol som sa s dohodou, kde pán poskytoval domáce zvieratá, náradie, postroj a platil daň...a metayer zaisťoval prácu a platil svoju daň z hlavy (capitation); majiteľ opravoval dom a brány, metayer okná; prvý rok pán dodával krmivo a metayer zvyšok. Ďalšie roky mali obaja zabezpečovať dodávky v pomere pol na pol. Peniaze, ktoré získali z predanej produkcie si rozdelili.*“¹⁰⁹

Arthur Young je tiež považovaný za priekopníka pri používaní metódy veľmi podobnej dnešnej sociálnej štatistike. „*Prešiel celé Anglicko zbierajúc množstvo informácií o všetkých aspektoch vidieckej ekonomiky- o farmárskych praktikách, nových technológiách, infraštruktúre, o životnej úrovni roľníckych rodín atď.*“¹¹⁰ Arthur Young si bol vedomý svojho novátorstva. Do tej doby existovalo síce sčítanie ľudu, ale bolo veľmi skúpe na informácie, ktoré boli niekedy spojené len s počtom komínov. Young si na svojich cestách vyberal „modelové dediny“ alebo farmy, ktoré potom použil ako vzor pre danú oblasť. Už Youngovi súčasníci si uvedomovali veľký význam tejto priekopníckej metódy. Devätnáste storočie však akoby pozabudlo na tohto novátora. „Dlhé“ storočie prinieslo so sebou prvé vážne pokusy o sociálne reformy a tým i kvalitnejšie sčítanie ľudu spolu ďalšími podrobnými informáciami. Na Youngovu metódu si „spomenuli“ až ku koncu storočia, kedy dochádza k ďalšiemu rozvoji štatistiky.

---

¹⁰⁸ Taktiež, str. 403.

¹⁰⁹ Taktiež, str. 403.

¹¹⁰ LIAM BRUNT, The advent of the sample survey in the social sciences. Nuffield College, Oxford, UK 2000. Dostupné na www.jstor.org/stable/2681093 (posledný náhľad 8.4. 2012).

5. Tri francúzske cesty Arthura Younga- 1787, 1788, 1789/90

Prvá cesta¹¹¹, ktorú podnikol Arthur Young po Francúzsku trvala štyri mesiace. Po preplavení kanálu La Manche pristál 15.mája 1787 v Calais, odkiaľ sa vydal na svoju povestnú cestu, aby preskúmal stav francúzskeho poľnohospodárstva. Regióny, ktoré plánoval navštíviť boli spojené s trasou prechádzajúcou stredným Francúzskom od severu na juh zeme. Z prístavného mesta Calais viedli do Paríža tri hlavné cesty cez provincie Artois, Picardie a Flandre. Arthur Young sa v roku 1787 vydal cez mestá Boulogne, Montreuil, Abbeville, Amiens, Clermont až dorazil do hlavného mesta a zároveň navštívil podľa cestovateľskej tradície i Versailles. V Paríži sa zdržal veľmi krátko a 28.mája sa vydal na svoju prvú cestu „cez celé kráľovstvo až k Pyrenejam“¹¹² v spoločnosti svojich priateľov vojvodu de la Rochefoucauld a pána Lazowského. Trasa viedla cez oblasti Orléanais, Sologne, Berry, Marche. V týchto regiónoch bol rozšírený prevažne systém *métayage*. Pri prechode Orléanais narazil Arthur Young na povestnú *Pays de Beauce*, najúrodnejšiu oblasť monarchie, „smotanu francúzskeho poľnohospodárstva s excelentnou pôdou“.¹¹³ Správa tejto rozsiahlej úrodnej roviny, patriacej vojvodovi Orleánskemu, ale podľa cestovateľových slov ležala ľadom. Sologne popisuje ako biedny región, ktorý francúzski spisovatelia nazývajú „smutná“ Sologne (*triste Sologne*). Ľudia, ktorí tu žili, boli veľmi chudobní a miestnu pôdu kultivovali primitívnym spôsobom. V tejto oblasti jednoznačne prevládal systém podielného obhospodarovania (*métayage*). Podobne na tom boli i provincie Berry a Marche. V menovaných regiónoch existovali i tzv. závislí roľníci (*Mainmortables*), ktorí boli zo všetkých obyvateľov najmenej osobne slobodní. Jednalo sa o obmedzenie vlastníckeho a súdneho práva a slobodného výberu partnera. Ak roľník zomrel bez mužského potomka, držba jeho zeme i časť jeho majetku pripadla pánovi. Plne osobne slobodným sa mohol stať vo chvíli, keď opustil túto zem. Systém založený ešte na stredovekej tradícii, fungoval v týchto provinciách až do vypuknutia Revolúcie.¹¹⁴ Young konštatoval v priebehu svojej cesty, že prevažná väčšina francúzskeho kraja, ktorým zatiaľ prechádzal, vykazovala chudobu a zaostalosť. „Ženy trhajú plevel pre svoje kravy do záster, je to ďalší znak chudoby, ktorú sledujem celú cestu z Calais.“¹¹⁵ V Limousin Young spomínal na významnú a ušľachtilú prácu jej najslávnejšieho intendanta a významného fyziokrata, pána Turgota. Avšak i v tomto

¹¹¹ Odkaz k prílohe „Mapa Francúzska s tromi cestami Arthura Younga (1787, 1788, 1789/90)“

¹¹² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str.19.

¹¹³ Taktiež, str. 19.

¹¹⁴ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*, str. 17.

¹¹⁵ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 27.

regiónu nadalej prevládal systém *métayage*. Po prechode provinciou Quercy, 11.júna konečne dosiahol Pyrenej. „*Po prvý krát som zazrel Pyreneje vo vzdialenosti 150 míľ.*“¹¹⁶ Roľníci v tejto oblasti boli väčšinou priami vlastníci pôdy, jednalo sa však o veľmi malé výmery, ktoré mohli užiť len majiteľa a jeho rodinu. Vstupom do regiónu Garonne prechádza Pyreneje aby dosiahol Španielsko, kde sa vydal na krátku výskumnú cestu za podobným cieľom ako vo Francúzsku. Zo Španielska sa vrátil 21.júla cez provinciu Roussillon, stočil sa smerom na juhovýchod a prešiel celý Languedoc. Je to ďalší región kde prevládal podielný systém hospodárenia (*métayage*), ktorý bol hojne rozšírený v podstate na celom juhu Francúzska, ale zároveň bolo možné v tejto oblasti nájsť aj malých vlastníkov pôdy. Vo Francúzsku existovalo asi 90% drobných farmárov¹¹⁷, ktorí mali v držbe vlastnú pôdu, preukazovali však známky všeobecnej chudoby. Výmera pôdy sa neustále znižovala na úkor delenia medzi deti roľníkov a tým postupne strácala na hodnote a vykazovala stále menšiu produktivitu. Niekedy pôda nestačila ani na užitie jednej rodiny. Z provincie Languedoc, kde sa Young zúčastnil vinobrania a obilných slávností, sa opäť vrátil cez Garonne a postupoval vedľa Pyrenej na juhozápad do Gascogne, odkiaľ stúpil smerom do Guyenne, Poitou, Touraine a znova vstúpil do provincie Orléanais. Do Paríža pricestoval cez lesy Fontainebleau, mestá Arpajon a Meulan a hlavného mesta dosiahol 15.septembra 1787. Prechodom cez Flandre docestoval do Calais, odkiaľ sa vydal cez La Manche naspäť do Anglicka.

30.júla 1788 opúšťa Arthur Young anglický Bradfield, aby zahájil svoju druhú cestu po Francúzsku, ktorá trvala približne dva a pol mesiaca. Po preplávaní kanálu La Manche, pristál opäť v Calais, odkiaľ sa 5.augusta vypravil do mesta St. Omer. Jeho plánovaná trasa viedla severozápadným Francúzskom. Prechádzal provinciou Artois, mestami Bethun, Arras a v Amiens sa jeho cesta skríži s trasou absolvovanou v roku 1787. Odtiaľ sa ale odklonil smerom na severozápad do mesta Barentin, ktorého okolie oplývalo „*hojnosťou jabloní a hrušiek*“, jeho trasa kopírovala severné pobrežie kanálu La Manche až dosiahol mesto Caen v Normandii. 27.júla sa priblížil k Cherbourg, k umelo vybudovanému vojenskému prístavu na poloostrove Cotentin v Normandii, kde Arthur Young mohol obdivovať francúzsky „*symbol exaktnej vedy a námorného odhodlania*“.¹¹⁸ Jednalo sa o plán, ktorý vypracoval inžinier Cessart a „*ktorý počítal s ohromnými dutými bariérami z dubového dreva v tvare*

---

¹¹⁶ Taktiež, str. 27.

¹¹⁷ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*, str. 17.

¹¹⁸ SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*. Praha, Prostor 2004, str. 80.

zrezaných ihlanov, ktoré by- zaťažené kamením- stáli pozdĺž kotvísk“.¹¹⁹ Cessartové „podmorské pohorie“ malo podľa plánu vyžadovať až deväťdesiatjeden takýchto objektov. Cherbourg dokonca v roku 1786 osobne navštívil za veľkej slávy i Ľudovít XVI. Prístav, ktorý bol vzdialený od anglického Portsmouthu asi tri až štyri hodiny plavby, mal fungovať ako obrana, alebo ako východiskové miesto pre útočnú vojnu proti Anglicku. Arthur Young konštatuje, že Francúzi „považovali za tak potrebné vlastniť bezpečný prístav pre prípadný vojenský konflikt s Anglickom“¹²⁰, že boli ochotní vynaložiť veľké finančné výdaje na jeho výstavbu. Ešte v roku 1774 bol Cherbourg len „špinavá rybárska dedina čítajúca asi šesť tisíc duší“...ale už „v dobe Revolúcie bol počet obyvateľov skoro dvojnásobný.“¹²¹ Keď túto oblasť v roku 1788 navštívil Arthur Young, zapísal si s nadšením do svojho zápisníka: „Tento podnik je veľkolepý a robí česť duchu iniciatívy súčasného Francúzska...Prístav ukazuje, že ak títo veľkí ľudia podniknú akúkoľvek významnú prácu,...majú skutočne novátorské nadanie pre plán a inžinierov skvelého talentu k jeho prevedeniu a čokoľvek je navrhnuté, je v spôsobe, ktorý robí česť ich kráľovstvu.“¹²²

Po návšteve Cherbourg sa Young opäť navrátil do Carentan, postupoval i naďalej po pri pobreží a do Bretagne vstúpil 31.júla. Krajinu popisoval ako divokú, ktorej poľnohospodárstvo nemá ďaleko, aspoň v znalostiach, k „Hurónom“. Ľudia majú svojou povahou a zvykmi podobný charakter ako krajina, ktorá ich obklopuje. „A ich mesto Combours, je jedno z najšpinavších aké som kedy videl. Hlinené domy bez okien, rozbité chodníky, ktoré ešte viacej brzdia cestujúcich...“¹²³ V Rennes si Young pochvaľoval ceny v porovnaní s tými v Normandii, kde sa všetko zdalo byť prehnane drahé. V Bretagne však vidí častejšie než v iných provinciách chudobu a zaostalosť. Malé deti tu pobehovali polonahé, bez topánok. Rovnako biedny bol i stav poľnohospodárstva, kde prevažoval systém *métayage*, 1/3 pôdy bola nekultivovaná a zvyšok v úbohom stave. „Vidím milióny pracovných rúk, miesto toho sú ale ľudia v nečinnosti a hladujú. Je to ohavnosť despotizmu, rovnako odporného ako predsudky feudálnej šľachty.“¹²⁴ Z Bretagne postupoval do provincie Anjou, v ktorej rovnako ako v Maine opäť narazil na málo produktívny a zaostalý systém podielného hospodárenia (*métayage*). Z Maine cestoval ďalej na sever a 13.októbra vstúpil do mesta Rouen. O dva dni neskôr z prístavného mesta Dieppe opustil Francúzsko a ukončil tak svoju druhú výskumnú cestu.

---

¹¹⁹ Taktiež, str. 80.

¹²⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 98.

¹²¹ SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*, str. 80.

¹²² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 97.

¹²³ Taktiež, str. 100.

¹²⁴ Taktiež, str. 90.

Tretia a zároveň najdlhšia cesta Arthura Younga, trvala asi osem mesiacov a zahrňovala okrem vybraných oblastí Francúzska i územie Talianska, kde sa cestovateľ zdržal približne dva mesiace. 4.júna 1789 opustil Young anglický Dover, obvyklý „odrazový mostík“ pre britských cestovateľov do Európy. Naplánovaná trasa mala viesť severozápadnými a juhovýchodnými regiónmi a navrátiť sa mal provinciami stredného Francúzska. Zaujímavosťou je, že pri tejto poslednej ceste sa Arthur Young aktívne zaoberal nielen sférou poľnohospodárstva, ale po celú cestu sa snažil sledovať i politické udalosti a reakcie obyvateľov na záplavy novínok, ktoré smerovali hlavne z Paríža a sám si pri tom utváral na daný stav vlastný názor. 5.júna 1789 sa teda Young po tretí krát vylodil v Calais a do Paríža sa vydal cestou, ktorú absolvoval v roku 1787, pri jeho prvej návšteve Francúzska. Za dva dni, „o deviatej hodine ráno“, docestoval do hlavného mesta. Paríž navštívil práve v dobe búrlivých udalostí, ktoré sa točili okolo zasadania generálnych stavov¹²⁵. Arthur Young tentokrát zotrval v hlavnom meste dlhšie než obvykle a to až do 28.júna, aby sa mohol stať svedkom nadchádzajúcich prevratných udalostí, ktoré jedným prudkým „úderom“ zrušili celé predchádzajúce spoločenské zriadenie, tzv. „Ancien Régime“. Osobne sa zúčastnil ako divák zasadania III. stavu, ktorý sa ešte v priebehu Youngovej prítomnosti, 17.júna v Paríži vyhlásil Národným zhromaždením. 18.júna si zapísal do poznámok: „*Včera sa III. stav na návrh Abbé Sieyèsa premenoval na Národné zhromaždenie a to vyhlásilo nezákonnosť všetkých doterajších daní, ktoré od tejto chvíle malo právo udeľovať na zasadaniach len Národné zhromaždenie...budú rokovať o konsolidovaní štátneho dlhu a usilovať o zmiernenie biedy prostých ľudí.*“¹²⁶ Prv než opustí Paríž, stane sa Young svedkom ešte dvoch významných udalostí. Bude to „*prísaha v Loptovej sieni*“¹²⁷ a kráľova rezignácia 27.júna voči Národnému zhromaždeniu, kedy „*kráľ...vzve prezidentov zvyšných dvoch stavov, šľachty a kléru, aby sa spojili s Národným zhromaždením*“¹²⁸

Paríž opustil ešte pred pádom Bastily a vydal sa na svoju plánovanú cestu po francúzskom vidieku. Prechádzal pritom provinciou Champagne, kde si pochvaľoval miestne „šumivé

¹²⁵ Generálne stavy (franc. états généraux): bol hlavný stavovský snem v zemi, ale jeho funkcia mala prevažne poradný charakter. Nie je možné ho zrovnávať s postavením anglického parlamentu. Zhromaždenie tvorili 3 stavy. Prvý bol stav duchovných, druhý šľachtický a tretí stav zahrňoval ostatné nepriviligované obyvateľstvo. Generálne stavy boli zvolávané hlavne v období náboženských vojen. Posledný krát zasadali v roku 1614. K ich opätovnému zvolaniu dochádza v nepokojnej dobe roku 1788 za vlády Ľudovíta XVI., po tom ako sa generálni kontrolóri financií (Turgot, Necker, Calonne, de Brienne) neúspešne pokúšali o reformy, ktoré by zamedzili neustálemu nárastu štátneho dlhu a oživilo by ekonomiku zeme. Stavy zahájili zasadanie 5.mája 1789 a dali tak do pohybu revolučné udalosti.

¹²⁶ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 133.

¹²⁷ „Prísaha v Loptovej sieni“ (franc. Le Serment du Jeu de Paume): po uzavretí zasadacej miestnosti 20. júna 1789, kde malo rokovať Národné zhromaždenie (ešte bez plného počtu), sa poslanci presunuli do Loptovej siene, kde prisahali, že sa nerozídu pokiaľ nedajú Francúzsku ústavu.

¹²⁸ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 144.

vino“, ktoré ho aspoň na chvíľu „vyliečilo“ z reumatizmu. V priebehu svojej cesty sa stále snažil zostať v kontakte s udalosťami prebiehajúcimi v Paríži. Bol osobne znechutený slabou a oneskorenou informovanosťou obyvateľov mimo hlavného mesta a malým počtom miestnych novín. Prekvapovala ho i počiatková pasivita obyvateľov v provinciách. V Nancy mu na otázku, ako budú reagovať na prebiehajúce udalosti v hlavnom meste, odpovedali: „*Sme provinčné mesto, musíme čakať, čo sa ďalej bude diať v Paríži... To je všeobecný pohľad (miestnych obyvateľov- JB)... Nedovolia si mať vlastný názor, pokiaľ nebudú vedieť, čo si myslia v Paríži.*“¹²⁹ Po vstupe do Alsaska sa mu „*všetko javí ako nemecké*“. Nie je tu jediná osoba medzi stovkou obyvateľov, ktorá by povedala slovo francúzsky. Obyvatelia Alsaska, ktoré bolo k monarchii pripojené za vlády Ľudovíta XIV., tak zostali verní nemeckých zvykom a mravom, ktorými sa striktno odlišovali od svojich francúzskych susedov. Cestou do Strasbourgu, kde bude Young osobne svedkom rabovania miestnej radnice ako reakcie na dobytie Bastily, konštatoval veľmi kvalitnú pôdu spolu s jej dobrým obhospodarovaním, pričom podotýkal, že konkurentom na tomto poli jej mohla byť len provincia Flandre. Na ceste do severozápadného regiónu Franche- Comté, ho zastihla správa o prvých emigrantoch. Podľa informácii, ktoré získal, sa malo jednať o členov kráľovského rodu, z nich najvýznamnejší bol najmladší brat Ľudovíta XVI., gróf d'Artois, alebo kráľovna milovaná priateľka a ľuďom nenávidená vojvodkyňa de Polignac. Ich príkladu nasledovali mnohé ďalšie šľachtické rodiny¹³⁰. Jediný, ktorý pevne zotrval v Paríži za účelom vlastného zisku, bol vojvoda Orleánsky (neskôr známy pod prezývkou Filip *Egalité*). V L'Isle-sur-le-Doubs v provincii Franche- Comté, sa náš cestovateľ dostal do veľmi nepríjemnej situácie, pretože pre svoju, v tomto prípade logickú neznalosť nového nariadenia Národného zhromaždenia, že občania by mali nosiť trojfarebnú kokardu, bol obkolesený rozhnevaným davom, ktorý žiadal vysvetlenie, prečo ešte nevlasťní tento nový symbol francúzskeho ľudu. „*Povedali mi, že je to nariadenie Národného zhromaždenia (tiers) a ak nie som šľachtic, tak by som ho mal poslúchnuť.*“¹³¹ Young sa stal i svedkom búrlivých udalostí, neskôr známych pod názvom „Veľký strach“, ktoré vyvolali paniku po celom francúzskom vidieku. Po krajine sa mali potulovať tlupy žobrákov a vagabundov, ktorí lúpili, ničili a vypaľovali zámky. Arthur Young si v Besançon zapisuje do svojho denníka: „*Bohatý roľník zažiadala miestnu gardu o ochranu*

---

¹²⁹ Taktiež, str. 159.

¹³⁰ Jednalo sa o tzv. prvú vlnu emigrantov, ktorá sa uskutočnila po udalostiach spojených s dobytím Bastily.

¹³¹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 167.

svojho domu a rodiny...Rabovanie a vypalovanie- tieto nepokoje sú páchané po celom kraji... ¹³²

Z Franche-Comté postupoval ďalej do provincie Bourgogne a Nivernais, kde v poľnohospodárstve zaznamenal podielný systém (*métayage*) spolu s nájmom. Nájomcovia boli často roľníci, ktorí získali pôdu na určité časové obdobie a keďže neboli priami vlastníci, nemali záujem, aby pôdu lepšie a účinnejšie kultivovali. „*Dajte človeku vlastníctvo bezútešnej kamenitej pôdy a on ju premení na záhradu; dajte mu ale do prenájmu na deväť rokov záhradu a on ju premení na púšť.*“ ¹³³ Podobná situácia v poľnohospodárstve spojená s *métayage* a nájmom prevládala i v nasledujúcich provinciách Bourbonnais a Auvergne. Prechodom z mesta Riom do Clermont, obdivoval vulkanický charakter krajiny, ktorá mesto obklopovala, pričom popieral všeobecný názor o nadpriemernej kvalite miestnej pôdy. Podľa jeho názoru jej mohla úrodnosťou konkurovať pôda v provinciách Flandre a Normandie. Po vstupe do juhovýchodnej provincie Provence postupoval po pri pobreží Stredozemného mora a 21.septembra prešiel na územie Talianska, aby tam zahájil svoju dva mesiace trvajúcu výskumnú cestu. Do Francúzska sa vracia cez Savojsko, kde navštívil dom pani de Warens, ktorý ležal asi míľu od mesta Chambéry. Do Lyonu prišiel 26.decembra 1789 a odtiaľ postupoval smerom do stredného Francúzska, kde nadviazal na cestu, ktorou vychádzal z Paríža na svoje tretie turné. 2.januára 1790 vstúpil do mesta Briare, ležiaceho v provincii Orléanais a prechodom cez lesy vo Fontainebleau a mesto Meulan vstúpil 3.januára 1790 do hlavného mesta. V Paríži zotrval niekoľko dní, aby mohol sledovať nové politické udalosti. Navštívi Tuileries, „*kde sa pre každé francúzske i anglické oči naskytne neuveriteľný pohľad. Kráľ sa tu prechádza pod ochranou šiestich granátnikov národnej gardy...brána záhrady zostáva zavretá, rešpektujúc jeho postavenie...vo chvíli, kedy sa otvorí vstupná brána do záhrad Tuileries, má do nich ktokoľvek bez rozdielu prístup i napriek tomu, že sa tam kráľovná stále prechádza so svojimi dvornými dámami.*“ ¹³⁴ Kráľovský pár je od 6.októbra 1789 ¹³⁵ prakticky väzňom Parížanov i keď v oficiálnych prehláseniach sa radostne píše, že kráľ sa konečne navrátil do lona svojho ľudu. Arthur Young bude mať ešte príležitosť navštíviť klub Jakobínov a sledovať jednanie Národného zhromaždenia (tiež Ústavodarného zhromaždenia). 19.január bude posledný deň, ktorý stráni v Paríži, aby sa rozlúčil so svojimi

---

¹³² Taktiež, str. 169.

¹³³ Taktiež, str. 48.

¹³⁴ Taktiež, str. 300.

¹³⁵ 5.- 6. október 1789: Zhoršujúca sa hospodárska situácia, stály nedostatok chleba a opätovné zhromažďovanie vojska okolo Paríža, uviedli opäť do činnosti ľudové masy, v tomto prípade ženy, ktoré spolu s mužmi preoblečenými za ženy a v sprievode národných gárd pod La Fayetteovým vedením, priviedli 6. októbra kráľovskú rodinu natrvalo do hlavného mesta.

priateľmi, vojvodom de Liancourt a s jeho „skvelým priateľom pánom Lazowským“, s ktorým strávil posledný večer. Opúšťa Francúzsko, do Londýna pricestuje diligenciou a 30. januára 1790 konečne dorazí do Bradfieldu.

Tretia francúzska cesta, ktorá bola zároveň i poslednou, v podstate dovŕšila Youngov plán obsiahnuť svojím výskumom všetky najvýznamnejšie regióny Francúzska. Búrlivé zvraty Revolúcie, napoleonské vojny a zhoršujúci sa zdravotný stav mu však už nedovolili vstúpiť na francúzsku pôdu. Jeho jediným zdrojom informácií o dianí vo Francúzsku sa stala korešpondencia, ktorú viedol s vernými priateľmi, až do roku 1792.

6. Arthur Young ako prototyp osvietenského cestovateľa

Cestovatelia v osemnástom storočí si v duchu osvietenstva na svojich cestách po cudzích krajinách snažili všímať a komentovať čo najširšiu škálu záujmov, ktoré by boli prospešné jednak ich domovine a jednak by poučili budúceho čitateľa. Jednalo sa o popisné správy ku geografii, historickým pamiatkam, spoločenským zvykom, k miestnej správe, k spôsobu riadenia štátu atď. Fantazírovanie bolo nahradzované presnejšími a vecnými komentármi. „Osvietenský kritici ostro vystupovali hlavne proti tým dielam, ktoré sa v duchu staršej cestopisnej tradície sústredili na uvádzanie kuriozít a desivých udalostí prevádzajúcich výpravu...“¹³⁶ Poznatky si zapisovali do cestovných denníkov a po návrate často svoje postrehy publikovali. Vydaný cestopis sa tak viacej približuje didaktickému žánru či odbornej literatúre. „Modelový osvietenký cestopis smeroval k objektivizujúcej deskripcii neznámeho priestoru.“¹³⁷ Nejednalo sa však o suchopárne a nudné dielo, zapisovateľ sa snažil premiesiť faktické informácie s umelecko literárnym obsahom. Napríklad Arthur Young sa vo svojom diele zameril na podrobné opisy prírody a krajiny, ktorá ho sprevádzala na jeho ceste. „Prírodné obrazy“ v jeho cestopise sú odlišné od popisov krajiny spojenej s kultiváciou, ktorú skúmal hlavne po agrárnej stránke. Príroda v jeho cestopise predstavuje jeho umeleckú stránku. Rovnako sa v dielach objavujú i subjektívne postrehy, týkajúce sa hlavne osobného názoru na daný problém. Objektivita sa odzrkadľuje na presných popisoch udalostí, či fungovaní miestnych inštitúcií a pod. V tomto ohľade sa cestovateľ snaží podať budúcemu

---

¹³⁶ VERONIKA FAKTOROVÁ, *Mezi imaginací a poznáním*.

¹³⁷ Taktiež.

čitateľovi presnú správu. Autor, ktorý sa priveľa zamerlal na osobné prežitie absolvovanej cesty, bol obviňovaný z egoizmu a nemohol očakávať literárny ohlas.¹³⁸

Angličania, ktorí tvorili najpočetnejšiu zložku cestovateľov, mali tendenciu, podobne ako i iní cudzokrajní návštevníci, všetko porovnávať s domovinou a týmto spôsobom charakterizovať krajinu a zvyky miestneho obyvateľstva. Pozerali sa na cudziu zem anglickými očami. I keď sa snažili charakterizovať a zachytiť vo svojich cestopisoch mentalitu daného národa, vždy nakoniec skončili pri porovnávaní. John Andrews vydal svoj cestopis, ktorý mal „porovnanie“ priamo v názve: „*A Comparative View of the French and English Nations in their Manners, Politics, and Literature*“, vydaný v Londýne v roku 1785. Jednota, ktorá vyžaruje z cestopisov je v tomto ohľade až zarážajúca. Podobne silné tendencie sa objavujú i pri vymedzovaní sa v cudzine ako samostatná osoba s vlastnou identitou, zdôrazňujúc pri tom svoj anglický pôvod. Arthur Young hrdo poznamenáva, že keď sa zúčastnil v Amiens pohrebu princa de Tingry, plukovníka miestneho regimentu jazdecka, dostal sa prednostne cez dav zvedavcov do prvej rady len vďaka svojmu národnostnému pôvodu. „*Bol som nakoniec veľmi zdvorilo požiadaný aby som vstúpil (do pohrebnej sály - JB), pretože predtým nevedeli, že som Angličan...Keď je Angličanovi preukazovaná takáto pozornosť, pretože je Angličan, je dostatočne zrejmé, ako sa zachová Angličan k Francúzovi, keď navštívi Anglicko.*“¹³⁹

Keď v roku 1787 prichádza Arthur Young do Francúzska, kráľovstvu vládne už trinásť rokov Ludovít XVI. po boku s kráľovnou Máriou Antoinettou. Ako skoro každý cestovateľ jeho doby zavítal i on do Paríža, aby ohodnotil hlavné mesto a pri tej príležitosti zamieril tiež do Versailles. Obvyklá trasa Angličanov putujúcich do Francúzska viedla cez „*kanál La Manche z Doveru do Calais a potom priamo do hlavného mesta...Cesta trvala asi tri dni.*“¹⁴⁰. Paríž bola teda obvykle prvou zastávkou pre cestovateľov. Rozporuplné boli však hodnotenia Angličanov, ktorí sa ocitli na francúzskej pôde. Napríklad anglický vyslanec Sir William Mildmay¹⁴¹ poznamenal, že „*Paríž nie je ani tak veľká, ani tak úžasná, ani toľko zaľudnená ako Londýn.*“¹⁴²

---

¹³⁸ Eighteenth- Century Travel Narratives, Introduction. Dostupné na <http://www.enotes.com/eighteenth-century-travel-narratives-criticism/eighteenth-century-travel-narratives/introduction> (posledný náhľad 8.4. 2012).

¹³⁹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 14.

¹⁴⁰ MATT ROSENBERG, *Grand Tour of Europe, The Travels of 17th & 18th Century Twenty*. Dostupné na <http://geography.about.com/od/historyofgeography/a/grandtour.htm> (posledný náhľad 8.4. 2012).

¹⁴¹ Sir William Mildmay (1705- 1771) bol anglickým vyslancom vo Francúzsku v diplomatickej záležitosti týkajúcej sa európekeho konfliktu nazývaného vojna o rakúske dedičstvo (1740- 1748).

¹⁴² ANNE F. WOODHOUSE, *Eighteenth- Century English Visitors to France in Fiction and Fact*. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/3194390> (posledný náhľad 8.4. 2012).

Arthur Young, ktorý po preplavení La Manche putoval z Calais smerom do Boulogne, Abbeville, Amiens, Chantilly, komentoval cestu a svoje dojmy približujúc sa k Paríži nasledovne: „*Posledných desať mil' som netrpezlivo očakával vozy, ktoré brzdia pred Londýnom cestujúcich. Ale sledoval som márne. Cesta pokojná až k bráne je v porovnaní s londýnskou dokonalou púšťou...Vstup do Paríža nebol nijak veľkolepý*“¹⁴³, kritizuje i staré a špinavé budovy. Pokiaľ nie je človek zvyknutý na cestovanie má sklon hľadiet' a obdivovať všetko navôkol. V meste „*som mal tendenciu hlúpo civieť a hľadať veci, ktoré som predtým nevidel, akoby ulice v Paríži neboli tvorené domami ako všade inde, alebo domy neboli postavené z tehiel, alebo kameňov- alebo akoby ľudia, ktorí neboli Angličania, mali chodiť po hlave a nie po nohách.*“¹⁴⁴ V Paríži na rozdiel od iných cestovateľov strávil pri svojej prvej návšteve len jeden deň. Nezabudol ale zavítať do Versailles, sídla francúzskych kráľov od doby Ľudovíta XIV. V Montreuil, na počiatku svojej cesty, viedol krátky rozhovor s anglickým manželským párom a mladá žena mu na otázku, čo je najkrajšie miesto vo Francúzsku, odpovedala: „*Oh! Paríž a Versailles.*“¹⁴⁵ Vo Versailles sa Arthur Young zúčastnil ceremónie a následne kráľovského obedovania na verejnosti. Celý proces komentoval ako nádherne trblietavý a reprezentatívny, avšak bez voľnosti, kde všetko prebiehalo v úplnej strnulosti. Kráľovi i kráľovnej chýbalo súkromie. Versailles videl bez emócií. Dostalo sa mu presne takého žiarivého obrazu, o akom sa dočítal v množstve literatúry na túto tému. „*Z každého bodu pohľadu skupiny budov; krásna štvrť mesta...Veľká galéria je najkrajší sál aký som kedy videl*“¹⁴⁶, pochválil zbierku obrazov a sôch, ktoré boli skutočne hodné kráľovskej kolekcie. Celý palác okrem kaplnky sa zdal byť otvorený svetu. Young sa podľa vlastných slov tlačil v dave zvedavcov z rôznych spoločenských skupín, len aby zazrel kráľa, či kráľovnú. Prístup mali dokonca i do kráľovej komnaty. Cestovatelia opisovali tento záujem nie len ako zvedavosť, ale tiež ako prejav lásky ku kráľovskej osobe. Young však namieta: „*Kde, ako a u koho títo gentlemani k takému záveru dospeli, skutočne neviem.*“¹⁴⁷

Kráľovský dvor žil v lesku a nádhere, bol otvorený okolitému svetu, svojim poddaným a dával tak na obdiv svoje bohatstvo a blahobyť. To, čo ostatným chýbalo, tu bolo nadbytkom. Mnoho cestovateľov Youngovej doby upriamovali pozornosť okrem iných skutočností i na celkový finančný stav navštívenej krajiny a na spôsob hospodárenia so štátnymi financiami.

---

¹⁴³ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 15.

¹⁴⁴ Taktiež, str. 15.

¹⁴⁵ Taktiež, str. 12.

¹⁴⁶ Taktiež, str. 18.

¹⁴⁷ Taktiež, str. 18.

Kráľovský dvor sa vždy stával v tejto otázke centrom ostrej pozornosti. Kritický stav francúzskych financií Younga zaujímal hlavne ako fyziokrata. Výdaje boli ohromujúce a monarchia sa každým dňom zadlžovala. Len dvor vo Versailles pohlcoval nepredstaviteľné čiastky.,, *Civilná domácnosť kráľa a kráľovnej, Madame Alžbety, kráľových tiet a kráľovej dcéry činila 25,700.000 livier- bratia a kráľovi švagrovia vyžadovali 8,040.00 livier – vojenský sprievod kráľa 7,681.000 livier*“¹⁴⁸ atď. Viacej ako ¼ štátneho rozpočtu pohltili vojenské výdaje, čo činilo asi 26%, kráľovský dvor potreboval na vlastné výdaje ohromných 6% a civilné štátne výdaje čítali približne 24%. Zvyšok financií mal hradit' neustále narastajúci štátny dlh.¹⁴⁹ Miesto toho, aby sa splácali stále narastajúce dlhy monarchie, riešili sa nemalé dlžoby členov kráľovskej rodiny a blízkych priateľov. Cirkev sa skoro úplne vymanila s daňových poplatkov, daň sa pre ňu stala dobrovoľnou záležitosťou. Po dohode platila čiastku, ktorú si sama určila. Šľachta sa daňovému systému tiež vymykala a celý tlak povinností a poplatkov tak padal na nepriviligovaných, mešťanov a roľníkov. Na rozdiel od anglickej šľachty však francúzska už dávno neplnila svoju pôvodnú obrannú funkciu, stratila politickú moc a tento pokles si nahradzovala nákladnejším spôsobom života, jednoznačne dávajúc najavo svoje nadradené postavenie v spoločnosti. Stále viacej sa upínala na Paríž a Versailles. Jej úlohou od doby Ludovíta XIV. bolo robiť spoločnosť kráľovi a točiť sa okolo jeho žiarivej osoby po celý deň i noc. Len tí, ktorí boli v jeho prítomnosti, mali šancu na úspech a postup. Šľachta žijúca na vidieku, či na vzdialenejších miestach, bola odsunutá na „vedľajšiu koľaj“. Arthur Young popisuje, že pre francúzsku šľachtu bol život na vidieckom sídle často spojený s trestom, vyhnanstvom od dvora. Len vtedy prejavili záujem o svoje pozemky a ich zveľaďovania. V momente keď im bolo „odpustené“, utiekli z vidieka ako najrýchlejšie mohli. Túto vec Young považoval za jednu z pohrôm pre francúzske poľnohospodárstvo a zároveň tým poukazoval ako radikálne sa šľachta vo Francúzsku odlišovala od anglickej.

7. Pohľad na francúzske cesty a siete zájazdových pohostinstiev

Počiatky moderných ciest sa môžu datovať do osemnásteho storočia. Základy cestovného stavitel'stva boli položené práve vo Francúzsku. Na počiatku storočia sa vzhľad ciest

---

¹⁴⁸ HIPPOLYTE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 126.

¹⁴⁹ MIROSLAV HROCH- VLASTA KUBIŠOVÁ *Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800*. Praha, Svoboda 1990, str. 58.

približoval viacej „*primitívnym trasám dnešného Tretieho sveta než moderným cestám*.“¹⁵⁰ Mnohé z nich boli skôr prirodzene vytvorené, opakovaným prechádzaním, než cielene postavené. Výnimkou bola Paríž, ktorá potrebovala pre svoje vlastné zásobovanie kvalitnejšiu sieť okolitých ciest. Stačilo však, aby sa zmenilo počasie, ktoré prinieslo dážď a cesty sa okamžite zmenili na blatom pokryté neprejazdné trasy. Vozy zapadali a kone mali problém prebrodiť hromady bahna. Je vôbec ťažké predstaviť si človeka, ktorý sa prebáral a zapadal do rozmoknutej pôdy. Počiatkom osemnásteho storočia si už merkantilisti jasne uvedomovali dôležitosť kvalitnej cestnej siete. Dobrá cesta, zjazdná po celý rok nezávisle na počasí, mala hrať významnú úlohu nielen v plynulom zásobovaní, ale mala plniť i funkciu obrany zeme. Vojsko i zásoby by sa po kvalitnej a pevnej ceste mohli rýchle prepravovať. Organizovanie výstavby ciest zahájil minister Colbert a po jeho smrti sa v pláne pokračovalo ďalej. V roku 1712 bola publikovaná učebnica pod názvom „*Traité de la construction des chemins*“¹⁵¹, jednalo sa o prelomové dielo týkajúce sa cestného stavitel'stva a postupov pri ich konštrukcii.¹⁵² Zároveň bol do každej *généralité* vyslaný jeden inžinier a desať generálnych inšpektorov a v roku 1716 sa táto skupina preformovala do zboru, ktorý vo Francúzsku funguje do dnes. Až do vypuknutia Revolúcie neboli súčasťou tejto organizácie provincie *pays d'Etats* s vlastnými provinčnými stavmi.¹⁵³ Ani intendanty nemali možnosť zasahovať do záležitostí týchto provincií bez konzultácie so stavmi. V *généralité* dohliadal na cestnú výstavbu miestny zbor inžinierov a prevažne roľníci v blízkosti týchto trás museli plniť *corvée* (roboty) spojené s údržbou a úpravou ciest. Proti týmto povinnostiam sa postavilo mnoho významných osobností, medzi nimi i fyziokrat Turgot, ktorému sa podarilo tieto roboty zrušiť ako intendantovi v Limousin, avšak v roli generálneho kontrolóra financií pre odpor privilegovaných už tak úspešný nebol. Roľníci mali byť zbavení tejto povinnosti, za ktorú nedostávali odmenu a ktorá bránila ich produktívnej práci. *Corvée* mali byť nahradené poplatkami a údržbu ciest by dostali na starosť robotníci špeciálne vybraní na túto úlohu.

„*Cesta je výborná, posypaná štrkom, hladká a udržiavaná v obdivuhodnom stave*.“¹⁵⁴ Takto všeobecne komentuje cesty vo Francúzsku Arthur Young. Chválou nešetřil, ale neustále ho zarážala malá mobilná aktivita. „*Malý počet cestovateľov je až*

---

¹⁵⁰ DANIL ROCHE, *France in the Enlightenment*, str. 44.

¹⁵¹ Hubert Gautier (1660- 1737) : Bol významným francúzskym inžinierom pre výstavbu ciest a mostov a zároveň prvým autorom, ktorý napísal dielo venované technike pre výstavbu mostov a ciest s názvom „*Traité des Ponts*“, vydané v roku 1716. Na poli vedeckom sa venoval geológii, matematike a astrológii.

¹⁵² MILAN HLAVAČKA, *Cestování v ěre dostavníků: Všední den na středoevropských cestách*. Praha, Argo 1996, str. 21.

¹⁵³ DANIEL ROCHE, *France in the Enlightenment*, str. 45.

¹⁵⁴ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 110.

prekvapujúci.¹⁵⁵ ...Vstupujem do Paríža po štvrtý krát a stále sa potvrdzuje môj názor, že cesty vedúce do hlavného mesta sú ako púšť, v porovnaní s londýnskymi.¹⁵⁶ Vo Francúzsku silne pretrvávala tradícia domáckej výroby a čím bola dedina zaostalejšia, tým viac bola v tomto ohľade konzervatívnejšia a uzavretejšia svet. Mobilita roľníka bola spojená s cestou na pole, na ktoré sa dostával stále rovnakou trasou, či s prechodom z jednej farnosti do druhej. Vydať na cestu sa mohol i pri príležitosti rodinných slávností, či náboženských udalostí. Väčšia aktivita s cestovaním bola spojená s miestnym trhom, kedy roľník opúšťal dedinu a odchádzal za týmto účelom do mesta. Pravidlom ale bolo, že vidiečan zotrval celý život na jednom mieste. Mobilita bola spojená hlavne s mestským obyvateľstvom. Obchodníci a mešťania sa na dlhšie trasy vydávali častejšie. I cez to všetko Arthur Young konštatuje, že „*obeh vo Francúzsku stagnuje*“.¹⁵⁷ Nakoniec po vlastných skúsenostiach dospieva k záveru, že „*Francúzi musia byť najmenej pohyblivý národ na zemi..., alebo Angličania musia byť potom najnepokojnejším národom, ktorý nachádza potešenie v cestovaní a odmieta odpočívať na jednom mieste*“.¹⁵⁸ Nakoniec ironicky poznamenáva, poukazujúc pri tom na zvyk francúzskej šľachty opúšťať vidiek, že „*keby francúzska šľachta cestovala do ich vidieckych sídiel len vtedy, keby bola poslaná do exilu kráľovským dvorom, cesty by už nemohli byť viacej prázdnejšie*“.¹⁵⁹ Youngova kritika sa dotýkala i problému, ktorý bol spojený s ťažkosťami zohnať dopravu prostredníctvom prenájmu miestnych dopravných prostriedkov. To by sa podľa jeho slov v Anglicku stať nemohlo, tam je cestovateľovi poskytnutý plný komfort i v malom mestečku. „*Angličania môžu velebiť svoje univerzálne vymoženosti, ktoré sú rozšírené skrz celú zem a som presvedčený, že tam neexistuje mesto s 1500 obyvateľmi, kde by nebol v okamžiku potreby poskytnutý poštovní dostavník, či kôň*“.¹⁶⁰

Doba osvietenstva priniesla mnoho zmien a svojimi myšlienkami zasiahla výrazne i do spôsobu chovania spoločnosti. Do tej doby „*cestovanie pešo bolo „výsadou“ chudobnejších vrstiev*“.¹⁶¹ Rousseauovská prírodná filozofia však ovplyvnila i spôsob dopravy. Uchyľovanie sa k prírode začalo byť „*súčasťou politickej a morálnej výchovy nového človeka*“¹⁶² a cestovanie pešo bolo výrazom štýlu života osvietenskej spoločnosti. Niektoré krajiny však k tomuto zvyku neprilnuli, napríklad Anglicko zostalo v tomto ohľade bez odozvy. „*Slušný človek*“ využíva povozu, či koňa, nikdy však nechodí pešo. Na dlhšie vzdialenosti sa však

¹⁵⁵ Taktiež, str. 52.

¹⁵⁶ Taktiež, str. 75.

¹⁵⁷ Taktiež, str. 49.

¹⁵⁸ Taktiež, str. 75.

¹⁵⁹ Taktiež, str. 71.

¹⁶⁰ Taktiež, str. 49.

¹⁶¹ MILAN HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníků*, str. 29.

¹⁶² Taktiež, str. 29.

naďalej používali rôzne typy povozov, od dvojkolových kočiarov, až po poštovné dostavníky prepravujúce poštu i cestujúcich, tzv. diligencie. Hojne využívaná bola i doprava po vodných cestách, ktorá vo svojich destináciách priamo nadväzovala na pozemné cesty. Sieť dopravy a možnosti cestovania sa skvalitňovali i prostredníctvom zakúpenia cestovného lístku a existenciou cestovného poriadku. Arthur Young jazdil prevažne koňmo a časť cesty absolvoval na tzv. dvojkolovom voze. Svoju kobyľu si veľmi obľúbil i keď ako sám občas poznamenával, nebola už najmladšia a sám seba nepovažoval za príliš zdatného jazdca. Hneď na počiatku svojej prvej cesty ju čitateľovi predstavuje popisujúc pri tom strasti cestovania. „*Devät hodín môjho trmácania v upevnení sedla moju kobyľu tak unavilo, že som považoval za potrebné, aby si jeden deň oddýchla.*“¹⁶³ Na svojej druhej ceste zase predstavuje svoju vernú kobyľu už ako poloslepé zviera. „*Niektorí platia za prevoz na dobrom koni, ja platím za cestu na poloslepej kobyľe...Cítim svoje nepohodlie hlavne na úkor môjho krku.*“¹⁶⁴

Keď Arthur Young prichádza do Paríža, nešetří kritikou k miestnej doprave. Ulice hlavného mesta sa mu zdajú úzke a krivolaké a prevažná väčšina z nich špinavá, bez chodníkov. „*Prechádzky, ktoré sú v Londýne tak príjemné a čisté, že ich miestne dámy vykonávajú každý deň, sú v Paríži namáhavé a únavné pre mužov, nieto ešte pre dobre oblečené dámy.*“¹⁶⁵ Po uliciach sa premávajú kabriolety takou rýchlosťou, že často ohrozujú chodcov priamo na živote. Mladíci oblečení podľa najnovších výstrelkov módy nedbajú na okoloidúcich a podobajú sa bláznom, ktorí riadia svoje povozy bez akýchkoľvek ohľadov. Young bol dokonca prítomný nehode, pri ktorej bol pravdepodobne smrteľne zranený malý chlapec. Nedostatok chodníkov, ktoré boli podľa Youngových slov v Londýne úplnou samozrejmosťou, spôsobovali veľa nepríjemností chodcom a Paríž sa tak stala nevhodným mestom pre menej zámožné rodiny, ktoré si nemohli dovoliť vlastný povoz. Sám cestovateľ bol niekoľkokrát nepríjemne ošpliechaný blatom, čo ale nepovažoval za najväčšiu hrozbu na parížskych uliciach. Často bolo možné vidieť Parížanov oblečených v tmavých ťažkých plášťoch s čiernymi pančuchami a týmto vzhľadom sa ešte nápadnejšie odlišovali od svojich bohatších spoluobčanov, ktorí mali možnosť používať vlastné kočiare.

Pri absolvovaní kratších, či dlhších vzdialeností mal cestovateľ možnosť naraziť na tzv. zázjzdové hostince, ktoré poskytovali cestujúcim jedlo i nocľah. Ich rozdiely sa prejavovali v kvalite poskytovaných služieb a v cenách. V cestopisoch môžeme skoro vždy natrafiť na presné informácie o stave navštívených krčiem, kvalite jedla, či o cenových reláciách. Vo

---

¹⁶³ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 111.

¹⁶⁴ Taktiež, str. 91.

¹⁶⁵ Taktiež, str. 84.

Francúzsku boli obľúbené hlavne „*table d'hôte*, čo bola hostina pripravovaná hostinským pre všetkých hostov podniku.“¹⁶⁶ Za paušálny poplatok sa mohli všetci prítomní spoločne najesť podľa potreby, za jedným stolom dobre naloženým jedlom a pritom nadviazať spoločný rozhovor, či bližšie známosti. Arthur Young sa takých pohostinstiev zúčastnil niekoľkokrát. „*Ponuré a smutné stretnutia s francúzskymi table d'hôte...prvých osem minút úplné ticho a akékoľvek zdvorilé riešenie k nadviazaniu rozhovoru s cudzincom by ste hľadali v tejto spoločnosti márne. Nedočkal som sa od nikoho jediného slova.*“¹⁶⁷ Po tom ako Young počul o prívetivej a zhovorčivej povahe Francúzov, bol po svojich skúsenostiach sklamaný. Pohostinstvá na cestách sa nevyhli Youngovej kritike. Len s máloktorými bol spokojný. Zlé zájazdové krčmy cestovateľov a cudzincov nevynímajúc len odradzujú od ďalších ciest, či opakovanej návštevy daného hostinca. Vysoké ceny a nízke služby nie sú len vizitkou celej zeme, ale brzdia i ekonomický rozvoj. Špinavá a odpudivá krčma priláka len málo cestujúcich a tí, ktorí sa rozhodnú prenocovať, budú takto konať len z úplnej núdze. Viacej už hostinec nenavštívia. „*Všetky krčmy z Nîmes sú úbohé, okrem Lodève, Ganges, Carcassone a Mirepoix. St.Girons musí mať približne štyri, alebo päť tisíc obyvateľov, Pamieres možno dvakrát toľko. Čo môže viacej spájať pri cestovaní také množstvo obyvateľstva týchto miest, ak nie spoločne vedené a zásobované pohostinstvá?*“¹⁶⁸ Znova sa Anglicko stáva vzorovým príkladom. Mestá s 1500- 3000 obyvateľmi sú medzi sebou poprepájané sieťou kvalitných a čistých hostincov s primerane oblečeným a slušne vystupujúcim personálom. Arthur Young ako vzdelaný a kultivovaný muž však i napriek častej kritike dokázal bez väčších problémov prespať v miestnosti, ktorá pôsobila skôr odpudivo, než ako miesto, kde mal človek stráviť pokojnú noc. Až veľmi často robili Youngovi v takýchto nocľahárňach spoločnosť pavúci a iný nepríjemný hmyz. Problém so šplhajúcim hmyzom však nemal len náš cestovateľ. Koncom 18.storočia lady Crownová vymyslela spôsob, ako sa otravných nepozvaných „hostov“ zbaviť. Stačili na to štyri plechové krabičky naplnené vodou, do ktorých sa postavili nohy postele a hmyz mal tak prerušené všetky prístupové cesty.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ MILAN HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníků*, str. 98.

¹⁶⁷ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 92.

¹⁶⁸ Taktiež, str. 50.

¹⁶⁹ MILAN HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníků*, str. 96.

8. Svet francúzskych roľníkov

„Roľník je ďalší človek z ľudu, ktorý pred úsvitom vstáva, aby zasial na našich poliach a obrábal ich, aby zavlažoval naše záhrady. Trpí horkom i chladom, bezohľadnosťou mocných, okrádaním od obchodníkov a úradníkov, trápia ho pohromy spôsobené divokými zvieratami...Je striedmy, verný, zbožný, bez očakávania akejkoľvek protihodnoty.“¹⁷⁰ Takto definuje roľníka francúzska encyklopédia. Existuje však mnoho iných popisov, ktoré mali priblížiť povahu i vzhľad vidiečana. „Sú ako plaché zvieratá, ... rozptýlení po vidieku, čierni, opálení od slnka, pritísnutí k zemi, ktorú ryjú a prerývajú s nepremožiteľnou neústupnosťou.“¹⁷¹ Francúzski roľníci neustále strádali, plní úzkosti živorili a najväčšie bremeno povinností bolo nesené práve na ich chrbtoch, tak ako nám ich spodobňujú revolučné propagačné obrázky. Arthur Young na svojej ceste často s prekvapením popisoval otrasný vzhľad francúzskych vidiečaniek. Ženy ťažkou prácou predčasne starli a pôsobili strhano. Stratili všetku ženskú jemnosť a pôvaby, ich skutočný vek nezodpovedal ich vzhľadu. „Žena, z menšej vzdialenosti vypadala asi na 60, alebo 70 rokov, jej postava bola pokrivená, tvár mala zbrázdenu vráskami...Ona mi však povedala, že má 28.“¹⁷² Podľa Younga si žiadny Angličan nevie predstaviť doslova starecký vzhľad roľníckych žien na francúzskom vidieku. Domnieval sa, že ženy pracujú dokonca ťažšie než muži a tento spôsob života prinášal nový druh otroctva. Young tiež veľmi často s prekvapením pozoroval nízku úroveň bývania. Domy, ktoré mohol ťažko nazvať chalupami, boli obecne bez sklenených okien. Ako je možný tak veľký rozdiel medzi anglickým roľníckym spoločenstvom a medzi francúzskym? Vínú prikladá vláde. Záujem o vidiek nadobúda len v prípade, keď od neho niečo potrebuje. Na druhej strane však podľa Younga všetko, čo je spojené s verejným financovaním, neprináša taký úžitok, ako priamy vlastnícky záujem. Keď bol vo Francúzsku, mnohí nevedeli pochopiť, ako sa mohol vypraviť na takú cestu, bez podpory vlády, ani nechápali, „keď som im hovoril, že všetko čo je v Anglicku dobre urobené, je práve bez vkladu verejných peňazí.“¹⁷³

Roľnícka pospolitosť akoby úplne vyčlenená od zvyšku spoločnosti, žila svojím vlastným tradičným spôsobom života, uzavretá celému okolitému svetu. Mešťania hľadeli na roľníka s opovržením, avšak ani „hlúpy“ vidiečan nešetřil kritikou k mestskej skazenej spoločnosti.

---

¹⁷⁰ „Le Peuple“ in Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des science, des arts et des métiers. Troisième édition. Tome 25. Geneve, Société Typographique 1779, str. 572.

¹⁷¹ HIPPOLYTE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 483.

¹⁷² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 156.

¹⁷³ Taktiež, str. 109.

Lenný pán už tejto pospolitosti priamo nevládol. Výber daní, roboty, budovanie vojska mala už dávnejšie na starosti ústredná moc, ktorá sídlila vo Versailles. Ľudovít XIV. zahájil svojou vládou i zmeny, ktoré sa týkali tradičného spôsobu života šľachty. Centralizmus, ktorý sa udržal v menej autoritatívnej podobe i za vlády Ľudovíta XV. a XVI., znamenal radikálne zásahy do správy zeme. Kto mal dostatok peňazí, točil sa okolo kráľovského dvora a život na svojom vidieckom panstve a zásahy do záležitostí svojich poddaných považoval priamo za degradáciu. Šľachtic už možno ani nevedel ako skutočný roľník vypadá a žije. Roľník zase strácal kontakt so svojim pánom a tým i akýkoľvek vzťah k nemu, ktorý sa väčšinou zužoval len na negatíva. Ak šľachta žila na vidieku, bolo to hlavne z dôvodu vlastnej finančnej núdze.¹⁷⁴

Prevažná väčšina roľníkov prijímala svoj stav života ako základný, nemeniteľný, žili vo svete hodnôt, ktoré prijali od svojich otcov a ktoré hodlali predať v nezmenenej podobe i svojim deťom. Avšak práve zmeny v tejto spoločnosti a v jej myslení boli najviac potrebné, aby sa svet roľníkov a tým i stav poľnohospodárstva mohol stať progresívnym. Roľníci tvorili prevažnú väčšinu francúzskej spoločnosti, ale boli zároveň jej najzaostalejšou a najkonzervatívnejšou zložkou. Ľudia žili doslova zo dňa na deň. Neustála hrozba prírodných pohrôm, alebo iných kalamít od lovnej zveri, ktorá mohla poničiť úrodu, visela neustále nad životmi roľníkov ako „Damoklov meč“. Kvôli šľachtickému právu honby sa lovná zver voľne pohybovala po kraji a často ničila úrodu, či dokonca útočila na ľudí. Bolo možné vidieť jelene, lane, jarabice, diviaky, ako bez zábran ničia majetky, rozdupávajú polia a devastujú ešte nedozretú úrodu. Roľníci sa pri tom nemohli brániť, lebo honba bola jedným z privilégií urodzených. Až Revolúcia urobila prietrž týmto obecné škodlivým zábavám. Všeobecná núdza na vidieku často nútila ľudí uchýliť sa k pytliactvu v panských revíroch lovnej zvere. Tresty za pytliactvo, alebo pašeráctvo *ancien régime* boli ale veľmi kruté. Arthur Young popisuje súbor trestov za pašeráctvo soli:

1. Pašeráci soli, ozbrojení, v počte piatich osôb; v Provence: pokuta 500 livier a deväť rokov galejí ; - v ostatných častiach monarchie trest smrti.
2. Pašeráci, ozbrojení, ale v počte menej než päť osôb: pokuta 300 livier a tri roky galejí. Opakované porušenie – trest smrti.
3. Ženy, vydaté, alebo slobodné, pašeráčky, prvé porušenie: pokuta 100 livier; druhé porušenie: pokuta 300 livier; tretie porušenie: bičovania a vyhostenie z kráľovstva na doživotie. Manželia sú zodpovední za platbu pokuty, musia podstúpiť i fyzický trest.

---

¹⁷⁴ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Starý režim a revolúcie*. Praha, Academia 2003, str. 73- 81.

4. *Deti pašeráci, rovnaký trest ako pre ženy – Rodičia sú zodpovední za platbu pokuty, ak nemajú dostatok k zaplateniu, sú zbičovaní.*¹⁷⁵

Roľnícka spoločnosť bola tiež svetom poverčivosti a silného náboženského cítenia. Na vidiek mohli len ťažko preniknúť nové myšlienky osvietenstva. Vidiečan žil so svojou rodinou zväčša celý život na jednom mieste, v starej chalupe, na ktorej opravu nemal často prostriedky. Celý deň bol zabraný do práce, aby získal základné potraviny na vlastné prežitie a aby mohol zaplatiť dane. Nedostávali sa k nemu žiadne novinky a ak do jeho ponurého sveta prenikli, odmietal ich prijať. Všetko nové totiž podľa neho vždy znamenalo ďalšie starosti a možné hrozby pre jeho „zabehnutý“ spôsob života. Ak niekto nemá poriadne prostriedky na vlastné prežitie, ťažko sa pustí do experimentov. Roľník sa pre mnohých vzdelancov stával symbolom spiatocníctva, povery, náboženského tmárstva. Stačilo jediné slovo, či náznak nejakej správy a roľník bol schopný prekrútiť celú skutočnosť na fámu, ktorá postupne svojim šírením rástla až dokázala vyvolať všeobecnú paniku, čo bol príklad „Veľkého strachu“ za Revolúcie. Roľník bol pre svoju naivnú povahu ľahko zmanipulovateľný. Na vidieku mal silný vplyv práve kňaz, ktorý pobýval na miestnej fare. Sám mal k ľudu veľmi blízko, lebo s ním zdieľal všetky problémy i ťažkosti života a na rozdiel od svojich vysoko postavených kolegov v cirkevnej hierarchii, žil vo veľmi ťažkých a biednych pomeroch. I tu je možné vystopovať príklad jeho vplyvu na roľníkov vo Vendée.¹⁷⁶ Vidiecka spoločnosť bola len málokedy ochotná otvoriť sa okolitému svetu a prijať do svojho konzervatívneho myslenia nové pokrokové podnety. Pokiaľ bol vidiek zaostalý, nebol možný ani poľnohospodársky progres. Arthur Young tvrdil, že francúzsky stav poľnohospodárstva v istých regiónoch pripomína stredovek. Akákoľvek zmena na vidieku sa zdala stále neuskutočniteľná.

---

¹⁷⁵ *On the revolution of France*. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/youngyngtf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

¹⁷⁶ Vendée: Vojna vo Vendée (1793- 1796). Jednalo sa o kontrarevolučné povstanie proti Francúzskej republikánskej vláde. V priebehu povstania sa do čela dostávajú royalisti, do konfliktu sa okrajovo zapojí i Veľká Británia.

9. Rozdelenie pôdy a vlastníci vo Francúzsku

Francúzsko bolo v podstate agrárnou zemou. Z počtu asi 25 miliónov obyvateľov v roku 1789 sa odhaduje mestského obyvateľstva asi 16% a vidiecke obyvateľstvo tak tvorilo prevažnú väčšinu presahujúcu 20 miliónov obyvateľov.¹⁷⁷

Podľa Henryho Sée šľachta nebola vlastníkom tak rozsiahlych častí zeme ako sa pôvodne predpokladalo. Patrili jej ale najúrodnejšie oblasti. Podľa výpočtov vlastnila napr. šľachta v provinciách Artois 29%, v Picardie 33% a v Bourgogne 35% všetkej pôdy, v Limousin 15%, v Quercy vlastnila približne 15% a v Dauphiné asi 12% miestnej pôdy. Všeobecne, v západnej časti Francúzska, bolo šľachtické vlastníctvo rozsiahlejšie než v ostatných regiónoch.¹⁷⁸ Dôležitú úlohu v tejto skutočnosti hrala práve kvalita pôdy. Západné, severné a severozápadné oblasti monarchie mali úrodnejšiu pôdu, na ktorej sa pestovala hlavne pšenica a choval dobytok. Práve v týchto oblastiach bol počet malých vlastníkov menší, než v menej úrodných, alebo horských regiónoch.¹⁷⁹ Neznamenalo to však, že by sa drobní farmári nevyskytovali i v úrodnejších oblastiach. Arthur Young píše, že v severozápadných provinciách Flandre, Alsasko a v okolí rieky Garonne, tečúcej na juhu zeme, sa nachádzala veľmi kvalitná pôda. I napriek tejto skutočnosti bolo možné v týchto regiónoch naraziť i na malých farmárov, ktorí boli rozptýlení v podstate po celom Francúzsku.¹⁸⁰

Cirkev patrila medzi ďalších významných a bohatých vlastníkov. Na severe Francúzska v provinciách Hainaut a Cambrésis držala vo vlastníctve 40% pôdy, v Artois sa jednalo asi o 1/5, alebo 1/4 všetkej pôdy, v Picardie cirkev vlastnila asi 18% pôdy. Postupujúc zo západu ďalej na juh zeme, naopak rastie podiel menších cirkevných vlastníkov. Napríklad v Rousillon sa jednalo len o 2,5 % nemovitého majetku, v Béarn sa čiastka pohybovala okolo 1,5 %. Podľa Henryho Sée však výskum ukazuje, že francúzska cirkev bola vlastníkom asi len 6% všetkej pôdy v monarchii. Šľachta ani cirkevní predstavitelia nemuseli priamo pobývať na svojich vidieckych panstvách. Ich pôda bola väčšinou prenajatá formou *métayage* alebo prostredníctvom nájmu.

I keď roľníci vlastnili vo Francúzsku značné množstvo pôdy, veľkosť ich držby sa líšila podľa regiónov. V západných provinciách predstavovalo ich vlastníctvo asi najmenší podiel z tamojšej pôdy. O skutočne malé parcely sa jednalo v severných oblastiach zeme. 60 až 70% vlastníctva drobných farmárov často nedosahovalo 1 ha pôdy a 20% malo v držbe menej než

¹⁷⁷ ALEBRT SOBOUL, *Velká francouzská revoluce*. Praha, NPL 1964, str. 36.

¹⁷⁸ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*, str. 11, 12.

¹⁷⁹ ALEBRT SOBOUL, *Velká francouzská revoluce*, str. 36.

¹⁸⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 372, 402.

5 ha. Pre užitvenie jednej rodiny bolo ale potrebných minimálne 5 ha pôdy.¹⁸¹ Malí vlastníci sa podľa Arthura Younga nachádzali hlavne v provinciách Quercy, Languedoc, v celej oblasti Pyrenejí, Béarn, Gascogne, v časti Guyenne a v menšom počte i v Alsasku a Flandre, kde lokalizoval veľmi úrodnú pôdu. Skutočne drobných vlastníkov, ktorí nemohli uživiť ani svoju rodinu a neprinášali francúzskemu poľnohospodárstvu žiadny úžitok, bolo možné nájsť v Picardie, v Île-de-France, v najúrodnejšej oblasti Pays de Beauce, Artois a v Normandie. „Zo všetkých spôsobov vlastníctva, či prenájmov pôdy, sú najväčším zlom práve drobné farmy.“¹⁸² Zďaleka nie všetci roľníci boli priami vlastníci. Stávali sa súčasťou systému podielného hospodárenia (*métayage*), alebo im bola na určitú dobu pôda prenajatá. Bol tu ale tiež veľký počet roľníkov, ktorí nedokázali uživiť svoju rodinu, či splatiť dlhy spojené s pôdou. Z týchto ľudí sa stávali robotníci v poľnohospodárstve, alebo odchádzali do miest, kde hľadali príležitostné zamestnanie. Tam často splývali s mestskou chudinou, či vstupovali na zločineckú dráhu. Roľníkov, ktorí boli nútení zamestnať sa ako poľnohospodárski robotníci, alebo ako nádenníci, bolo vo Francúzsku menej než v Anglicku, kde bol tento jav rozšírenejší. Navyše v Anglicku už prebiehala priemyslová revolúcia a pod tlakom ohradzovania sa bývalí drobní vlastníci sťahovali do miest, kde boli hromadne zamestnávajúci vo vznikajúcich priemyslových odvetviach.

Buržoázia tiež vlastnila značný podiel pozemkov. Jednalo sa hlavne o pôdu v okolí väčších miest, ktorá sa dostala do rúk bohatých finančníkov a obchodníkov.¹⁸³ Šľachta sa zbavovala časti svojich pozemkov, aby získala viac peňazí pre pohodlnejší a stále nákladnejší život mimo vidiek. Mešťania naopak pôdu zakupovali, aby získali ďalší kapitál a priblížili sa pozemkovým vlastníctvom privilegovaným. Na severe zeme patrilo napríklad buržoázii 16-17% pozemkov.¹⁸⁴

Situácia vo Francúzsku sa tak radikálne odlišovala od Anglicka, kde silnel proces ohradzovania a šľachta si i naďalej udržovala silné pozície nie len v politickej sfére, ale i ako pozemkový vlastník. V strednej ale i vo východnej Európe sa šľachtické vlastníctvo na vidieku nielen upevňovalo, ale zároveň i rozrastalo. Francúzsko bolo vo svojom postavení jedinečné. Šľachta prejavovala len veľmi slabý záujem o pozemkové vlastníctvo a na jej lénach pracovali roľníci často v roli nájomcov na úzkych pásoch pôdy, ktorých úroda poskytovala len malé výnosy. Táto zaostalá forma obhospodarovania brzdila možný pokrok

---

¹⁸¹ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*, str. 12.

¹⁸² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 404.

¹⁸³ STANISLAV KOSTKA NEUMANN, *Francouzská revoluce I*. Praha, Československý spisovatel 1955, str. 102.

¹⁸⁴ HENRY SEÉ, *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*, str. 12.

v poľnohospodárstve a udržovala zem v tradičnom feudálnom systéme s tým rozdielom, že šľachta vidiecke sídla často opúšťala. Je tiež pozoruhodné, že vo Francúzsku na rozdiel od Anglicka, prebiehal pomaly i vývoj obchodného a priemyslového kapitalizmu. Francúzska šľachta nepodnikala a práca privilegovaných bola „zakázaná“.

10. Stav francúzskeho poľnohospodárstva podľa správ Arthura Younga

Pozorovaním a porovnávaním dospel Arthur Young k záveru, že „*tí, ktorí vo Francúzsku žijú z poľnej práce a to sú tí najpočetnejší, sú o 76% horšie postavení ako roľníci v Anglicku, o 76% horšie živění a obliekaní, horšie zaopatrení v nemoci i v zdraví.*“¹⁸⁵ Roľníci sú príliš chudobní na to, aby mohli v oblasti poľnohospodárstva podnikat ako ich lepšie postavení kolegovia v Anglicku. Arthur Young v priebehu svojej cesty jednoznačne konštatuje zaostalý systém obhospodarovania i napriek tomu, že pôda je často kvalitná a pri použití vhodných plodín a správneho režimu hospodárenia (striedavého systému), by mohli výnosy z pôdy niekoľkonásobne stúpnuť. Trojpoľný systém sa zdá byť zabehnutým poľnohospodárskym režimom. „*Pol'nohospodárstvo je rovnako tak zlé ako je naopak dobrá a kvalitná pôda. Úroda je biedna a doposiaľ je časť pôdy stále ponechaná úhoru.*“¹⁸⁶

V Clermont sa Youngovi naskytne pohľad na „taký druh kultivácie“, ktorý podľa vlastných slov ešte nevidel. „*Zmes viníc, záhrad a pásov obilných polí. Trocha pšenice, lucerny, na inom mieste zase d'ateliny, viky siatej, opodiaľ pásy vinice, čerešne a iné ovocné stromy roztrúsené medzi touto „zmesou“ a do toho všetko obrábané rýľom...je to úbohý systém bez akéhokolvek významu.*“¹⁸⁷ V jednej vete dokázal Young obsiahnuť hneď niekoľko problémov, ktorým francúzske poľnohospodárstvo trpelo. Obhospodarovanie bez akejkoľvek koordinácie, v tomto prípade plodiny zasiate bez zmyslu a úžitku, akoby chýbal v celom systéme poriadok. Zaostalé náradie, ktoré bolo často celé z dreva, ženy zapriahnuté do pluhu miesto dobytky, to všetko Youngovi pripomínalo stredoveký svet. Podľa neho bolo jednou zo zásadných chýb, že Francúzi trvali výlučne na pestovaní pšenice a žita a ostatné plodiny akoby zavrhovali. Osobne však chápal malé a obmedzené možnosti chudobného vidieka. Demografický tlak a strach z hladu utvrdzoval roľníkov, aby sa držali tradičných plodín, ktorých výnosy boli ale veľmi nízke. Obviňoval „osvietené osoby“, ktoré by boli schopné

---

¹⁸⁵ HYPOLITE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 498.

¹⁸⁶ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 12.

¹⁸⁷ Taktiež, str. 14.

pomôcť, z ich nečinnosti a zaslepenosti. Nové konzumné plodiny ako kukurica, zemiaky, strukoviny, alebo krmné plodiny pre domáce zvieratá ako bola ďatelina, lucerna, síce vo Francúzsku existovali, ale nie v takej miere ako by bolo potrebné pre obnovu a progres v poľnohospodárskej sfére. Nedostatok kapitálu na vidieku, primitívne nástroje, ktorými bola pôda obrábaná, spoločné pastviny na úkor nekultivovanej zeme, nedostatok, alebo úplná absencia domácich zvierat, ktoré by produkovali hnojivo, to bol bežný obraz, ktorý sa Youngovi naskytl skoro na každom jeho kroku. Zásadným problémom bol už niekoľkokrát spomínaný systém *métayage*. Chudobní roľníci, „*ktorí tu obrábajú pôdu, sú nájomcovia-métayers, ktorí dostanú do prenájmu pozemok, majiteľ im poskytne dobytok a nájomca si s vlastníkom rozdelí úrodu. Úbohý systém.*“¹⁸⁸ Roľník, ktorý nevlastní dobytok, nemôže splňovať predpoklad k prechodu k striedavému systému.

Arthur Young bol osobne rozhorčený nad pasivitou skupiny ľudí, ktorí by boli schopní podľa jeho slov situáciu zlepšiť. Medzi tieto osoby nepatrili len agronómovia, ale i šľachta a samotná francúzska vláda. Pri návšteve zámku Blois, ktorý bol rezidenciou niekoľkých predchádzajúcich kráľov, si okrem popisu pamätihodnosti zapísal i nasledujúci komentár: „*Nemôžem si pomôcť, ale keby francúzsky kráľ založil jednu dokonalú farmu na pestovanie repy podľa anglického vzoru, tu by našiel presne to správne miesto.*“¹⁸⁹ Sám Young by bol ochotný navrhnúť vlastnú predstavu plánu o „prestavbe“ poľnohospodárstva, ale pokiaľ bude miestna vláda zotrvať na svojich princípoch, ktoré sú v úplnej opozícii k možnému pokroku na poli poľnohospodárstva, nebude existovať žiadna nádej pre akúkoľvek zmenu. Dokonca pri svojich úvahách dospel až k myšlienke, že keby bol on francúzskym ministrom, vedel by presne ako „ozdraviť“ poľnohospodárstvo.

Je pozoruhodné, že si niektorí francúzski farmári uvedomovali, že ak sa nedarí poľnohospodárstvu, je to i vina vlády. Jednalo sa dozaista o vplyv osvietených myšlienok. Jeden z nich dokonca žiadal prostredníctvom listu miestneho intendanta, aby „*vláda menovala inšpektorov, ktorí by raz za rok prišli do provincií a preskúmali stav hospodárenia, odporučili pestovateľom, ako ho zameniť za lepší, povedali ako je treba správne chovať dobytok, ako ho kŕmiť a na akom trhu predávať.*“¹⁹⁰ Pri čítaní tohto textu sa môže zdať, že jeho autorom je fyziokrat. Jediné čo zaráža, je žiadosť farmára, aby boli na vidiek vyslaní inšpektori priamo od vlády. Takýto stav by len opäť potvrdzoval neautonómne postavenie roľníkov, ktorí musia byť neustále kontrolovaní na každom kroku. Francúzsky roľník akoby si

---

¹⁸⁸ Taktiež, str. 21.

¹⁸⁹ Taktiež, str. 67.

¹⁹⁰ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Starý režim a revoluce*, str. 112.

nedokázal predstaviť iný svet ako ten, v ktorom sa nachádzal. Je však pravda, že jeho postavenie a chudoba ho nepripravovali do role samostatného podnikateľa.

Pri návšteve Benediktínskeho opátstva v St.Germain, ktoré bolo najbohatším v Paríži a ktorého opát dostával ročne 300.000 livier, sa Arthur Young neubráni tvrdej kritike. „*Strácam trpezlivosť s týmito príjmami, ktoré sú dôsledne dodržiavané v duchu X. storočia, ale nesúvisia s myšlienkami XVIII. storočia.*“ Nie je lepšie založiť farmu, na ktorej by sa pestovala repa, kapusta, zemiaky, ďatelina a chovali ovce na vlnu? „*Nie sú tieto veci lepšie, než tlstý duchovný?*“¹⁹¹ Je zrejmé, že Young ako dôsledný fyziokrat, ťažko znášal nerovnosť a nezmyselné rozvrhnutie finančného rozpočtu monarchie. Jeho vzorom pre dokonalé hospodárenie bola moderná farma, fungujúca na princípoch poľnohospodárskych noviniek, zavádzaním nových plodín, vhodných pre „rotačný systém“, s ustajneným dobytkom, ktorý by bol zárukou nielen pre hnojivo, ale i pre mäsitú stravu. Ideálom bolo ohradené hospodárstvo ako záruka vlastníctva, podľa anglického vzoru. I napriek všetkým kritikám bolo i vo Francúzsku možné naraziť na vzorové poľnohospodárske farmy. V juhozápadnej provincii Béarn, ktorá bola situovaná v blízkosti Pyrenej, popisuje Young obraz, ktorý sa pred ním otváral: „*Len ťažko som mohol uveriť vlastným očiam...malé, pohodlné farmárske chalupy, postavané z kameňa a pokryté dlaždicami; každý z nich s malou záhradkou ohradenou živým plotom, s hojnosťou broskýň a ostatných ovocných stromov...a mladé stromy ošetrované s toľkou starostlivosťou, že takú pozornosť môže vyvolať len pocit vlastníctva.*“¹⁹² Každému domu patrila farma a polia boli dokonale ohradené, oddelené vzájomne samostatnými bránami. Ako sám popisuje, bolo tam niečo, čo mu pripomínalo Anglicko.

Francúzska šľachta nemala podľa Arthura Younga poňatie o praktickom hospodárení, ale paradoxne jednou z najobľúbenejších tém niektorých vznešených spoločností, bola práve rozprava o agronómii. Preto sa ani o týchto ľuďoch Young príliš lichotivo nevyjadroval. „*Je to stádo vizionárov, absurdných pisateľov na agrárne témy, ktorí zo svojich mestských salónov s neveriteľnou hanebnosťou zaplavujú Francúzsko nezmyslami a odpornými teóriami a ničia tým akúkoľvek ušľachtilosť kráľovstva.*“¹⁹³ Youngovej kritike teda podliehala i šľachta, ktorej mentalite nebol schopný porozumieť. Ich všeobecný nezájem o pôdu a jej kultiváciu o rozkvet vlastných vidieckych statkov, mohol Younga len zarážať, keďže sám pochádzal z krajiny, kde aristokracia aktívne podnikala a zveľadľovala svoje majetky.

---

¹⁹¹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 77.

¹⁹² Taktiež, str. 53.

¹⁹³ Taktiež, str. 117.

Vojvoda de Bouillon, ktorý patril medzi najväčších vlastníkov a jeho panstvo sa rozprestieralo v severozápadných oblastiach Champagne a Luxembourg, nejavil podľa Youngových správ veľký záujem o stav svojich pozemkov. Po tom, ako videl ich rozsah, rozhorčene konštatoval ich zanedbanosť, časť z nich bola ponechaná napospas „*papradinám a inej burine*“. „*Navštívte akúkoľvek jeho rezidenciu a nájdete ju uprostred lesov plných divokých prasiat a vlkov.*“¹⁹⁴ Šľachta milovala najviac lov, svoje panstvá obklopovala lesmi, kde pobehovali kance miesto toho, aby svoje statky kultivovala a starala sa o blaho svojich roľníkov.¹⁹⁵ Pri svojom putovaní ale našiel i „vzorovú“ vidiecku šľachtu, ktorá i napriek dostatku peňazí neopustila svoje panstvo a snažila sa čo najlepšie obhospodarovať svoju zem. Veľkú pozornosť venoval osobe svojho hostiteľa a zároveň priateľa, vojvodovi de Liancourt. Celú kapitolu plnú chvály venoval jeho povestnej modelovej farme v Liancourt, ktorú založil po návrate z Anglicka, kam zavítal v roku 1769. Farma podľa anglického vzoru nebola ale zďaleka jediným prospešným podnikom, do ktorého sa pustil. V blízkej dedine vybudoval textilnú manufaktúru, pre ktorú získal dvadsať päť tkáčskych stavov. Tento podnik priniesol mnoho úžitku. Medzi iným zabezpečil prácu okolitému obyvateľstvu. Vojvoda dokonca nechal prijímať do učenia malé dievčatá z chudobných rodín, aby sa už od mala učili nie len písať a čítať, ale i budúcej práci, pradeniu bavlny. Časť ich výplaty nechával odkladať pre budúce veno, aby boli dievčatá, keď dosiahnu vek pre vydaj, zaistené. Pre siroty vojakov zabezpečil vojenský výcvik a špeciálne pre nich nechal postaviť komplex budov, ktoré slúžili ako ubytovacie zariadenie. Arthur Young zaznamenal, že v dobe jeho prítomnosti sa tam nachádzalo 120 mladíkov vo vojenských uniformách. Zostávajúc verný svojmu poslaniu a celoživotnej láske agronómii neodolal osobnej poznámke, že by radšej týchto 120 chlapcov videl, ako sa vzdelávajú vo sfére poľnohospodárstva.

I napriek niektorým pozitívam, ktoré počas svojho putovania starostlivo zaznamenával, bol jeho záver na stav poľnohospodárstva vo Francúzsku vcelku negatívny. Často sa kriticky opieral do spôsobu života vládnuccich vrstiev spoločnosti. Hlavnú chybu videl jednoznačne v nezaujme veľkých pozemkových vlastníkov – šľachty a centrálnej vlády. Jeho kritické odseky často končili vetou: „*A kto za to môže? Vláda.*“ Primitívny náhľad roľníkov na hospodárenie neodsudzoval, naopak cítil k nim často úprimnú ľútosť a najviac zúfal, keď videl nečinnosť. Toľko pracovnej sily, toľko nevyužitých možností k prosperite. To bol bežný obraz Francúzska, ktorý Young smutne zaznamenával v priebehu svojej cesty.

---

¹⁹⁴ Taktiež, str. 60.

¹⁹⁵ Taktiež, str. 64- 65.

11. Daňový systém vo Francúzsku a jeho kritika

Arthur Young ako fyziokrat, často sústredil svoju pozornosť práve na daňový systém, rozpis a výšku berní. Pozoroval, že najviac zaťaženou skupinou obyvateľstva sú práve roľníci, tí ktorí boli najmenej schopní platby. Kriticky hľadel na systém, ktorý ruinoval najpočetnejšiu vrstvu obyvateľstva, ktorá bola ale zároveň najdôležitejšou. Francúzsko bolo poľnohospodárskou zemou, ale daňovou nerovnosťou likvidovala tých, ktorí podľa fyziokratického učenia mali zveľaďovať „bohatstvo národa“- pôdu. Keď vypukla Revolúcia a ľudia brojili proti nenávideným daniam, dostal príležitosť, aby poukázal na spravodlivejší daňový rozpis v jeho zemi, pričom zdôrazňoval, že daňová záťaž je nesená i na bedrách urodzených. *„Džentlmeni, my máme v Anglicku veľký počet daní, ktoré neplatia chudobní, ale sú uložené bohatým; Existujú dane, ktoré sa platia podľa počtu okien a kto vlastní dom, kde je menej než šesť okien, neplatí nič. Šľachtic, ktorý je vlastníkom veľkého panstva, platí daň „vingtiemes“ a „failles“, ale malí vlastníci ich neplatia...Ale čo je dôležité, v Anglicku máme dane, ktoré platia bohatí k podpore chudobných.“*¹⁹⁶ Takto sa snažil Young poučiť nespokojných Francúzov a predať im príklad v tomto ohľade vyspelejšieho Anglicka.

Keď v roku 1774 zasadol na trón Ľudovít XVI., s jeho nástupom začalo tiež obdobie pokusov o reformy štátnej správy a daňového systému. Francúzsko sa vďaka svojmu vojenskému angažovaniu na európskom, ale i na americkom kontinente natoľko zadlžilo, že ďalšie zvyšovanie daní už nebolo mysliteľné a štátne pôžičky boli len dočasným „liekom“ na finančnú krízu. Akékoľvek pokusy Ľudovítových ministrov (generálnych kontrolórov financií) *„o reformu politicko- sociálnych štruktúr a o adaptáciu monarchistického štátu na nové ekonomické a finančné skutočnosti,“*¹⁹⁷ boli zabrzdené protestmi privilegovaných. V roku 1786 vypracoval minister Calonne plán, z ktorého časť sa týkala daňového problému, podľa ktorého sa mala daň zo soli stať jednotnou pre celé kráľovstvo a dvadsiatok mal byť nahradený novou daňou, ktorá by sa týkala všetkých držiteľov pozemkov bez rozdielu.¹⁹⁸ Jednalo sa o tzv. pozemkovú daň, ktorú propagovali i Turgot a Necker. *„Táto daň mala byť priamo úmerná príjmu z pôdy a mala sa vzťahovať na všetky pozemkové vlastníkov.“*¹⁹⁹ Zdanenie teda nebolo spojené vyslovene s veľkosťou pozemku, ale mala byť spravodlivo posudzovaná podľa výnosu z pôdy. Akákoľvek reformná snaha stroskotala, nepomohlo ani

---

¹⁹⁶ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, 168.

¹⁹⁷ DANIELA TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787 – 1799*, str. 32.

¹⁹⁸ Taktiež, str. 33.

¹⁹⁹ MIROSLAV HROCH- VLASTA KUBIŠOVÁ, *Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800*, str. 58.

zvolanie notábllov²⁰⁰. Zdalo sa, že jedinou možnosťou bude povolanie generálnych stavov, ktoré mali rozhodnúť o novom výpise berní. „*Jeden názor prestupuje celú spoločnosť, že sú v predvečer nejakej veľkej revolúcie, ktorá sa udeje v ich vláde. Všetko poukazuje na túto skutočnosť. Zmätok vo financiách je veľký, s deficitom nie je možné urobiť opatrenia bez generálnych stavov kráľovstva.*“²⁰¹

„V Île-de-France, napríklad vidiecky obyvateľ podrobený „*taille*“, majiteľ 20 jutrov pôdy (1 jutro asi 0,57 ha- JB), ktorú sám obrába a z ktorej má príjem 10 livier z 1 jutra...zaplatil v dani 104 livier...teda viacej než 5/12 príjmu.“²⁰² Daňové zaťaženie vo Francúzsku sa stalo symbolom svojvôle, nespravodlivosti, nerovnosti a vo svojej podstate boli dane odrazom starého režimu. Po dve storočia sa kráľovské berne zvyšovali a ich ťažobu pociťovali hlavne roľníci. Ich celková suma sa neustále menila a skoro v každej provincii sa vyberala čiastka podľa iných pravidiel. Daň sa ľubovoľne menila podľa majetkového nárastu a pre väčšinu obyvateľov bola svojou výškou naprosto nereálna. Pre jednotlivé farnosti sa každoročne vypisovali nové dane, vždy v rozdielnej platobnej sume a tak nebolo možné vedieť ani predvídať, v akej výške bude vypísaná daň na ďalší rok. Nikto sa nemohol dopredu pripraviť na budúcu platbu. Už celý systém výberu daní bol založený na nespravodlivosti. V jednotlivých farnostiach boli vždy určené osoby, ktoré boli sami poplatníci, do role výbercov daní. Táto funkcia bolo skoro tak nenávidená ako samotné dane. Výbercovia sa dostávali do nezávideniahodnej pozície. Za dane poplatníkov, svojich susedov, ručili vlastným majetkom a často sa tak sami ruinovali. „*Tento nešťastník,...vybavený obrovskou ľubovôľou: bol práve tak tyranom, ako mučeníkom.*“²⁰³ Záležalo na charaktere, ale i výške vzdelania osoby, ktorá bola do tejto funkcie menovaná. Výberca musel nejakým spôsobom odhadnúť majetok svojich susedov a určiť pomer tohto majetku k ostatným. Tí bohatší sa snažili časť majetku zatajiť, nikto nemohol v tejto veci veriť svojmu susedovi, klamanie a udavačstvo bolo súčasťou daňového útlaku. Taine píše, že okrem zatajovania sa niektorí ani nesnažili svoje statky zväčšovať zo strachu pred vyšším zdanením a to poškodovalo ekonomiku zeme. Ľudia boli udržovaní v takom stave biedy, že akýkoľvek prejav lenivosti by ich zahubil.

Šľachta sa zdaneniu úspešne vyhýbala. Arthur Young vnímal daňovú nerovnosť a keď navštívil v Paríži *École Militaire*, založenú Ľudovítom XV., kde sa vzdelávali šľachtickí

---

²⁰⁰ Notáblbi: vo Francúzsku zhromaždenie najvýznamnejších feudálov v zemi (144 privilegovaných osôb). Jednalo sa o 7 princov z kráľovskej krvi, 36 vojvodov, 33 predsedov, alebo generálnych prokurátorov parlamentov, 11 prelátov, 12 štátnych radov, 12 poslancov zo stavovských zemí, 25 starostov.

²⁰¹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 80.

²⁰² HIPPOLYTE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 512.

²⁰³ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Starý režim a revoluce*, str. 161.

synovia pre budúcu vojenskú kariéru vysokých dôstojníkov, trpko poznamenal, že kvôli vzdelaniu šľachtických detí, dopadá celá daňová záťaž na ľudí, ktorým sa pre túto nespravodlivosť nedostane možnosti poslať svoje deti na štúdiá. Nakoniec konštatuje, že práve urodzení sú najviac schopní platiť dane, ale táto povinnosť je na bedrách chudobných.²⁰⁴ Cirkev si každý rok sama odhlasovala „dobrovoľný dar“. Paradoxom ale bolo, že klérus vlastne kráľovskej pokladni neplatil nič. Touto daňou totiž umoroval svoj vlastný dlh voči štátu, pretože každoročne si požičiaval v priemere jeden a pol milióna livier.²⁰⁵

Jednou z najnenávidenejších a nezmyselných daní bola *gabelle* (soľná daň). Jednalo sa o nepriamu daň podobne ako to bolo u potravinovej dane. Tieto dane boli prenajímané na dražbách a ich novo menovaní „majitelia“ náležite svoje výhody využívali. Od daňových poplatníkov sa snažili získať čo možno najviac a to i prostredníctvom nevitáných návštev domácností, kde kontrolovali množstvo a kvalitu soli, ktorý mal každý poplatník povinnosť nakúpiť. Útlak zachádzal až tak ďaleko, že ľudia mali presne určené akou soľou môžu doma konzervovať mäso, či bežne soliť. Soľ, ktorú boli totiž nútení nakúpiť bola často malej kvality a tak sa ľudia snažili tajne získať kvalitnejšiu. Pri potravinových daniach bolo možné, že obchodník na svojej ceste zaplatil 15 až 16 poplatkov a platba bola spojená i so vstupom do mesta, kde chcel svoj tovar predať. Taine píše, že obchodník sa týmto poplatkom nemohol vyhnúť, lebo cestu, ktorou prechádzal mu vopred určil nájomník s touto daňou. Ľudia podliehali i priamym daniam ako bola neslávne známa *taille*, ktorá bola uvalená na roľnícke domácnosti a určená podľa veľkosti pôdy, ktorú mali v držaní. Arthur Young poznamenáva:

*„Manželia majú kúsok zeme, jednu kravu a koníka. Jednému pánovi sú povinní platiť 42 libier pšenice a tri kurčatá a ďalšiemu pánovi musia dodať tri krát toľko ovsu, jedno kura a zaplatiť jedno sous, pričom podliehajú taille a ďalším daniam. A pri tom majú sedem detí, ktoré vypotrebujú všetko kravské mlieko.“*²⁰⁶

Ďalšou daňou bol *vingtième* (dvadsiatok). Bola to daň zo všetkých príjmov a mala zahrňovať i privilegovaných. Ale i v tomto prípade sa prvé dva stavy úspešne vyhýbali platbe, zatajovaním, fingovaním, či spoliehaním na protekciu a kontakty s miestnymi intendantmi. Toto úsilie im prinášalo ovocie, lebo z tejto berne platili asi len polovicu. *Corvée* predstavovali roboty, ktoré sa týkali údržby ciest, či opráv miestnych šľachtických zámkov. Prechádzajúc cestou v Languedoc si Arthur Young poznamenal, že keby nevedel o ťažkých

²⁰⁴ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 82.

²⁰⁵ HIPPOLYTE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 75.

²⁰⁶ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, 156.

daniach, ktoré cesty udržujú, mohol by cestovať s čistým pocitom obdivu k vynikajúcim francúzskym cestám.²⁰⁷

Protesty proti daňovému útlaku sa odrazili napokon i v tzv. zošitoch sťažností (*Cahier de Doléances*). Súpis predstaviteľov tretieho stavu z mesta Bailliage ležiaceho v grófstve Dourdan zhrnulo svoje sťažnosti voči daniam nasledovne:

„Každá osobná daň by mala byť zrušená, tak že capitation a taille a jeho doplnky by mali byť spojené s vingtièmes do dane z pozemku a majetku s reálnou a nominálnou hodnotou.

Dane budú rovné bez rozdielu pre všetkých občanov a pre všetky druhy nemovitostí a to i pre feudálne.

Daň nahradzujúca corvée bude platná pre všetkých občanov bez rozdielu postavenia.

Daň gabelle by mala byť zrušená alebo aspoň upravená medzi niektoré provincie kráľovstva.

Daň z kože, ktorá úplne zničila toto odvetvie obchodu a zapríčinila jeho presun za hranice, by mala byť úplne zrušená.

*Jednotlivcovi i celej spoločnosti by malo byť povolené oslobodiť sa od práv banalités (povinnosť poddaných mlieť v panskom mlyne, či piecť chleba v jeho peciach- JB) spojených s corvée a tieto dane nahradiť platbami v peniazoch, alebo v naturáliách a to vo výške, akú určí Jeho Veličenstvo na základe jednania s generálnymi stavmi.*²⁰⁸

Starý daňový systém a šľachtické práva boli symbolmi starého režimu a ako také boli zrušené augustovými dekrétmi v roku 1789.

12. „Veľký strach“

Keď 14. júla 1789 Parížania dobyli Bastilu a zahájili tak prvú výraznú ľudovú revoltu, ktorá sa stane súčasťou Revolúcie a bude jej radikalizujúcou pohonnou hmotou, rozšírila sa táto správa okamžite i do provincií. Po príchode do Strasbourgu zaznamenal Arthur Young zhromažďujúce sa vzrušené davy ľudí, vojakov, dunenie bubnov a všeobecné „hulákania“. Obyvatelia sa dozvedeli o páde Bastily a boli rozhodnutí previesť podobnú akciu i vo svojom meste. Pozornosť zamerali na radnicu s nenávidenými úradníkmi, ktorí ešte včas pred rabovaním stihli opustiť budovu zadnými vchodmi. „Všetko sa teraz nanovo rozhodovalo

---

²⁰⁷ Taktiež, str. 44.

²⁰⁸ The history guide: Lectures on modern European intellectual history. Zdroj: John Hall Stewart, ed., *A Documentary Survey of the French Revolution*, (New York; Macmillan, 1951), pp. 76-82. Dostupné na <http://www.historyguide.org/intellect/cahiers.html#nobility> (posledný náhľad 8.4. 2012).

a kráľovstvo bolo v rukách zhromaždenia, ktoré malo moc vytvoriť novú ústavu, podľa vlastných predstáv.“²⁰⁹ Správy zasiahli i vidiek, ale tam sa novina o revolte v Paríži premenila na obavy. Tieto udalosti boli neskôr pomenované ako „Veľký strach“ (*Grande Peur*). Netrvalo dlho a medzi vidiečanmi prepuklo davové šialenstvo, hystéria a panika, ktoré boli nafukované „zaručenými“ správami o postupe cudzích vojsk do zeme. Z jednej strany sa blížili Švédi, rakúske vojská mali do Francúzska vpadnúť z Nizozemska a niektorí boli presvedčení, že kráľovstvo napadli Španieli. Gróf d'Artois mal stáť v čele vojska, niektoré správy ale hlásali, že platí tlupy ozbrojencov a tulákov, ktorí sa mali údajne dopúšťať tých najhrubších násilností. A to všetko mala byť odplata dvora za opovážlivý čin Parížanov.²¹⁰

Bolo prirodzené, že správam o vyčíňaní tulákov a lupičov ľudia ľahko uverili. Problematika tuláctva narastala v priebehu 80.rokov a počet žobrákov neustále stúpala. Zbedačení roľníci, vidiečania putujúci za sezónnou prácou, postupovali v hordách po kraji a forma ich obživy bola často spojená s krádežami a kriminalitou. Na konci 80.rokov prudko rástli ceny obilia a tým i základných potravín ako bol chleba a s nimi stúpala i počet žobrákov. „*Koľko krádeží a vlámaní! Koľko zabitých povesných, koľko vylúpených domov! Koľko zavraždených farárov, roľníkov a vdov, týraných, aby povedali, kde majú peniaze a potom ubitých!*“²¹¹ Strach z týchto ľudí bol všeobecným a kto mal čo len trocha majetku bol pripravený brániť ho. Prostí ľudia okamžite podliehali akémukoľvek náznaku nebezpečenstva, aj keď väčšinou o žiadne nešlo. Veľká predstavivosť hrala v tejto hystérii hlavnú úlohu. Napríklad v meste Saint-Omer na severe Francúzska vypukla úplne zbytočne panika, keď odraz západu slnka v oknách miestneho zámku vyvolal ilúziu, že ho podpálili lupiči.²¹² „*Monsieur de Morveau*“²¹³ poznamenal, že poburujúce násilnosti roľníkov vychádzajú z nedostatku ich „*lumières*“ (osvietenia). V Dijone už boli publikované odporúčania, ktoré by ľudí „osvietili“ v ich nevedomosti..., ale tieto noviny tak trochu s politickým nádychom sa nemohli vyrovnáť kázaniam ich dvadsiatich kňazov.“²¹⁴ Bolo príliš neskoro usmerňovať a poučovať ľudí. Roľník uzavretý celý život na svojom poličku, pracujúc od rána do večera,

---

²⁰⁹ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 162.

²¹⁰ SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*, str. 452.

²¹¹ HIPPOLYTE TAINE, *Francie před revolucí*, str. 551.

²¹² SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*, str. 545.

²¹³ Louis-Bernard Guyton de Morveau (1737- 1816): Významný francúzsky chemik, ktorý ako prvý zaviedol systematické chemické názvoslovie. Bol i aktívnym politickým činiteľom za Revolúcie, zvolený do Zákonodarného zhromaždenia a potom i do Národného konventu. Angažoval sa pri vojenskom využití prieskumných balónov. Počas bitky u Fleurus sa osobne zúčastnil prieskumného letu balónom, aby zmapoval priebeh bojov.

²¹⁴ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 178.

mohol len ťažko pochopiť ušľachtilé myšlienky osvietenstva. Jeho myseľ bola plne zaneprázdnená potrebou zabezpečiť seba a svoju rodinu a prežiť každý ďalší rok.

Arthur Young pohoršene a zároveň prekvapene sledoval, ako bola spoločnosť mimo hlavného mesta nedostatočne a hlavne oneskorene informovaná o nových udalostiach. Asi desať dní od nepokojov v Strasbourgu nenašiel v Dijon nikoho, kto by o ničivom útoku na strasbourgskú radnicu vedel. Ľudia boli informovaní s veľkým oneskorením, ale ako Young píše, „*boli pripravení prijať akúkoľvek neveriteľnú a nereálnu správu za skutočnú.*“²¹⁵ Najaktuálnejšia novinka z Dijon, ktorá bola považovaná za zaručene pravdivú sa týkala nenávidenej kráľovnej. Správa hlásala, že Mária Antoinetta bola odsúdená za pokus o otrávenia kráľa a Monsieur²¹⁶, aby pomohla dosadiť na trón grófa d'Artois, pri čom plánovala zapáliť Paríž a podmínovať Palais Royal. Tieto správy ľudia prijímali rozhorčene i bez overenia ich pravdivosti. Všetci boli vo svojej viere presvedčení, že kráľovná by takéhoto zločinu bola schopná. Keď takto reagovali mešťania, ako sa asi správali obyvatelia vidieka? Stačil jeden nezreteľný výkrik a vždy sa našiel niekto, kto ho dokázala vysvetliť, samozrejme po svojom.

Do neprehľadnej paniky, ktorá postupne zachvátila ako reťazová reakcia z Île-de-France východné i západné Francúzsko a napokon celú zem, vstupovali i zásobovacie problémy spojené z vysokými cenami obilia. Arthur Young popisuje chaotickú situáciu i v potravinovom zásobovaní. Ľudia žiadali chlieb skoro v každej časti Francúzska, ale neexistovali žiadne nariadenia ani opatrenia, ktoré by masy hladujúcich upokojili. „*Včera bol v meste trh a prepukli výtržnosti i napriek tomu, že boli nasadené oddiely, aby strážili zásoby obilia.*“²¹⁷ Ľudia tak boli náchylní počúvať agitátorov, ktorí ešte viacej poburovali a znepokojovali svojich rozčúlených poslucháčov. Čo Younga prekvapovalo, bola pasivita dvora. Žiadne nariadenia, žiadna protiagitácia ani noviny, ktoré by obhajovali ich politiku a jednanie. Nič, čo by stávali do opozície proti vzrástajúcim sa radikálnym živlom. Vysoké ceny chleba spôsobovali vlny nepokojov. V Lyon boli také ničivé, že sa dali zrovnať s tými v Paríži. Arthur Young poznamenal, že ak si ľudia privyknú na rabovania ako na spôsob zaistenia obživy, ak sa tým odvrátia od počestnej práce, všetko ovládne strach.

Cestou do mesta Autun v provincii Bourbonnais zastihla Arthura Younga fáma, ktorú šíрили miestni obyvatelia o horde tisíc šesťsto lupičov, o to viacej ale boli prekvapení, keď im cestovateľ správy nepotvrdil. Miesto toho bol presvedčený, že všetky hrozné veci, ktoré sa

---

²¹⁵ Taktiež, str. 174.

²¹⁶ Gróf de Provence (1755 –1824), mladší brat Ľudovíta XVI., po reštaurácii Bourbonov a monarchie nastúpil na trón ako Ľudovít XVIII.

²¹⁷ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 152.

v okolí dejú sú prácou samotných roľníkov a to len za účelom pľundrovania.²¹⁸ Roľníci skutočne napadali zámky a to hlavne v Picardie, Franche- Comté, Alsace.²¹⁹ Pálili privilégia a povinnosti voči miestnej šľachte, ktoré platili po dlhé storočia. Roľníci boli presvedčení, že ich jednanie určite schvaľuje kráľ, dokonca sa šírili správy, že sám panovník vydal nariadenie, povoľujúce zapáliť zámok, ak šľachtic odmietne vydať požadované listiny. Ľudia verili, že stačí spáliť privilégia aby sa zbavili svojich útrap. „*Mnoho krásnych zámkov bolo zapálených, ostatné vyrabované, šľachtici boli štvaní ako divoké zvieratá, ich manželky a dcéry zneuctené, ich privilégia spálené a všetok ich majetok zničený...a to všetko konali roľníci.*“²²⁰ V skutočnosti nebolo na vidieku zaznamenaných toľko úmrtí ako pri nepokojoch v mestách. Niektorí ale zabití boli, často sa však jednalo o nenávidené osoby, preto ak dostali vidiečania túto možnosť, lynč vykonali. „*Pán de Montesson bol zastrelený blízko Mans jedným so svojich bývalých vojakov, ktorý sa pomstil za jeho krutosti. Pán de Barras zahynul v Languedoc a nejaký rytier d' Ambly bol vláčený po hromade hnoja.*“²²¹

Arthur Young zažil sám na vlastnej koži niekoľko krát napäté chvíle, kedy bol obkolesený nepokojným davom, ktorý ho dokonca obviňoval i zo špionáže na príkaz kráľovnej. Bolo ťažké presvedčiť podozrievavý dav, že cestoval do Francúzska len za účelom agrárneho výskumu. Pokiaľ nenašli nikoho v blízkom okolí kto by ho poznal a zaručil sa za neho, bola jeho osoba v nebezpečí. V takýchto vypätých udalostiach ľudia podozrivo hľadeli hlavne na cudzincov. Napokon xenofóbia a neustála obsesia z komplotov sprevádzala Revolúciu po celú dobu jej existencie. Tento jav teda nebol len fenoménom jakobínskej diktatúry, objavil sa už v samých počiatkoch Revolúcie. Arthur Young bol po svojich nepríjemných skúsenostiach pobúrený: „*Ľudia ničia, rabujú vo svojej tuposti. A pri tom v Národnom zhromaždení každý deň vystupujú rečníci, ktorí sami seba povyšujú a predstavujú ako prvý národ v Európe ako ten najväčší z celého ľudstva!*“²²² Napokon považoval situáciu za tak vyhrotenú, že sa už na ceste necítil bezpečne.

V priebehu týchto nepokojov sa dostávali k moci miestne revolučne ladené vlády a formovali sa tak nové mestské komúny, obsadzovali sa zbrojnice a utváral sa základ národnej gardy podľa parížskeho vzoru. Na vidieku sa rovnako vytvárala vlastná domobrana k obrane života a majetku. Týmito akciami sa postupne v celom Francúzsku formovala nová revolučná správa a to na všetkých jej úrovniach. Niektorí historici sa prikláňali dokonca

---

²¹⁸ Taktiež, str. 179.

²¹⁹ SIMON SCHAMA, *Občané, kronika Francouzské revoluce*, str. 456.

²²⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 169.

²²¹ ALBERT MATHIEZ, *Francouzská revoluce*, str. 55.

²²² ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 170.

k názoru, že „Veľký strach“ bol výsledkom premysleného plánu, ako zradikalizovať celú zem a postaviť ju proti šľachte, ktorá mala byť v tejto hystérii zobrazená ako bezohľadná, ochotná brániť svoje privilégia na úkor úbohých roľníkov. Vidiečan však myslel opačne ako revolučne naladení mešťania. I napriek svojim brutálnym útokom na miestne zámky, nemali predstavovať tieto akcie útok na osobu kráľa ani na jeho režim. Roľník si prial jediné, aby sa o neho láskavý panovník postaral a aby na neho spravodlivo dohliadal, pričom by ho zbavil útlaku „zlých pánov“. Konal pritom ale svojvoľne. Vojvoda de la Rochefocauld vlastnil časť pôdy blízko Liancourt. A ako Arthur Young postrehol, chudobní obyvatelia sa rozhodli, že táto neobrábaná pôda sa stane národným majetkom a okamžite začali s jej konfiškáciou. Francúzsko sa nachádzalo v stave rozhrania, kedy jedna vláda nahrádzala tu starú. Blížil sa koniec *ancien régime*. „Povedali mi, že *intendant* utiekol a že *princ de Condé*, ktorý je guvernér v Burgundy, ušiel do Nemecka. Ľudia si presadili bez akýchkoľvek ceremónií, že oboch povesia, ak sa vrátia späť do provincie. Také názory naznačujú, že „*milice bourgeoise*“ (národné gardy) nemajú takú autoritu kvôli ktorej boli vytvorené, aby zabránili výtržnostiam a lynčovaniu.“²²³

Jediným liekom i keď len dočasným, na upokojenie vidieka a vyriešenie problematickej situácie s roľníckym stavom, sa stali povestné augustové dekréty vyhlásené večer 4. augusta 1789. Jednanie sprevádzané za búrlivého, radostného jasotu a euforickej nálady prebiehalo celú noc až do ranných hodín. Prvý i druhý stav sa fakticky vzdal svojich privilégií a starý režim, predstaviteľ feudálneho systému sa stal v priebehu jednej noci minulosťou. O úplné skoncovanie toho, čo ešte zostalo z *ancien régime* sa postarali až jakobíni. Vikomt de Noailles, La Fayettev zať, bol jedným z hlavných strojcov „noci obetí“ zo 4. augusta. Navrhol, aby:

1. Aby *proklamáciou* bolo vyhlásené, že odteraz budú dane platené všetkými obyvateľmi kráľovstva podľa výšky ich príjmov.
2. Aby všetky *feudálne práva* mohli byť vykúpené obcami v peniazoch...
3. Aby *vrchnostenské roboty, právo odúmrti a iné osobné služby* boli zrušené bez náhrady.²²⁴

Na istú dobu sa skutočne podarilo upokojiť vidiek a zastaviť paniku, ktorá ho zachvátila. Netrvalo dlho a roľníci si začali uvedomovať, že augustové dekréty neznamenaajú to, čo si pôvodne mysleli a v čo dúfali. Ich situácia akoby sa vôbec nezmenila. I naďalej platili všetky povinnosti. Aby sa vrchnostenských dávok zbavili, museli sa z nich najprv vykúpiť. Nepotrva

---

²²³ Taktiež, str. 173.

²²⁴ ALBERT MATHIEZ, *Francouzská revoluce*, str. 57.

dlho a roľník sa nadobro odvráti od Revolúcie. Tento obrat bude spojený s vydaním dekrétu o občianskej prísaha duchovenstva.

13. Arthur Young a jeho osobný pohľad na revolučné udalosti

Je prirodzené, že Arthur Young si na priebeh revolučných udalostí formoval vlastný názor a snažil sa pri každej príležitosti predávať svojim poslucháčom návrhy, ako riešiť nastolené problémy. Je tiež logické, že vzor v „dokonalom“ štátnom zriadení hľadal ako správny Angličan vo svojej vlasti. Poukazoval na funkčnosť daňového systému, na anglický dvojkomorový parlament a konštitučnú ústavu. Young sa ale zároveň choval ako osvietenký cestovateľ. Najprv udalosti opísal, tak ako ich videl alebo ako o nich počul rozprávať druhých, snažil sa teda zaznamenať skutočnosti, ktoré ho obkolesovali objektívne. Jeho osobný názor sa v tomto prípade v jeho cestopise objavuje až ako druhoradý. Je teda pravdepodobné, že udalosti, ktoré videl a následne živo opisoval sa skutočne stali tak ako o nich v jeho diele čítame. Tým sa Arthur Young i jeho súčasníci odlišovali od ich predchodcov, barokových či renesančných cestovateľov, ktorý prežité zážitky opísali už priamo cez svoje vlastné subjektívne cítenie. Je samozrejmé, že nič nie je možné popísať s dokonalým chladným odstupom, ale i napriek týmto okolnostiam, sa Youngov cestopis môže využiť ako vynikajúci prameň k francúzskym revolučným dejinám.

Čo Arthura Younga zaujalo a zároveň najviac zarážalo, bola pasivita a nečinnosť dvora a šľachty. Ako by sa už vopred vzdali bez boja. Je neuveriteľné, že tí, ktorí by podľa Younga boli schopní postaviť vojenské oddiely v počte až 150.000 mužov, len nečinne čakali, alebo v najhoršom prípade pri sebemenšom záchveve opúšťali svoju zem. Young ale zároveň realisticky podotýkal, čo je viac než pravdepodobné, že časť vojska by určite vypovedala poslušnosť. Autor ďalej konštatuje, že medzi urodzenými neexistovala žiadna forma koalície ani tendencie k vytvoreniu obrannej únie, žiadna protipropaganda ako odpoveď na radikálne noviny²²⁵, či letáky, ktoré sa denne predávali a vylepovali vo veľkom počte po Paríži a následne šírili po celej zemi. Šľachta akoby zaspala svoj čas, ktorý mala využiť k aktívnemu

---

²²⁵ Niektoré noviny z počiatku Revolúcie: Élisée Loustalot vydával *Les Révolutions de Paris*, až do svojej smrti v roku 1790. V jeho práci potom pokračoval Louis- Marie Prudhomme. Camille Desmoulins bol vydavateľom *Les Revolutions de France et de Brabant* (od roku 1791 potom *Le Vieux Cordelier*). Vydavateľmi *Les Annales patriotiques et littéraires* boli Louis- Sébastien Mercier a Jean- Louis Carra. Jean Paul Marat sa zase preslávil svojimi *L'ami du peuple* a Jacques Pierre Brissot vydával *Le Patriote français*.

boji. „*Všetko znášajú ako ovce bez akejkoľvek snahy k odporu.*“²²⁶ Ako vzorový príklad šľachtickej spolupráce poukazuje na Anglicko, kde sa pri najmenej hrozbe vytváralo v krátkom čase spojenecké puto od jedného konca zeme k druhému. Privilegovaní v momente ohrozenia vlastného tradičného spôsobu života, či existencie, pociťovali potrebu spoločného boja za rovnakú vec. Francúzska šľachta padala bez boja, neprelieva svoju krv za vlastnú obranu, naopak utekala, alebo pasívne čakala na svoj ďalší osud. Je nadmieru podivné ako rýchlo za zrútil starý systém, ktorý pretrvával storočia. Šľachta sa už dávno nepodobala svojim bojovným predkom. Organizovala intelektuálne seansy, pozývala osvietených filozofov z radov buržoázie a nadšene konverzovala o nových myšlienkach, ktoré paradoxne útočili na ich vlastné tradičné postavenie. Akoby si sama kopala hrob. Francúzska šľachta bola na míle vzdialená aktívnej a podnikavej anglickej nobilite. Preto nedokázal Young pochopiť jej zarážajúcu nečinnosť.

Aktivita a rýchlosť akou denne vznikali v Paríži pamflety bola podľa Younga neuveriteľná. „*Išiel som do Palais Royal, aby som zistil, čo ďalšie sa publikovalo...Každú hodinu vznikalo niečo nové. Trinásť pamfletov dnes, šestnásť včera a minulý týždeň deväťdesiat dva. Devätnásť z dvadsiatich sú plné slobody a zároveň hrubých útokov proti cirkvi a šľachte.*“²²⁷ V Palais Royal sa vždy našli rečníci, pripravení vystúpiť na stôl, aby mohli verejne prezentovať svoje názory, oznamovať novinky z jednaní Národného zhromaždenia, či upozorňovať na ďalší komplot dvora, väčšinou vedený kráľovnou, alebo grófom d'Artois, ktorý bol prezentovaný ako predstaviteľ emigrantskej opozície. Rečník bol v okamžiku obkolesený davom zvedavých a dychtivých poslucháčov a každá jeho buričská narážka, či útok proti dvoru a jeho „aristokratickým posluhovačom“ bola sprevádzaná nadšeným jasotom a nekonečnými potleskami. Arthur Young nemohol uveriť, že proti týmto protivládny radikálnym agitátorom, ktorí dráždili a provokovali ľudí proti dvoru, nikto nezasahuje. Toľká voľnosť práve v čase, keď bolo nutné rázne zakročiť a zaviesť potrebné opatrenia proti všetkým formám a aktivitám stavajúcim sa do radikálnej opozície proti vláde. „*Kráľovi už bolo odporučených niekoľko krokov na upevnenie jeho autority voči zhromaždeniu, ale žiadny jeho minister mu zatiaľ nenavrhol založiť vlastné noviny s rýchlym obehom, aby mohol vyviesť svojich poddaných z klamu vo veciach, ktoré jeho nepriatelia skresľovali.*“²²⁸ Young osobne sympatizoval s liberálnymi názormi niektorých šľachticov, súhlasil, že v zemi je potrebné zaviesť reformy, ale nikdy sa neprikláňal k radikálnejším

---

²²⁶ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 170.

²²⁷ Taktiež, str. 122.

²²⁸ Taktiež, str. 175.

formám z počiatkov Revolúcie. Zmeny, ktoré by mali byť vo Francúzsku nastolené, mali kopírovať anglickú konštitučnú monarchiu vrátane dvojkomorového parlamentu.

V Paríži síce kolovalo množstvo novín a letákov, ale v okamžiku, kedy Young opustil hlavné mesto, akoby celý ten novinársky ruch a predaj utíchol. Zdalo sa, že vidiek si žil vlastným životom. I napriek tomu, ako upozorňoval Arthur Young, že vo Francúzsku je oveľa väčšia sloboda tlače než v Anglicku, obeh novín, alebo iných písaných foriem správ bol pomalý, v niektorých vidieckych oblastiach dokonca neexistoval vôbec. Tam sa miesto toho presadzovali „zaručené“ informácie z úst do úst. Udalosti, ktoré práve prebiehali a týkali sa úzko každého Francúza, sa k ich ušiam dostávali veľmi neskoro a niekedy i sám cestovateľ nahrádzal kuriéra, ktorý obvykle prinášal čerstvé správy. *„Sú tu dve farnosti asi s tisíc obyvateľmi a žiadne noviny k dispozícii, dokonca v takej dobe, kedy by mali byť všetci v obavách.“*²²⁹ Young nešetří slovami kritiky ani na situáciu v mestách. *„Cestou smerom zo Strasbourgu, sa mi do rúk nedostali žiadne noviny...Spýtal som sa na čítareň.- Žiadna. A noviny?- V kaviarni. Veľmi ľahká a rýchla odpoveď, ale problém, aby ich človek našiel. Nič iné, len „Gazette de France“ ... Prešiel som ďalšie štyri kaviarne, v niektorých z nich neboli žiadne noviny, dokonca ani „Mercure“. V „Caffé Militaire“ som narazil na „Courier de l'Europe“, ktoré boli štrnásť dní staré. A dobre oblečení ľudia dnes rozprávajú o správach z pred dvoch, či troch týždňov. V celom meste Besançon som nenašiel „Journal de Paris“ ani žiadne iné noviny, ktoré by mi podali detailnejší popis zo zasadanie stavov.“*²³⁰

K ďalšiemu problému, ku ktorému sa Arthur Young často vyslovoval bola otázka ústavy a fungovania nového Národného zhromaždenia. Ku všetkému sa logicky staval ako Angličan a z tejto pozície sa pokúšal pri každej politickej konverzácii presvedčovať svoje okolie o správnosti anglickej formy vlády, z ktorej by si Francúzi mali brať príklad. Veľmi úspešný však nebol. A tak sa mu Francúzi občas javili ako samolúbi, alebo naivní v ich predstavách. Napokon ak by pokračovali v politike ktorú začali, mohla by nakoniec celá zem upadnúť do občianskej vojny. Pri svojich úvahách niektoré situácie vo Francúzsku dokonca prirovnával k udalostiam z anglickej revolúcie.

Rokovací poriadok Národného zhromaždenia mohol u Arthura Younga spočiatku vyvolávať rozpaky. V zhromaždení zasadali predstavitelia všetkých troch stavov, jednalo sa o 1139 poslancov. Na rozdiel od anglického parlamentu s dlhou tradíciou a skúsenosťami, ktorý bol navyše rozdelený na dve komory, takže jednania mohli v rámci daných tém prebiehať pokojnejšie, bolo francúzske Národné zhromaždenie úplným nováčikom. Pustilo sa

---

²²⁹ Taktiež, str. 152.

²³⁰ Taktiež, str. 169- 170.

novou cestou, aby vytvorilo zákonodarný zbor dnešného charakteru. Arthur Young, ktorý sa zúčastnil niekoľkokrát jednania Národného zhromaždenia, však správne predpokladal, že galérie, ktoré boli plné rozvášnených poslucháčov, narobia viacej škody, než úžitku. „*Poslucháčom na galériách je povolené zasahovať do jednania tleskaním a inými hlučnými prejavmi súhlasu. To je nie len veľmi neslušné, ale i nebezpečné. Ak majú povolené výrazy súhlasu, môžu dávať najavo i známky nesúhlasu.*“²³¹ To by nielen rušilo poslancov pri prejavoch, ale zároveň by to bola i forma zastrašovania ako sa neskôr v priebehu revolúcie potvrdilo. Predseda zhromaždenia, ktorý mal na starosti rokovací poriadok, podľa Younga viditeľne nezvládal svoju situáciu. V jednej chvíli bolo údajne na nohách až sto poslancov. Každý sa tlačil k rečníckemu pultu, aby mohol vyjadriť svoj názor na danú tému. Problém bol ale v tom, že i najjednoduchšie nastolené otázky sa neustále drobili na ďalšie a ďalšie. Tento chaos mali upokojiť novo vznikajúce kluby, ktoré jednali spoločne a vždy určovali na svojich schôdzach jedného poslanca zo svojho okruhu, ktorý mal v daný deň v zhromaždení obhajovať ich názor. Ľudia z galérii ale nikdy nezmizli a tak bolo rokovanie obtiažné a nie vždy vedené v slobodnom duchu. Young i v tejto chvíli dával za príklad historickú tradíciu anglického parlamentu a jeho skúsenosti. Píše, že problémy spojené s rokovacím poriadkom Národného zhromaždenia sa Angličanom zvyknutým na parlamentný systém mohli javiť ako úplne absurdné. Na pôde zhromaždenia ale denne komplikovali jeho priebeh. Napokon príkladom nikdy nekončiacich sporov bolo rokovanie o Deklarácii práv človeka a občana (26. august 1789), z ktorej vychádzala prvá francúzska ústava (september 1791).

Väčšina poslancov Národného zhromaždenia odmietala zriadenia Hornej a Dolnej komory. „*Považujú anglickú ústavu za nedokonalú, lebo ľudia nemajú dostatok práv kvôli korune a snemovni lordov. Udalosti sa teraz zdajú veľmi jasné a nie je ťažké predpovedať, že moc bude i naďalej v rukách predstaviteľov III. stavu.*“²³² Young dokonca niekoľko krát predpovedá občiansku vojnu. „*Dvor nemôže stále sedieť so zviazanými rukami.*“ Očakával vytvorenie únie, ale zároveň upozorňoval, že ľudia už budú ozbrojení a nakoniec vypukne krvavá občianska vojna. Ale momentálne okolnosti zatiaľ nahrávajú ľuďom, lebo dvor sa zdá byť vo svojom jednaní slabým a nejednotným. Všetky zastrašovacie davové akcie a nočné nepokoje považoval rovnako ako mnohí jeho francúzski súčasníci, za prácu platenú vojvodom Orleánskym. Napokon celý komplex Palais Royal, ktorý sa stal ohniskom revolučnej aktivity, patril práve jemu a jeho rodine. „*Spiknutie! Spiknutie!...Sú všetky tieto zrady a konšpirácie o ktorých stále počúvame skutočné, alebo sa jedná o výmysly revolučných vodcov k udržaniu*

---

²³¹ Taktiež, str. 130- 131.

²³² Taktiež, str. 145.

*ľudí v bojovej nálade a pohotovosti, aby si zabezpečili svoje vydobyté pozície?*²³³ Arthur Young mal v jednej veci pravdu. Revolúcia bola od svojho počiatku paranoidná a jej permanentný strach z kontrarevolúcie ju hnal do náručia stále radikálnejších vodcov, ktorí ju napokon sami nedokázali zvládnuť a boli ňou pohltení.

I napriek kritickým poznámkam k francúzskym udalostiam, ich Arthur Young prežíval intenzívne a s napätým očakávaním ďalšieho postupu. To, že hľadel na práve prebiehajúce dianie s kritikou a ponaučením, bolo logické. Jeho postavenia ako obyvateľa politicky i hospodársky vyspelejšieho Anglicka ho k tomu podľa jeho osobného pocitu oprávňovalo. Young však rovnako ako všetci jeho rovesníci nezaznamenali, že Francúzska revolúcia bude inej povahy ako všetky jej predchodkyne. Taká skutočnosť sa však v počiatkoch tejto pohnutej doby predvídať nedala.

14. Youngov stručný exkurz nielen na hospodársku situáciu vo Francúzsku medzi rokmi 1791/1792

*„Môžem svojim čitateľom dopriať trocha uspokojenia prostredníctvom svojich poznámok k udalostiam, ktoré prebehli vo Francúzsku na začiatku roku 1792.“*²³⁴ Tieto kusé informácie Youngovi poskytli jeho francúzski priatelia prostredníctvom korešpondencie a ako sám zdôraznil, mohol sa na ne spoľahnúť. Vo svojom prehľade sa tradične zamerl na hospodársky stav zeme a to hlavne na sféru poľnohospodárstva. Podľa správ ktoré Arthur Young prijal, sa postavenia malých vlastníkov zlepšilo. Čo sa však týkalo nájomcov a platby nájomov, ich výška bola rozdielna a závisela od regiónov. Juh zeme sa v tejto okolnosti výrazne líšil od severu. Na severe sa i naďalej pravidelne platili všetky poplatky, ale na juhu zeme sa niektorí veľkí vlastníci dostávali do ťažkých situácií. Ako sa Arthur Young dozvedel, páni, ktorí nepobývali na svojich panstvách a boli vo všeobecnej neoblúbenosti a to často spolu so svojimi úradníkmi, nachádzali sa teraz v nezávideniahodnej situácii. Ľudia im často odmietali zaplatiť a vypovedávali poslušnosť. Naopak tí, ktorí boli vždy v oblúbe, či už na svojich statkoch priamo pôsobili, alebo nie, nemali so svojimi nájomcami toľko starostí. Aký bol ale všeobecný pohľad na vlastníctvo pôdy? Cirkevný majetok bol ešte v roku 1789 na návrh biskupa Talleyranda vyvlastnený. Otázka presunu ostatného pozemkového vlastníctva

---

²³³ Taktiež, str. 308.

²³⁴ 1792. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

ale neprichádzala v úvahu. I keď boli hlásené prípady svojvoľného zabratia pôdy, ako napríklad pozemky vojvodu de la Rochefoucauld, nachádzajúce sa v blízkosti Liancourt, nikdy sa tzv. agrárny zákon²³⁵ nepresadil. Naopak, zostával po celú dobu revolúcie skôr marginálnou záležitosťou a väčšina revolucionárov ani nemala odvahu k jeho presadzovaniu. Ak sa i našli jednotlivci, nemali dostatok podpory. K realizácii agrárneho zákona dochádza až za revolúcie v Rusku. Navyše v rokoch 1789 – 1792, teda v období, ktorým sa zaoberal Arthur Young, sa jednoznačne vychádzalo z deklarácie i z ústavy, v ktorých sa zdôrazňovalo zachovanie prirodzených a neodňateľných práv človeka na vlastníctvo. Navyše v Ústavodarnom i Zákonodarnom zhromaždení zasadalo veľa bohatých vlastníkov. Abbé Claude Fauchet tvrdo narazil pri svojich verejných prednáškach v „Cercle Social“²³⁶, keď skombinoval výklad Rousseauovej Spoločenskej zmluvy s vlastnou proklamáciou, vychádzajúcou z prirodzeného stavu, že každý človek má právo na vlastný pozemok a toto vlastníctvo by malo byť doménou jeho existencie. Sám nebol paradoxne zástancom agrárneho zákona, a preto sa nasledujúce dva roky márne snažil vysvetliť skutočný obsah a význam jeho slov.²³⁷ Už v roku 1789 sa v spojitosti so zošitmi sťažností objavilo niekoľko radikálnych návrhov na riešenie problému s pôdou, neskôr v tejto záležitosti nastúpili petície. Napríklad farár Antoine Guenot z departementu Côte-d'Or, ktorý do petície pridal i kópie ilustrácií na tému rímskych dejín,²³⁸ požadoval *„reštaurovanie ich starovekého lesku do poľnohospodárstva, pričom tvorcom nového agrárneho zákona sa malo stať Národné zhromaždenie.“* *...Každý farmár by bol nútený pobývať a pracovať na svojej pôde, poľnohospodárstvo by bolo konečne po právu oslavované a všetci leniví občania by boli poslaní v hanbe do miest.“*²³⁹ Z tohto návrhu je zreteľné, aký mali vidiečania názor na

---

²³⁵ Agrárny zákon: vychádzal z návrhov pozemkových reforiem starovekého Grécka a Ríma a existovali jeho tri verzie: 1. Rímska verzia, ktoré bola miernejšia, presadzovala obmedzenie súkromného obhospodarovania pôdy, aby sa tak získali prebytky pre chudobných. Vychádzala z reforiem Tiberia a Gaia Graccha. 2. Spartská verzia bola viacej radikálna a hlásala úplné prerozdelenie verejných i súkromných pozemkov rovným dielom medzi všetkých občanov. Vzorom bola Lýkurgova pozemková reforma. 3. Verzia predstavovala súhrn oboch predchádzajúcich verzií do miernejšej i radikálnejšej predstavy o prerozdeľovaní pôdy.

²³⁶ Klub „Cercle social“, tiež nazývaný „Les Amis de la Vérité“ (Priatelia pravdy): bol založený na rozmedzí rokov 1789/1790. Hlavným verejným rečníkom bol Claude Fauchet a jeho prednášky boli uverejňované v novinách La Bouche de Fer, ktoré obhajovali rovnostárske a utopické myšlienky. Členmi klubu bolo asi 130 osobností Revolúcie. Seansy bolo verejné, aby sa do hovoru mohli aktívne začleniť i poslucháči. Klub bol zrušený po páde girondistov, ktorí sa v ňom sami aktívne angažovali. Opäť bol obnovený po 9.thermidore, ale bývalú slávu už nedosiahol.

²³⁷ R.B.ROSE, *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. Past and Present, No. 103 (May, 1984), str. 119. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/65072> (posledný náhľad 8.4. 2012).

²³⁸ Oblíbené postavy z rímskych dejín, ktoré boli spajované z pozemkovými reformami, boli bratia- tribúni ľudu, Tiberius a Gaius Gracchus.

²³⁹ R.B.ROSE, *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. Past and Present, No. 103 (May, 1984), str. 119. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/65072> (posledný náhľad 8.4. 2012).

mešťanov. Seba považovali za jedínú tvrdo pracujúcu zložku obyvateľstva. Začali si uvedomovať svoju silu a dôležitosť v národe. Podľa toho žiadali vo svojej sfére reformy. Nádej, ktorú vkladali do vlády jakobínov, medzi ktorými sa už našli osamotení radikálni stúpenci konfiškácií a prerozdelenia pôdy, vyprchala s 9. thermidorom. I napriek uvedeným príkladom, zostávala otázka nového prerozdelenia pôdy neprípustnou.

Arthur Young sa vo svojom stručnom exkurze zamerl i na ceny obilia, ktoré boli úzko spojené s úrodou. Tá však v bola v roku 1791 nízka. Národné zhromaždenie prijímalo opäť sťažnosti z rôznych departementov kvôli nedostatku a vysokým cenám obilia. Aby ľudí upokojili, vydávali nariadenia, ktoré zabraňovali vývozu obilia. Do toho vstúpilo nové platidlo asignaty, ktoré mali pôvodne plniť funkciu krytých peňažných poukážok pri skupovaní skonfiškovaného cirkevného majetku. Assignaty boli kryté „*nespochybniteľným aktívom- francúzskou pôdou, tak aspoň bolo toto krytie a jeho kvalita vtedy prezentovaná jeho zástancami.*“²⁴⁰ Problém nastal pri povolení druhej emisie v septembri 1790, pri ktorej boli asignaty ustanovené ako zákonné platidlá a zároveň ich vydávanie prestávalo byť kryté pôdou. Ich hodnota klesala, ceny potravín ale stúpali a nepomohli ani „maximá“, ktoré sa napokon pod tlakom sansculotov snažili presadiť prostredníctvom ekonomického teroru jakobíni. História nakoniec ukázala, že asignáty ako nekryté platidlá priviedli celú zem do stavu hyperinflácie. Arthur Young píše, že majitelia manufaktúr platili ich robotníkom v asignatoch, ktorých hodnota neustále klesala, ale chleba si museli ľudia zakupovať v cene úmernej k úrode, nie k hodnote asignatov. Spolu s asignatmi sledoval Arthur Young i celkovú finančnú situáciu vo Francúzsku. „*Jej výrazným rysom je nesmierny dlh, ktorý sa zvyšuje každú hodinu.*“²⁴¹ Podľa správ, ktoré obdržal na počiatku roku 1792, bol dlh i s úrokom vo výške neuveriteľných 650 miliónov livier. Arthur Young pochyboval, že i napriek snahám znižovať ročný deficit, bude možné zabrániť štátnemu bankrotu. Pre Francúzsko neboli bankroty ničím novým. Čiastočné bankroty sa vyhlasovali v priebehu starého režimu mnohokrát, avšak nová vláda si chcela udržať kredit. Podľa Younga však neexistoval žiaden lepší liek pre momentálnu katastrofálnu finančnú situáciu, len vyhlásenie bankrotu. „*Ak Národné zhromaždenie nebude mať dostatok cnosti a odvahy uvoľniť Francúzsko z tejto záťaže, zotrvá síce i naďalej slobodné, avšak v štáte s politickou slabosťou.*“²⁴² Arthur Young radil ako ekonóm, ale Zákonodarné zhromaždenia nemalo na výber.

---

²⁴⁰JOSEF MENŠÍK, *Assignáty*. In: Národohospodársky obzor, 3-4/2008, str. 43. Dostupné na <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/aktivita/obzor/6182612/7436928/Mensik.pdf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

²⁴¹ 1792. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

²⁴² Taktiež.

Keď Young píše 26. apríla 1792 svoju záverečnú kapitulú, zameria sa v nej na otázku vojny a pripravenosti, či nepripravenosti Francúzska. 20. apríla totiž „*vyhlásilo Zákonodarné zhromaždenie, na základe iniciatívy girondistov, „vojnu kráľovi českému a uhorskému“*“.²⁴³ Zo strany Rakúska sa podľa vlastných Youngových správ ozývali sebavedomé hlasy: „Budú porazení!“ Skutočnosť bola taká, že Francúzsko nebolo na vojnu dostatočne pripravené. Mnohí vysokí dôstojníci emigrovali a tí čo zostali, nemali dostatok dôvery zo strany vojska. Nedostatočne pripravená armáda mohla stať Francúzsko jeho novo nabitú slobodu a hrozbou bol i vnútorný nepokoj a napätie v zemi, ktorý mohol vpádom cudzieho vojska prepuknúť v občiansku vojnu. Intenzívna propaganda, ktorá presadzovala vyhlásenia „krížovej výpravy“ proti feudálnej Európe a jej tyranom, však mala nakoniec úspech a dokázala na svoju stranu obrátiť verejnú mienku. Vojna mala podľa predstáv jej propagátorov zlepšiť hospodársku situáciu zeme, upevniť vieru v Revolúciu, rozsievať nové revolučné myšlienky do celej Európy a zasiat tak semeno slobody. Arthur Young bol ale k nadšeným predstavám girondistov skeptický, podobne ako najväčší odporca vojny Robespierre. Youngova nedôvera sa ale obracala i na stranu Rakúska. Uznával, že rakúske a pruské vojská mali v čele vynikajúcich generálov, ale obliehať dobre zásobené mesto 700 míľ od domova, by mohlo trvať i tri mesiace. Všetko je tiež „*otázkou financií...nie disciplíny a poslušnosti*“.²⁴⁴ Prusko a Rakúsko môže zostaviť vojsko o sile 26 miliónov mužov, ktorí však budú stáť za stovkou najsilnejších pevností na svete. Je však potrebné myslieť i na to, že vo Francúzsku budú za slobodu fanaticky bojovať nie len muži, ale i ženy a deti. Napokon prorocky predpovedá, že vojna sa môže obrátiť i proti Anglicku a teda i proti celej Európe. Tí, ktorí sa teraz tešia z novej porážky Francúzska, by si mali uvedomiť, ako skončilo Poľsko. Nebezpečenstvo narušenia rovnováhy v Európe by priamo ohrozilo aj Anglicko. Ak teda pre Francúzsko vyvstane reálne nebezpečenstvo, ak nie kvôli vláde tak pre vec obchodu je potrebné zemi pomôcť. Arthur Young teda nepatril k zástancom porážky Francúzska, lebo si uvedomoval niekoľko závažných okolností, ktoré by tým nastali. Priama hrozba pre Anglicko, narušenie medzinárodného obchodu a porušenie rovnováhy v Európe v prospech Rakúska.

---

²⁴³ DANIELA TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787 – 1799*, str. 80.

²⁴⁴ Taktiež, 1792.

15. Zrovnávanie ako forma prejavu národnej identity

Vzájomné súperenie Anglicka s Francúzskom malo dlhú tradíciu a siahalo hlboko do histórie. „*Kontrast medzi slobodným, námorným a obchodným protestantským národom, ako bolo Anglicko...a despotickou kontinentálnou katolíckou silou akou bolo Francúzsko*“²⁴⁵ bol nepochybný. V porovnaní s konzervatívnym feudálnym Francúzskom sa javil ostrovný národ skutočne ako miesto relatívnej politickej voľnosti a slobody. Anglicko sa stalo pre mysliteľov a osvietenských filozofov na dlhú dobu vzorom politického usporiadania. Pre Francúzsko ako ambicióznou veľmoc predstavovalo Anglicko logicky súpera a podobný vzťah bol budovaný i na opačnej strane. Táto permanentná rivalita medzi oboma mocnosťami zároveň formovala ich národnú identitu a pocit spolupatričnosti, ktorá bola výrazná hlavne mimo hranice vlasti. Budovanie identity k národu bol teda zároveň produktom imperiálnych ambícií.²⁴⁶ Národnú identitu nie je ale možné zrovnávať s pojmom nacionalizmus v dnešnom slova zmysle. Moderné národné cítenie, ktoré sa rodilo práve za Francúzskej revolúcie bolo spojované s pocitom spolunáležitosti k všetkým občanom daného národa, uvedomovania si jednoty celej spoločnosti nehľadiac na stavovské ani spoločenské rozdiely. Národná hrdosť a aktívne hlásenie sa k národu pretrvávalo nie len mimo hranice, ale i vo vnútri zeme. Z francúzskej encyklopédie, vychádzajúcej v jej prvom vydaní v rokoch 1751- 1766, môžeme nájsť vyjadrenie definície národa ako „*slovo, ktoré vyjadruje veľký počet ľudí zoskupených v štáte, ktorý predstavuje presne ohraničené územie a títo ľudia sa riadia príkazmi svojej vlády. Každý národ má pritom svoj špecifický charakter.*“ Definícia ďalej pokračuje prísloviami, ktoré sa používali pre vyjadrenie mentality jednotlivých národov. „*Lahkomyselný ako Francúz, žiarlivý ako Talian, vážny ako Škót, pijak ako Nemec, lenivý ako Ír, zradný ako Grék...*“ Napokon definícia vysvetľuje, že pojem „národ“ sa používal i v niektorých univerzitách a to už od stredoveku na odlíšenie svojich členov podľa národností.²⁴⁷ Pojem nacionalizmus, alebo jeho hlavné znaky teda logicky v slovníku z osemnásteho storočia nenájdem, ten sa formuje počnúc Francúzskou revolúciou a „dolaďoval“ sa v priebehu devätnásteho storočia.

---

²⁴⁵ KRISHAN KUMAR, *Themed Section on Varieties of Britishness; English and French national identity: comparisons and contrasts*. Nations and Nationalism 12 (3), 2006, str. 416. Dostupné na <http://www.virginia.edu/sociology/publications/faculty%20articles/Kumar-Articles/Kumar-EnglishandFrenchNationalIdentity.pdf> (posledný náhľad 8.4. 2012).

²⁴⁶ Taktiež, str. 417.

²⁴⁷ „*Nation*“. In: Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des science, des arts et des métiers. Nouvelle édition, Tome 22, Geneve, Imprimeur- Libraire, rue des Belles- Filles 1779, str. 747.

Keď Arthur Young opúšťal Francúzsko, mohol ako Angličan hrdo konštatovať, že jeho zem je vo väčšine okolností vyspelejšia. Francúzi mali čo doháňať v oblasti hospodárstva, ale i v kostnatom správnom systéme. Skúsenosti, ktoré cestovatelia nadobudli v inej zemi ich zároveň posilňovali vo vlastnom patriotizme. „Ja som Angličan“ a podľa seba hodnotím úroveň ostatných. Taký bol názor prevažnej väčšiny cestovateľov. I najmenšie aspekty života v cudzích krajinách podliehali zrovnávaniu s rodnou vlasťou. „V meste Leyrac je zabitých ročne len šesť volov, zatiaľ čo anglické mesto s podobným množstvom obyvateľov spotrebuje dva až tri voly týždenne.“²⁴⁸ Cestovatelia sa obracali pri každej príležitosti na svoju rodnú vlasť, či už sa jednalo o záležitosti politiky, umenia, náboženstva, univerzít atď.²⁴⁹ To však nič nemenilo na skutočnosti, že návštevníci s vážnym záujmom o cudzie krajiny sa snažili podávať správy svojho pozorovania objektívne. Angličania však zostávali hrdí na svoju národnú príslušnosť a pevne udržovali v cudzine svoje zvyky a spôsob vystupovania. Tým sa zároveň vymedzovali v spoločnosti a udržovali si svoju identitu.

„Jedna z najzaujímavejších okolností cestovania, je možnosť zaznamenať odlišnosť zvykov v spôsobe života medzi rozličnými národmi.“²⁵⁰ Arthur Young hodnotil niekoľko aspektov francúzskej spoločnosti. V prvom rade sa zameril na mentalitu národa, aby ju v praxi porovnal s tým, čo sa o nej dočítal z mnohých cestopisov. V tomto ohľade bol ale viacej sklamaný. Francúzi sa mu zdali málovravní, pri čom márne hľadal ich povestného „nestáleho ducha“. Príkladmi mlčanlivých spoločností boli *table d'hôte*, kde Arthur Young stále bezvýsledne čakal na spoločné konverzácie stolovníkov. „Je nemožné urobiť prietrž ich nezlomnému mlčaniu a celá spoločnosť pôsobí skoro ako zhromaždenia kvakerov so zviazanými jazykmi.“²⁵¹ Neustále sa pýtal sám seba, kde je tá slávna francúzska výrečnosť? V priebehu svojej cesty neraz narazil i na obchodníkov, ktorí sa mu ale zdali neuveriteľne hlúpi a málo vzdelaní. S niektorými z nich nadviazal konverzáciu, ale úroveň bola tak nízka, že bol nakoniec rád, keď sa im mohol vyhnúť. S takým niečím sa podľa jeho slov v Anglicku nestretol. Napokon konštatuje, že v porovnaní s anglickými spôsobmi a mentalitou, sú Francúzi menej zhovorčiví, ani neprekypujú takou zdvorilosťou, ako sa o nich neustále tvrdí. Chýba im dokonca i povestný „nestály duch“. Jediné, čím predčili Angličanov, bol podľa Arthura Younga lepší temperament. Čitateľa pritom uistí uje, že táto skúsenosť nepochádza len z kontaktu s jednou spoločenskou vrstvou, ale z rôznych stavov spoločnosti.²⁵²

---

²⁴⁸ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 57.

²⁴⁹ ANNE F. WOODHOUSE, *Eighteenth-Century English Visitors to France in Fiction and Fact*.

²⁵⁰ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 313.

²⁵¹ Taktiež, str. 46.

²⁵² Taktiež, str. 316.

Čo ale Arthura Younga veľmi príjemne prekvapilo a nemohlo sa tým pyšniť ani jeho rodné Anglicko, bol neobvyklý „rovnostársky“ vzťah k ženám vo vysoko postavených vzdelaných spoločnostiach. Francúzsko bolo kolískou dámskych salónov a vzdelané ženy sa tak často osvedčovali ako duchaplné a výborné organizátorky konverzácií. Pozývali si na svoje seansy významné osobnosti ich doby a majstrovsky udržiavali pozvanú spoločnosť v neustálom živom hovore. Dámy tak preukazovali svoju schopnosť komunikovať na úrovni mužov a mnohé sa stávali rovnocennými partnerkami i v politických debatách.²⁵³ Niektoré salóny preberali za revolúcie čisto politickú funkciu a okolo žien- revolucionárok sa zhromažďovali poslanci rovnakého politického zmýšľania. Arthur Young si ako Angličan s nadšeným prekvapením zapisuje do poznámok: „*Naskytol sa mi jedinečný pohľad na päť, alebo šesť dám prítomných na obede, kde sa preberali vážne témy, v spoločnosti asi dvadsiatich džentlmenov.*“²⁵⁴ V Anglicku bolo opačné pohlavie z takýchto druhov konverzácie vždy vytesnené. Dámy mali možnosť vyjadrovať sa len k prízemným frivolným témam a ak sa medzi nimi objavila nejaká vzdelaná, musela byť podľa dobových predstáv zákonite škaredá a odpudivá. Arthur Young sa jednoznačne so svojimi sympatiami postavil za francúzske spôsoby.

Pri návšteve sídla grófa de la Rochefoucauld, kde bol spolu so svojim priateľom pánom Lazowskym pozvaný, popisuje ako spoločnosť trávila dni. Ráno vyrážal Young i so svojim priateľom za súkromnými naplánovanými expedíciami do okolia, ale už pred dvanástou hodinou sa museli navrátiť. Naš cestovateľ si postťažoval, že i keď nie sú k dispozícii raňajky kvôli dospávaniu spoločnosti, dlhý čas zaberie ranná toaleta a obliekanie. Na súkromné záležitosti, ktoré Arthur Young spojoval s výskumom miestneho stavu poľnohospodárstva, tak zostával len veľmi krátky čas. Obed sa prestieral presne na poludnie a druhú polovicu dňa spoločnosť trávila v salónoch buď Madame de la Rochefoucauld, alebo u kontesy Grandval. Zábavu obstarávali karty, šachy, niekedy hudba. Najobľúbenejšie však zostávali karty, ktorým sa Arthur Young vyhýbal, pretože ich považoval za nesmierne nudné. Večer sa spoločnosť rozdelila na skupiny, vychádzali na čerstvý vzduch, aby sa v príjemnom hovore poprechádzali. O deviatej hodine sa podávala večera a potom celá spoločnosť usadla k družnému hovoru do jedného zo salónov. Témy boli voľné a všetci pôsobili uvoľnene, neafektovane. Niekedy sa konverzácia stočila k politike, ale to len vtedy, keď vojvoda priniesol pamflety, alebo noviny. Spoločnosť sa väčšinou rozchádzala o jedenástej hodine,

---

²⁵³ ULRICH IM HOF, *Evropa a osvícenství*, str. 96- 100.

²⁵⁴ ARTHUR YOUNG, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*, str. 71.

aby uľahla k spánku.²⁵⁵ Z Youngovho popisu vyplýva, že veľká časť dňa bola strávená práve v súkromných salónoch oboch menovaných dám. Arthur Young po svojich skúsenostiach mohol konštatovať, že „*je to hlavne vo Francúzsku, kde sú dámy vysoko kultivované a vzdelané.*“²⁵⁶

Arthur Young sa zamerl i na osobný komentár k spôsobu bývania a k hygiene., „*Francúzi si udržiavajú oveľa čistejšiu osobnú hygienu ako Angličania, ale tí ich zase prevyšujú v čistote bývania.*“²⁵⁷ Narážal pritom zároveň na zlovyk, ktorý pozoroval u všetkých skupín obyvateľstva. Pľuvanie i v spoločnosti dám bolo pre distingvovaného Angličana šokujúcim javom. „*Videl som džentlmena odpľuvnúť si tak blízko šiat vedľa stojace vojvodkyne a bol som šokovaný jeho nezaujmom.*“²⁵⁸ Na druhej strane bolo ale pre Francúzov, na rozdiel od Angličanov, úplne prirodzené používať „bidet“ na umývanie rúk. Kritike podľahli i konské stajne a s nimi postroje, ošetrovanie a obecná starostlivosť koní. K tomuto názoru pravdepodobne dospel pri jeho častých návštevách hostincov, kde bol nútený prespať. A všetko opäť aktívne zrovnával so stavom v Anglicku. Veľkú pochvalu však zožala francúzska kuchyňa. Tú si nedokázal vynachváliť, popisoval jednotlivé chody jedál a tak v tomto prípade jeho rodná vlasť zaostávala. „*Rozmanitosť akou dokážu pripraviť jeden druh jedla je úžasná.*“²⁵⁹ Bohaté rodiny, ktoré si zakladali na stolovaní, si nielen v Anglicku, ale i v iných krajinách platili kuchárov pochádzajúcich priamo z Francúzska, alebo aspoň dobrých znalcov francúzskej kuchyne. Francúzi boli zároveň veľmi úzkostliví na spôsob stolovania. Považovali napríklad za mimoriadne nevhodné piť priamo z fľaše a to i medzi prostými ľuďmi. Nikde v Anglicku by Arthur Young nenarazil na toľko rozmanitých pohárov na každý druh pitia. „*V Anglicku bolo portské víno, pivo, jablčné a hruškové víno nalievané do jedného pohára. Pri stolovaní bolo nepredstaviteľné, že by pri každom tanieri stáli tri, alebo štyri rôzne poháre.*“²⁶⁰ Rovnako zažitým a obecným zvykom bolo používania obrúskov. V stolovacích spôsoboch Francúzi skutočne vynikali nad ostatnými národmi.

V priebehu svojej cesty zamerl Arthur Young pozornosť i na ceny, ktoré podliehali rovnako ako všetky predchádzajúce záležitosti prísnemu zrovnávaniu so stavom v Anglicku. Pozorne sledoval a zapisoval si platby za služby v jednotlivých hostincoch. Tie síce podliehali Youngovej častej prísnej kritike, niekedy i s úrovňou stravy, ale obecné skôr dochádzal k záveru, že Francúzsko bolo vo svojich službách, cestovaní i bývaní lacnejšie. „*Obedoval*

---

²⁵⁵ Taktiež, str. 35.

²⁵⁶ Taktiež, str. 36.

²⁵⁷ Taktiež, str. 315.

²⁵⁸ Taktiež.

²⁵⁹ Taktiež, str. 314.

²⁶⁰ Taktiež.

som so svojimi priateľmi v kaviarni v Palais Royal. Videl som tam dobre oblečených ľudí, všetko bolo čisté a veľmi dobre naservírované. Tu ako všade inde človek zaplatí dobrú cenu za dobré veci.²⁶¹ Ceny za cestovanie sa pohybovali v nižších reláciách ako v Anglicku, často ale rovnako nízka bola aj úroveň ich poskytovania. Obecne je však ťažko vyvodiť záver z Youngových zápiskov o cenovej hladine vo Francúzsku. Záležalo na regióne, meste, úrovni pohostinstva, všetko napokon záviselo na čestnosti a spôsobe akým ľudia podnikali.

Prekvapivým záverom ohodnotil Arthur Young úroveň francúzskej módy.,,Rozmarnosť a premenlivosť je atribútom, ktorý je obecné pripisovaný Francúzom. V prípade módy je to ale až prílišné preháňanie.²⁶² Pri pohľade na dámsku módu jednoznačne konštatuje, že sa ani z polovice neobliekajú tak nákladne ako Angličanky. Móda sa častejšia a prudšie menila vo svojich farbách, strihoch, vo forme účesov a parochní práve v Anglicku. Chudobnejšia vidiecka šľachta sa už vonkoncom nemohla so svojim životným štýlom a spôsobom odievania pripodobňovať k anglickej šľachte s menším pozemkovým vlastníctvom. V tomto prípade sa Arthur Young mohol priblížiť ku skutočnosti.

Po absolvovaní prvej francúzskej cesty v závere svojho denníka Arthur Young konštatoval, že ešte nie je dostatočne zoznámený s francúzskymi zvyklosťami a životným štýlom a nie je teda schopný a ani nemá odvahu púšťať sa do väčších záverov o danej spoločnosti. Po ukončení tretej cesty už jeho práca obsahovala v niekoľkých bodoch závery nad francúzskou spoločnosťou. Je určite zaujímavé dočítať sa ako anglický cestovateľ hodnotil so svojej strany zvyklosti a mravy spoločnosti, ktorú niekoľko krát navštívil a s ktorou bol intenzívne v kontakte. Je tiež potrebné zdôrazniť, že Arthur Young sa nezoznamoval len so svetom vysokej spoločnosti, ale i so spôsobmi prostých ľudí. Na druhej strane je ale nutné podotknúť, že jeho závery sú do značnej miery subjektívne, čo však nemožno v tomto prípade cestovateľovi zazlievať. Nejednalo sa totiž o popis sveta, ktorý ho obklopoval, ale o osobný dojem, ktorý v zemi nadobudol. Tieto závery sú preto skôr zaujímavé z hľadiska cestovateľovej identity a pocitu spolupatričnosti k svojmu národu.

---

²⁶¹ Taktiež, str. 78.

²⁶² Taktiež, str. 316.

Záver

Tri francúzske cesty Arthura Younga boli zaujímavé z niekoľkých aspektov. Primárne sa jednalo o agrárny výskum hospodárstva spolu s mapovaním stavu pre celú monarchiu. To bol zároveň i hlavný cieľ Youngovej cesty. Už súčasníci hľadeli s obdivom na výsledky jeho práce a Youngov agrárny výskum bol považovaný za najlepšiu charakteristiku stavu poľnohospodárstva nie len vo Francúzsku, ale i v Anglicku a v Írsku. Metódou tzv. vzorovej dediny, či vybranej oblasti, teda prostredníctvom sociálne štatistiky, dokázal charakterizovať hospodársky a z menšej časti i sociálny stav jednotlivých regiónov. Dôraz pri tom kládol na podrobný prieskum kvality pôdy, na druhy plodín pestovaných v jednotlivých oblastiach a na spôsob obhospodarovania. Existovali logicky i oblasti, ktoré si cestovateľ všimol s menším záujmom, alebo im nevenoval skoro žiadnu pozornosť. Po prečítaní cestopisu sa preto čitateľovi vynorí model obrazu vidieka ako ho videl, respektíve vnímal Arthur Young. Pre cestovanie využíval svoju obľúbenú kobylu a časť cesty absolvoval na dvojkolovom voze. Možnosti širšieho rozhľadu po krajine neboli v tomto prípade možné, navyše ak sa cestovateľ rozhodol pre podrobnejší prieskum terénu, vždy sa jednalo o záležitosti spojené so záujmom o kvalitu pôdy, alebo o druhy pestovaných plodín. V jednotlivých dedinách, či usadlostiach, ktorými prechádzal, sa pravdepodobne nezastavoval, ani osobne nenavštívil roľnícke obydlie, lebo popis vidieckych chatrčí sa vždy zúžil len na konštatovanie ich odpudivého vzhľadu. Postavy roľníkov akoby zo sveta, ktorého boli neoddeliteľnou a logickou súčasťou, v cestopise Arthura Younga vymizli. Ak sa s nimi dostal Young do kontaktu, vždy to bolo z príležitosti sprevádzania po danej oblasti. I napriek takýmto stretnutiam, boli Youngove informácie o ich osobách stručné. Podľa toho je možné usúdiť, že cestovateľ sa so svojimi sprievodcami príliš nerozprával. Cestoval s nimi teda pravdepodobne mlčky, alebo ak prebiehal nejaký rozhovor, nepovažoval za potrebné jeho zaznamenanie. Ak prejavoval o vidiečanov záujem, jednalo sa vždy o všeobecnú charakteristiku ťažkého postavenia francúzskeho roľníctva s ktorým súcitil. Špeciálnu pozornosť venoval ženám, často sa však jednalo len o porovnanie veku, vzhľadom k ich predčasne stareckému výzoru. Pri prieskume poľnohospodárstva sa teda spoliehal hlavne na svoje vlastné skúsenosti a úsudky, alebo na komentáre a informácie, ktoré získal od svojich priateľov, či priamo od vlastníka pozemkov. Nikde v cestopise sa neobjavuje snaha Arthura Younga priamo komunikovať s vidiečanmi. Pre danú dobu to však bolo úplne prirodzené jednanie. Roľník bol považovaný všetkými skupinami obyvateľstva za hlúpeho a nevzdelaného a nezáležalo ani na tom, či daná osoba

s vidiečanmi cíti, alebo nie. Arthur Young i napriek svojmu jedinečnému plánu zmapovať francúzske poľnohospodárstvo, dodržiaval pravidlá súdobej učenej spoločnosti.

Ak cez vidiecke usadlosti prechádzal bez väčšieho úsilia o hlbší prieskum sociálnej stránky roľníckeho života, atmosféru v zájazdových hostincoch predstavil cestovateľ o veľa pestrejšie. Dôležitú rolu tu hrala skutočnosť, že Young bol nútený v takýchto krčmách, často odpudivých s nehygienickými podmienkami, prespávať. Viacej sa tak dostával do kontaktu s personálom hostinca, o ktorom sa ale opäť veľmi nerozpisoval. I v tomto prípade zostával niekedy len pri jednoslovných charakteristikách, často iba v podobe prívlastkov. Zaujímavý však pre dnešného čitateľa zostáva obraz vnútorného zariadenia krčmy, kvalita jedla, ceny za ubytovanie a stravu a napokon samotná miestnosť kde mal cestovateľ prespať. O personál sa teda priamo nezaujímal, pravdepodobne by to nebolo ani vhodné jeho postaveniu a možno by to nezaujalo súdobých čitateľov, ktorí takéto typy ľudí bežne v živote stretávali. Pre dnešného historika by to ale boli nesmierne zaujímavé a cenné informácie.

Arthur Young sa svojim cieľom cesty odlišoval od súdobých cestovateľov. Väčšina z nich dodržiavala obecné destinácie ako navštívenie Paríža, zavítanie do Versailles, návštevy historických pamiatok, alebo obdivovanie architektúry, ktorá bola skoro vždy sústredená v mestách. Návštevy vidieka boli skutočne zriedkavým javom a obdiv k nemu vzrástol až s nástupom romantikov. Arthur Young však väčšinu cesty strávil práve na vidieku, pozoroval stav hospodárstva, usilovne si zaznamenával svoje postrehy, stretával sa s učeními osobami a rozoberal s nimi možnosti lepšej kultivácie pôdy podľa anglického vzoru. Ideálom hospodárstva pre Younga bola ohradená farma s domácimi zvieratami, so striedavým obhospodarovaním, v najideálnejšom prípade s výsadbou ovocných stromov. Takéto „vzorové“ farmy boli však vo Francúzsku skôr raritou, ako realitou. Francúzsky vidiek podľahol vo väčšine prípadoch Youngovej kritike a neunikol tak ani porovnaniu s anglickým poľnohospodárskym systémom. Autor mohol len s ľútosťou konštatovať, že i napriek dobrej kvalite pôdy, nedokázali Francúzi využiť svoje možnosti a to z veľkej časti práve kvôli spiatočnickému politickému systému, ktorý stále udržoval pri živote zastarané feudálne vzťahy dotýkajúce sa tak i ekonomickej oblasti. Anglicko, ktoré už „naštartovalo“ priemyslovú revolúciu a s ňou kapitalistické vzťahy sa s francúzskym starým systémom nemohlo porovnávať. Young pochádzal z vyspelejšej krajiny a bol si toho i sám plne vedomý. Z tejto pozície potom mohol vystupovať voči francúzskemu systému ako poradca i kritik.

Keď Arthur Young vstupoval na pôdu Francúzska, prichádzal už s istými predsudkami. Tie však neboli spojené so sférou poľnohospodárstva, ale jednalo sa o nadobudnuté predstavy o francúzskych mravoch a zvykoch z množstva literatúry, ktorá bola v Anglicku bežne

dostupná. Od spoločnosti očakával istý druh chovania, preto ak Francúzi nezapadali do tohto umelo vytvoreného modelu, vyvolávali u Younga rozpaky a sklamanie. To, čo malo byť obyvateľom Francúzska podľa vyčítaných informácií prisudzované a vlastné, čo ich malo charakterizovať, zrazu chýbalo, alebo len slabo pripomínalo tento vykonštruovaný literárny model. Napriek všeobecnému sklamaniu z „nedostatkov“ spoločnosti, sa mohol na druhej strane Young utvrdiť v jeho často objavujúcej sa predstave, že Angličania sú i v tejto oblasti o krok pred Francúzmi. S predsudkami prichádzal i do Paríža, či do Versailles. Hlavné mesto Younga neočarilo, naopak podľahlo kritike a to opäť v porovnaní s rodnou vlasťou, v tomto prípade s Londýnom. Všímal si dopravu a upozorňoval na nedostatok chodníkov, domy boli často neupravené a špinavé, ulice krivolaké, francúzska móda zaostávala za premenlivou a pestrou anglickou. Celý komplex Versailles predstavoval síce obraz lesku a nádhery kráľovského dvora, ale ako autor skepticky poznamenal, nič ho nemohlo prekvapiť, lebo o všetkom už čítal. Do kontrastu k trblietavej dvornej spoločnosti postavil strnulú etiku dvora, poukazujúc pritom na úplnú stratu kráľovho súkromia. Čitateľ dokonca môže z týchto informácií nadobudnúť dojem, že autor akoby umelo odmietal pochváliť a obdivovať to, o čom sa dočítal, že je symbolom Francúzska. Tieto postrehy z Versailles sú však pre dnešného historika veľmi cenné, hlavne z hľadiska každodennosti na francúzskom kráľovskom dvore.

Arthur Young zotrval v objektívnej rovine vždy do chvíle, kým nezačal porovnávať francúzsky a anglický svet. Je naprosto samozrejmé a prirodzené, že každý súdi cudzie zvyky a mravy podľa vlastných, v tomto prípade anglických a prostredníctvom takýchto postrehov konštruuje obraz danej spoločnosti. Podľa tohto modelu postupoval i Young a pred ním i po ňom mnohí ďalší cestovatelia. Ako obyvateľ hospodársky a politicky vyspelejšej krajiny, s rozvinutou parlamentnou tradíciou, sa navyše mohol stavať do role poradcu a poukazovať na príklady z rodnej vlasti. I napriek tomu, že vo Francúzsku strávil veľa času, zostával v spôsoboch, chovaní a názoroch rovnakým Angličanom ako keď sa prvýkrát vylodil v Calais. V tomto ohľade teda zotrval v tradícii vzájomného súperenia Anglicka a Francúzska i keď jeho osobný postoj k Francúzsku nebol nijak negatívny.

Zoznam použitej literatúry

BLACK, JEREMY, *Evropa XVIII. stoloť. Praha, Vyšehrad 2003.*

HOF, ULRICH IM, *Evropa a osvícenství. Praha, Lidové noviny 2001.*

HROCH, MIROSLAV – KUBIŠOVÁ, VLASTA, *Velká Francouzská revoluce a Evropa 1789/1800. Praha, Svoboda 1990.*

JONES, P.M., *The Peasantry in the French Revolution. New York, Cambridge University press 1988.*

MATHIEZ, ALBERT, *Francouzská revoluce. Praha, Mír 1952.*

PERRY, RUTH, *Novel Relations: the Transformations of Kinship in English Literature and Culture 1748-1818. New York, Cambridge University Press 2004.*

POWER, MARTINA, *Vnímání zemských hranic a jejich role v členění geografického prostoru: irsko- britská a česko- německá hranice v letech 1750- 1850. Disertační práce, ÚSD FF UK Praha 2012.*

ROCHE, DANIEL, *France in the Enlightenment. Harvard University Press 1998.*

HLAVAČKA, MILAN, *Cestování v éře dostavníků: Všední den na střeoevropských cestách. Praha, Argo 1996.*

SEÉ, HENRI, *Economic and social conditions in France during the eighteenth century. Kitchener, Batoche Books 2004.*

SCHAMA, SIMON, *Občané, kronika Francouzské revoluce. Praha, Prostor 2004.*

NEUMANN, STANISLAV KOSTKA, *Francouzská revoluce I. Praha, Československý spisovatel 1955.*

SOBOUL, ALBERT, *Velká francouzská revoluce. Praha, NPL 1964.*

TAINÉ, HIPPOLYTE, *Francie před revolucí. Praha, K.S. Sokol 1906.*

TINKOVÁ, DANIELA, *Revoluční Francie 1787 – 1799. Praha, Triton 2008.*

TOCQUEVILLE, ALEXIS DE, *Starý režim a revoluce. Praha, Academia 2003.*

BATTEN, CHARLES L., JR., *Literary Responses to the Eighteenth-Century Voyages. In: Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/>*

BETHAM-EDWARDS, MATILDA, *Biographical Sketch. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/yngtf>.*

BRUNT, LIAM, *The advent of the sample survey in the social sciences*. Nuffield College, Oxford, UK 2000. Dostupné na www.jstor.org/stable/2681093

Eighteen Century Travel Narratives, Introduction. Dostupné na: <http://www.enotes.com/eigh>

FAKTOROVÁ, VERONIKA, *Mezi imaginací a poznáním*. In: *Proměny cestopisu v dějinách literatury*. Dostupné na <http://www.casopis.hostbrno.cz/cs/archiv/2008/6-2008/vyber-z-cisla/mezi-imaginaci-a-poznanim>

HIGGS, HENRY, *Dictionary of National Biography 1885- 1900, Volume 63*. Dostupné na http://en.wikisource.org/wiki/Young,_Arthur_%281741-1820%29_%28DNB00%29.

HOLMANT, ROBER, *Vývoj ekonomického myšlení*. Liberální institut, Praha 1994. Dostupné na podfuck.net

CHAPIN, SEYMOUR, *The Men from Across La Manche: French Voyages, 1660-1790*. In: *Background to Discovery: Pacific Exploration from Dampier to Cook*. Berkeley: University of California Press, 1990. Dostupné na <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3489n8kn/>

KUMAR, KRISHAN, *Themed Section on Varieties of Britishness; English and French national identity: comparisons and contrasts*. In: *Nations and Nationalism* 12 (3), 2006, 413-432. Dostupné na <http://www.virginia.edu/sociology/publications/faculty%20articles/Kumar-Articles/Kumar-EnglishandFrenchNationalIdentity.pdf>

MENŠÍK, JOSEF, *Asignáty*. In: *Národohospodársky obzor*, 3-4/2008. Dostupné na <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/aktivity/obzor/6182612/7436928/Mensik.pdf>

MIKEŠ, VLADIMÍR, *Verše zhrzených básníků: Maxmilliena Robespiera a....*In: *Tvar* 2/1991, č.28, str. 12- 13.

ROSE, R.B., *The „Red Scare“ of the 1790s: The French Revolution and the „Agrarian Law“*. In: *Past and Present*, No. 103 (May, 1984), str. 113- 130. Dostupné na <http://www.jstor.org./stable/650726>

ROSENBERG, MATT, *Grand Tour of Europe, The Travels of 17th & 18th Century Twenty*. Dostupné na <http://geography.about.com/od/historyofgeography/a/grandtour.htm/>

WOODHOUSE, ANNE F., *Eighteenth- Century English Visitors to France in Fiction and Fact*. Dostupné na <http://www.jstor.org/stable/3194390>

YOUNKINS, EDWARD W., *Capitalism & Commerce : Turgot on progress and political economy*. Dostupné na <http://www.quebecoislibre.org/06/060730-3.htm>

Zoznam použitých prameňov

1792. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf>.

[dbooks/young/yngtf](http://www.econlib.org/library/ypdbooks/young/yngtf).

Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des science, des arts et des métiers. Troisieme édition. Tome 25. Geneve, Société Typographique 1779.

On the revolution of France. In: Arthur Young's Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789. G. Bell and sons, London 1906. Dostupné na <http://www.econlib.org/library/yp>

The history guide: Lectures on modern European intellectual history. Zdroj: John Hall Stewart, ed., *A Documentary Survey of the French Revolution*, (New York; Macmillan, 1951), pp. 76-82. Dostupné na: <http://www.historyguide.org/intellect/cahiers.html#nobility>

TUCKER, JOSIAH, *Instructions for travellers*. Dublin, Printed by William Watson at the Poets Heads in Capel-street 1758.

YOUNG, ARTHUR, *Travels in France during the Years 1787, 1788, 1789*. London, Printed For W.Richardson, Royal- Exchange, 1794.

Zoznam obrazových príloh

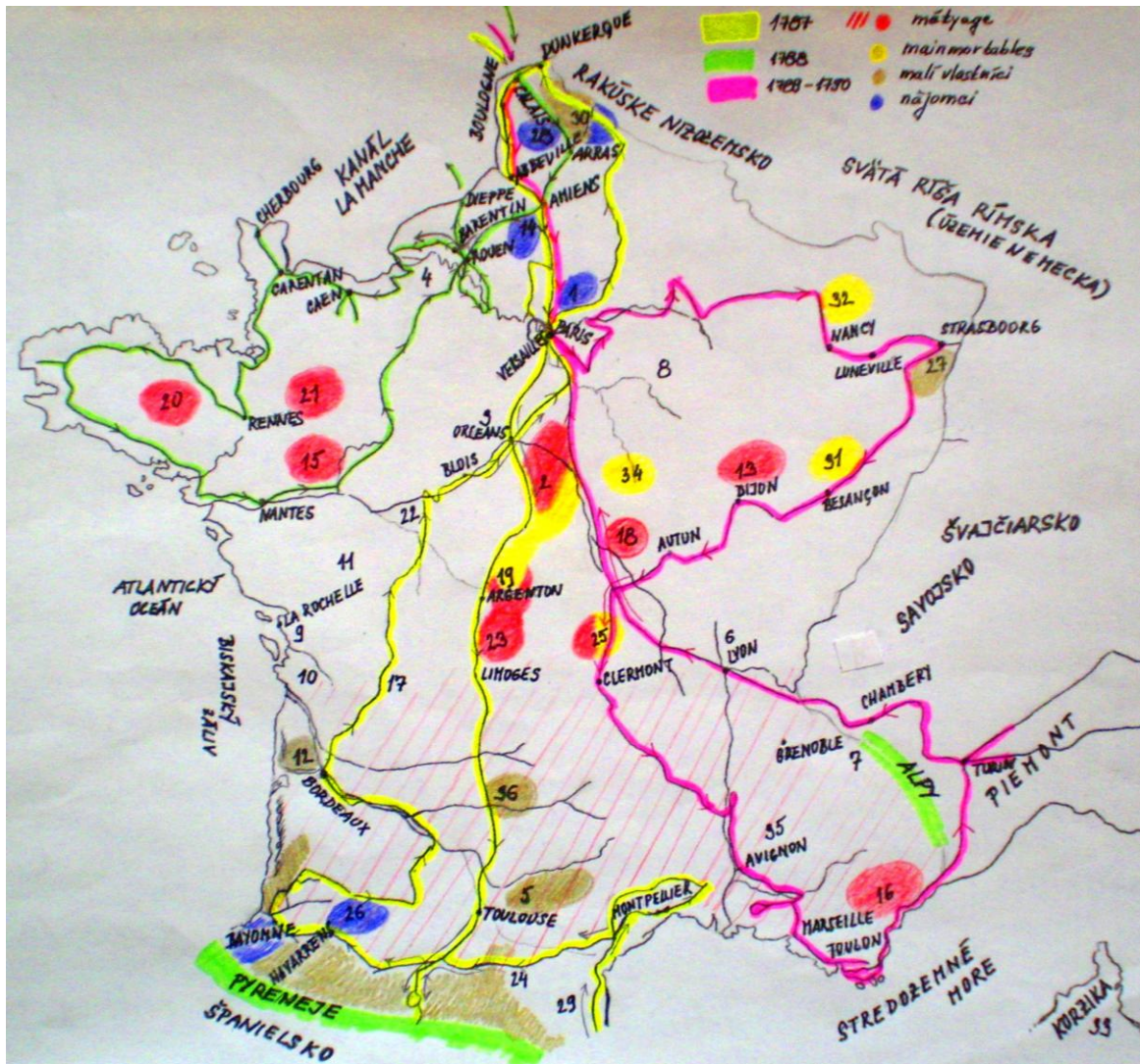
Príloha

Mapa Francúzska s tromi cestami Arthura Younga (1787, 1788, 1789/90)

Popis k mape:

1. Na mape sú farebne znázornené regióny s poľnohospodárskymi metódami, ktoré na svojej ceste zaznamenal Arthur Young: *métayage*, *mainmortables*, *malí vlastníci*, *nájomcovia*
2. Zoznam francúzskych provincií, ktoré sú na mape označené číslami:

1. Île-de-France	18. Bourbonnais	35. Comtat Venaissin
2. Berry	19. Marche	36. Quercy
3. Orléanais	20. Bretagne	
4. Normandie	21. Maine	
5. Languedoc	22. Touraine	
6. Lyonnais	23. Limousin	
7. Dauphiné	24. Foix	
8. Champagne	25. Auvergne	
9. Aunis	26. Béarn	
10. Saintogne	27. Alsace	
11. Poitou	28. Artois	
12. Guyenne, Gascogne	29. Roussillon	
13. Bourgogne	30. Flandre	
14. Picardie	31. Franche-Comté	
15. Anjou	32. Lorraine	
16. Provence	33. Korzika	
17. Angoumois	34. Nivernais	

Obrazová príloha

1. ARTHUR YOUNG A JEHO DIELO

Obr. 1 Arthur Young (John Russell, c. 1794)

Obr. 2 Arthur Young (1741-1820), portrét od George Dance, jr. „*Arthur Young (1741-1820) agricultural reformer and writer*“

Obr. 3 Bradfield Hall, podoba po prestavbe z roku 1857

Obr. 4 Bradfield, All Saints church Bradfield Combust

Obr. 5 Arthur Young, „*Travels in France*“ (vydanie z roku 1909)

Obr. 6 Poľnohospodárske pracovné nástroje z konca XVIII. storočia

Obr. 7 Výjav prírody v cestopise Arthura Younga, „*A Six Months Tour Through the North of England*“ (vydanie z r. 1770)

Obr. 8 Ilustrácia z cestopisu Arthura Younga, „*A Six Months Tour Through the North of England*“ (vydanie z r. 1770)

2. PRIATELIA A ZNÁMI ARTHURA YOUNGA

Obr. 9 Vojvoda de Liancourt (1747-1827), portrét od Charles Willson Peale

Obr. 10 Edmund Burke (1729- 1797), portrét od Joshua Reynolds, 1767-69

Obr. 11 William Pitt mladší (1759- 1806), britský premiér, portrét od Thomas Gainsborough

Obr. 12 William Wilberforce (1759- 1833), jeden z priateľov A. Younga. Portrét od Karl Anton Hickel, 1794

3. CESTOVANIE V XVIII. STOROČÍ

Obr. 13 Kabriolet

Obr. 14 Kabriolet, jednotlivé časti

Obr. 15 Diligencia

Obr. 16 Jeden zo spôsobov cestovania v XVIII. storočí

4. SYMBOLY FRANCÚZSKEJ MONARCHIE

Obr. 17 Versailles

Obr. 18 Pohľad na Palace Royal asi v období 1789-1792

Obr. 19 Marseilles (Joseph Vernet, 1754)

Obr. 20 Slávnostné uvítanie kráľa v Cherbourg, „*Louis XVI visitant le port de Cherbourg*“, Manufacture Petitpierre, Nantes - 1787

Obr. 21 Ľudovít XVI. v Cherbourg v roku 1786, „*Louis XVI le 23 juin 1786, à Cherbourg*“

5. FRANCÚZSKE POĽNOHOSPODÁRSTVO A ŽIVOT NA VIDIEKU

Obr. 22 Poľnohospodárska krajina v XVIII. storočí

Obr. 23 Žne

Obr. 24 Mestský trh vo Francúzsku (asi pol. XVIII. storočia), „*Marketplace in France mid-18th*“

Obr. 25 Lepšie obydlie v XVIII. storočí

Obr. 26 Nosič vody, „*Water carrier*“, Daily Life in French History

Obr. 27 Roľník, „*Paysan*“

Obr. 28 Vidiecka usadlosť

Obr. 29 Zber úrody (Lewis Hereford)

Obr. 30 Vidiecka žena

Obr. 31 Roľníci

Obr. 32 „Chirurgia“ na vidieku

Obr. 33 Chvíľa pre odpočinok, „*Time to rest*“, c. 1792

Obr. 34 Roľnícky chlapec (Richard Westall, „*A Peasant Boy*“, c. 1794)

Obr. 35 Roľníci hrajú karty, (Norbert van Bloemen, „*Peasants playing cards*“)

Obr. 36 Romantické predstavy o roľníckom živote, (François Boucher)

6. OHRADZOVANIE, VZOROVÉ HOSPODÁRSTVO PODĽA ARTHURA YOUNGA

Obr. 37 Ohradzovanie v Anglicku (letecký pohľad)

Obr. 38 Ohradené hospodárstvo

7. REVOLUČNÉ UDALOSTI, KTORÉ ZAZNAMENAL ARTHUR YOUNG

Obr. 39 Revolučná alegória utrpenia roľníka pod daňovou záťažou privilegovaných

Obr. 40 Ceremoniálny odev predstaviteľov jednotlivých stavov, 1789

Obr. 41 Predstavitelia III. stavu ako súčasť sprievodu počas slávnostného zahajovania generálnych stavov v máji 1789

Obr. 42 Rabovania v Strasbourgu

Obr. 43 Nepokoje na vidieku v lete v roku 1789 známe pod názvom „Veľký strach“

Obr. 44 „Veľký strach“, „*La Grande Peur*“

Obr. 45 Augustové dekréty, noc zo 4. na 5. augusta 1789

8. SATIRA NA FRANCÚZSKU MÓDU

Obr. 46 Satira na módu

Obr. 47 Satirické vyobrazenie extrémnej francúzskej módy

1. ARTHUR YOUNG A JEHO DIELO

Obr. 1 Arthur Young ([John Russell](#), c. 1794)

[http://en.wikipedia.org/wiki/File:Arthur_Young_%281741-1820%29.jpg] posledný náhľad 4.8. 2012

Obr. 2 Arthur Young (1741-1820), portrét od [George Dance, jr.](#) „*Arthur Young (1741-1820) agricultural reformer and writer*“

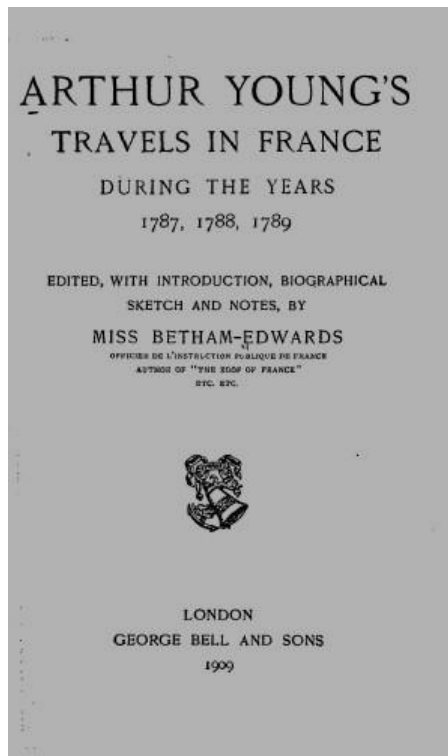
[<http://www.gac.culture.gov.uk/work.aspx?obj=29423>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 3 Bradfield Hall, podoba po prestavbe z roku 1857
[http://en.wikipedia.org/wiki/Bradfield_Combust] posledný náhľad 8.4. 2012

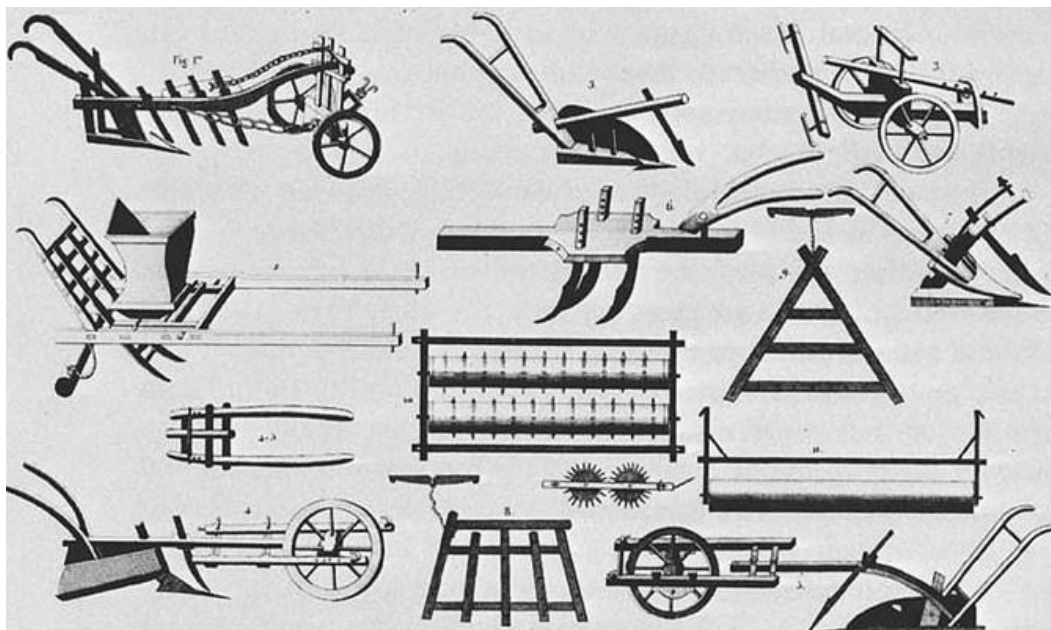

Obr. 4 Bradfield, All Saints church Bradfield Combust
[http://en.wikipedia.org/wiki/Bradfield_Combust] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 5 Arthur Young, „*Travels in France*“ (vydanie z roku 1909)

[http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=292&Itemid=27] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 6 Poľnohospodárske pracovné nástroje z konca XVIII. storočia

[<http://memory.loc.gov/ammem/gwhtml/4gwintro.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 7 Výjav prírody v cestopise Arthura Younga, „A Six Months Tour Through the North of England“ (vydanie z r. 1770)

[\[http://www.rookebooks.com/product?prod_id=8831\]](http://www.rookebooks.com/product?prod_id=8831) posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 8 Ilustrácia z cestopisu Arthura Younga, „A Six Months Tour Through the North of England“ (vydanie z r. 1770)

[\[http://www.rookebooks.com/product?prod_id=8831\]](http://www.rookebooks.com/product?prod_id=8831) posledný náhľad 8.4. 2012

2. PRIATELIA A ZNÁMI ARTHURA YOUNGA

Obr. 9 Vojvoda de Liancourt (1747-1827), portrét od Charles Willson Peale
[http://hoocher.com/Charles_Willson_Peale/Charles_Willson_Peale.htm] posledný náhľad 8.4. 2012

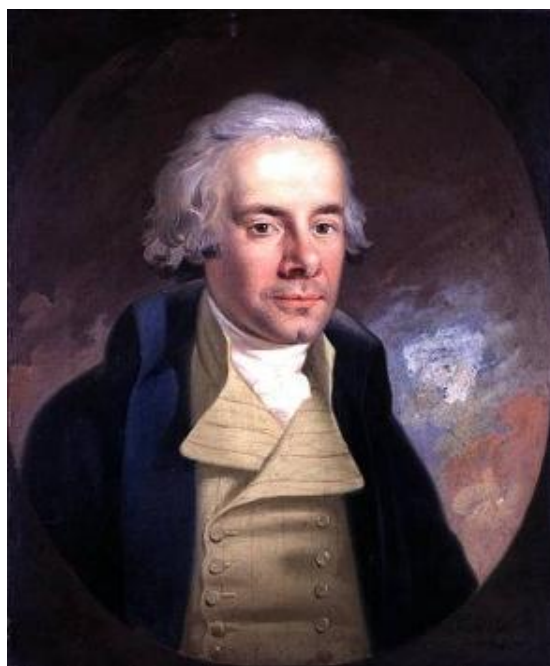
Obr. 10 Edmund Burke (1729- 1797), portrét od Joshua Reynolds, 1767-69
[http://cs.wikipedia.org/wiki/Edmund_Burke] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 11 William Pitt mladší (1759- 1806), britský premiér, portrét od Thomas Gainsborough

[http://en.wikipedia.org/wiki/William_Pitt_the_Younger] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 12 William Wilberforce (1759- 1833), jeden z priateľov A. Younga. Portrét od Karl Anton Hickel, 1794

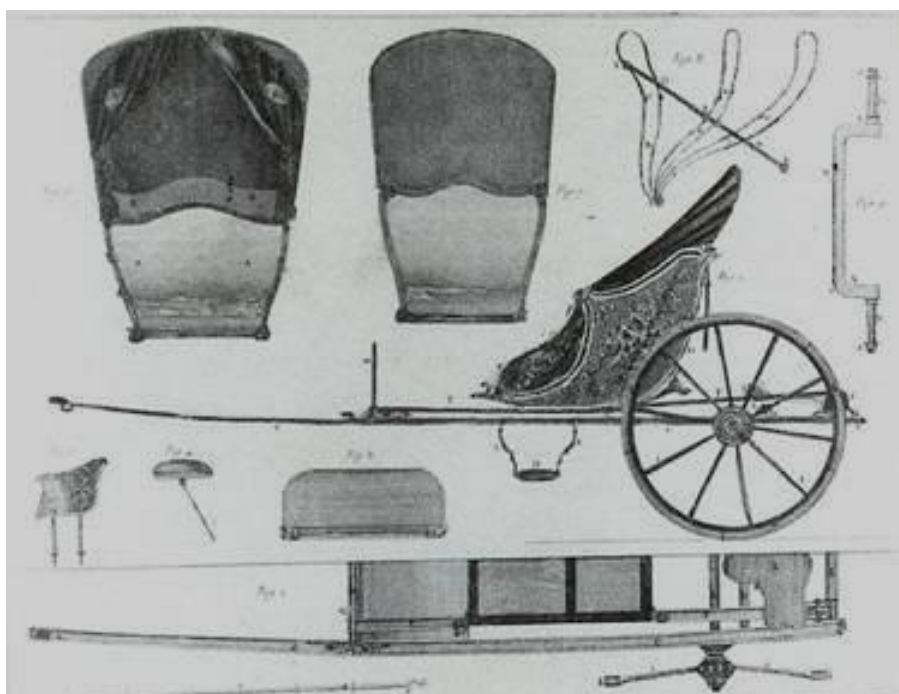
[http://en.wikipedia.org/wiki/William_Wilberforce] posledný náhľad 8.4. 2012

3. CESTOVANIE V XVIII. STOROČÍ

Obr. 13 Kabriolet

[http://attelage.org/f_article_read.php?aid=1852] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 14 Kabriolet, jednotlivé časti

[http://attelage.org/f_article_read.php?aid=1852] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 15 Diligencia

[<http://www.oldhalifax.com/county/RiverRoadTour.htm>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 16 Jeden zo spôsobov cestovania v XVIII. storočí

[<http://www.squidoo.com/building-bridges>] posledný náhľad 8.4. 2012

4. SYMBOLY FRANCÚZSKEJ MONARCHIE

Obr. 17 Versailles

[<http://jspivey.wikispaces.com/Royal+Life+at+Versailles+LK>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 18 Pohľad na Palace Royal asi v období 1789-1792

[<http://www.skidmore.edu/academics/fll/janzalon/revolution/paris1789.html13>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 19 Marseilles (Joseph Vernet, 1754)

[<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Vernet-marseille-1754.jpg>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 20 Slávnostné uvítanie kráľa v Cherbourg, „*Louis XVI visitant le port de Cherbourg*“, Manufacture Petitpierre, Nantes - 1787

[<http://100associes.free.fr/Expo7/ExpoTemp7.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 21 Ľudovít XVI. v Cherbourg v roku 1786, „*Louis XVI le 23 juin 1786, à Cherbourg*“

[<http://s.claretdefleurieu.free.fr/louis%20xvi%20charles%20pierre.htm>] posledný náhľad 8.4. 2012

5. FRANCÚZSKE POĽNOHOSPODÁRSTVO A ŽIVOT NA VIDIEKU

Obr. 22 Poľnohospodárska krajina v XVIII. storočí

[<http://www.cosmeo.com/viewPicture.cfm?guidImageId=9891474C-65A4-42D7-848C-8>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 23 Žne

[http://www.harvestofhistory.org/primary_source_detail.html?ps_id=138] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 24 Mestský trh vo Francúzsku (asi pol. XVIII. storočia), „*Marketplace in France mid-18th*“

[<http://lebrecht.mediastorehouse.com/low.php?xp=media&xm=940377>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 25 Lepšie obydlie v XVIII. storočí

[<http://www.edupics.com/coloring-page-living-room-18th-century-i9900.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 26 Nosič vody, „*Water carrier*“, Daily Life in French History
[<http://www.artflakes.com/en/products/daily-life-in-french-history-a-water-carrier-in-18th-century-paris>]
posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 27 Roľník, „*Paysan*“
[<http://www.lafeuillecharbinoise.com/?p=7305>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 28 Vidiecka usadlosť

[http://www.culture.gouv.fr/Wave/image/joconde/0319/m028901_04389_p.jpg] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 29 Zber úrody (Lewis Hereford)

[http://www.shafe.co.uk/art/landscape_05 - figure_in_the_landscape.asp] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 30 Vidiecka žena

[http://www.shafe.co.uk/art/landscape_05 - figure in the landscape.asp] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 31 Roľníci

[http://www.shafe.co.uk/art/landscape_05 - figure in the landscape.asp] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 32 „Chirurgia“ na vidieku

[<http://www.depereenfilms.com/index.php?2007/09/28/37-maitre-chirurgien-au-xvii-siecle>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 33 Chvil'á pre odpočinok, „Time to rest“, c. 1792

[<http://www.shafe.co.uk/art/landscape - figure in the landscape.asp>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 34 Roľnícky chlapec (Richard Westall, „*A Peasant Boy*“, c. 1794)

[http://www.shafe.co.uk/art/landscape_08_-_figure_in_the_landscape.asp] posledný náhľad 8.4. 2012

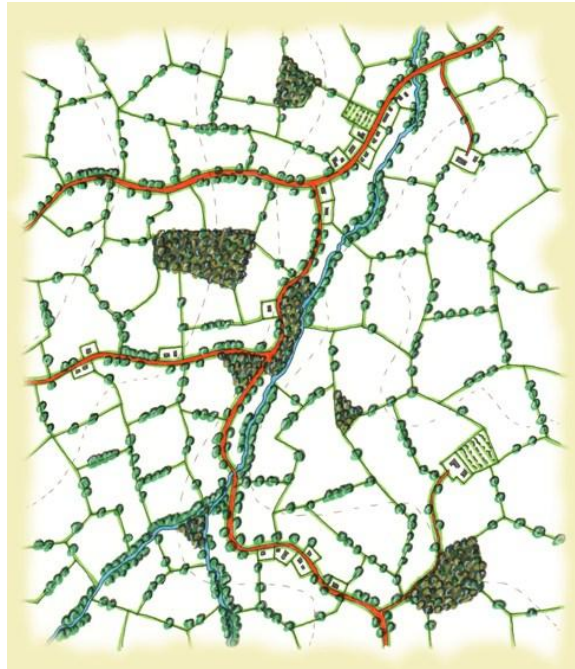

Obr. 35 Roľníci hrajú karty, (Norbert van Bloemen, „[Peasants playing cards](http://larsdatter.com/18c/cards.html)“) [http://larsdatter.com/18c/cards.html] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 36 Romantické predstavy o roľníckom živote, (François Boucher) [http://www.galerieversailles.com/page98.html] posledný náhľad 8.4. 2012

6. OHRADZOVANIE, VZOROVÉ HOSPODÁRSTVO PODĽA ARTHURA YOUNGA

Obr. 37 Ohradzovanie v Anglicku (letecký pohľad)

[<http://gis.worcestershire.gov.uk/website/lca/HTMLfiles/LDU/Landscape%20Types/SFpr.htm>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 38 Ohradené hospodárstvo

[http://www.forestofbowland.com/walls_bounds] posledný náhľad 8.4. 2012

7. REVOLUČNÉ UDALOSTI, KTORÉ ZAZNAMENAL ATHUR YOUNG

Obr. 39 Revolučná alegória utrpenia roľníka pod daňovou záťažou privilegovaných
[<http://salat.e-monsite.com/pages/un-peu-d-histoire/la-revolution-francaise.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 40 Ceremoniálny odev predstaviteľov jednotlivých stavov, 1789

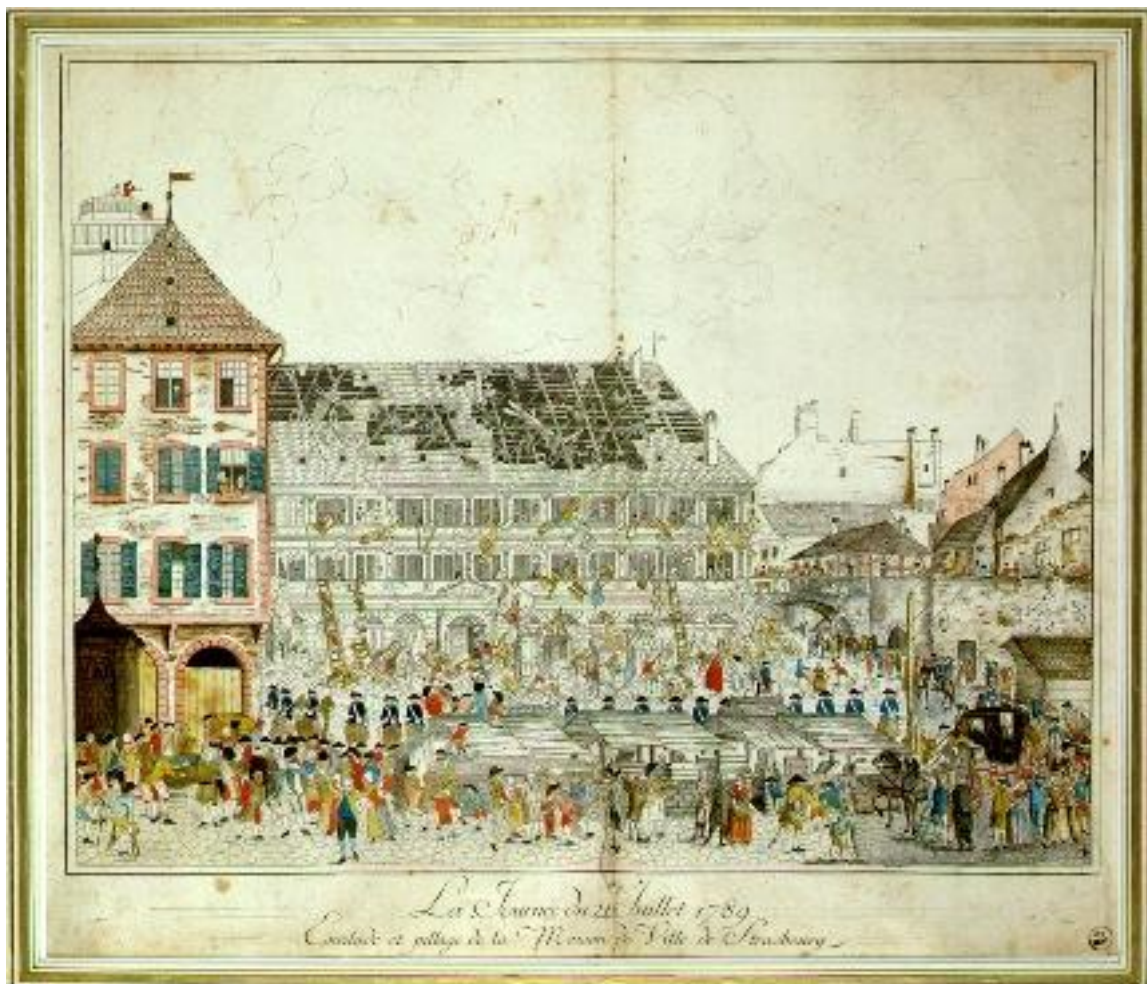
[<http://www.1st-art-gallery.com/Poulet/Ceremonial-Costumes-Of-The-Deputies-Of-The-Trois-Ordres-Aux-Etats-Generaux,-4th-May-1789.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

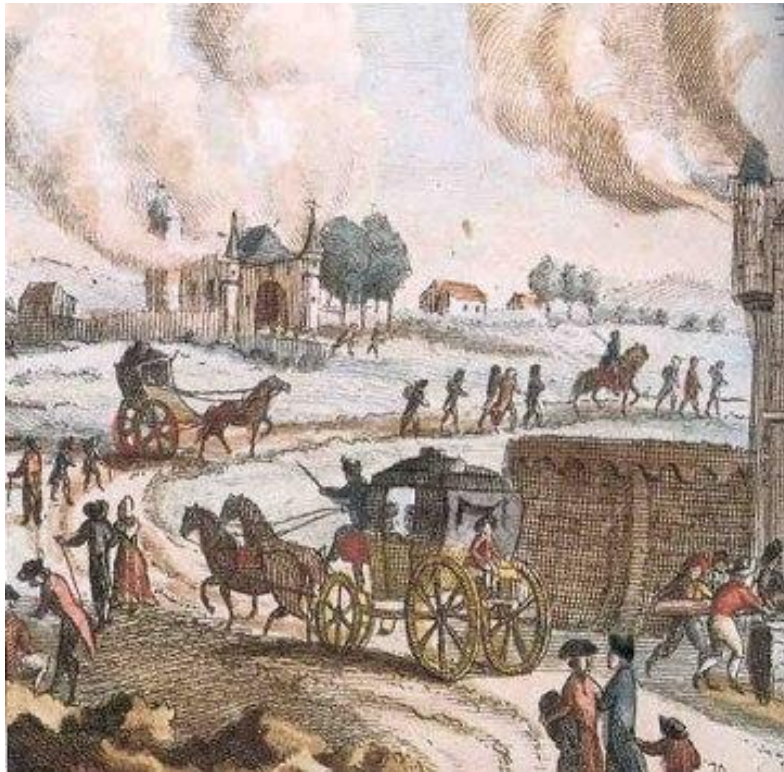
Obr. 41 Predstavitelia III. stavu ako súčasť sprievodu počas slávnostného zahajovania generálnych stavov v máji 1789

[<http://www.chateauversailles.fr/1-histoire/grandes-dates/chronologie/1789-ouverture-des-etats-generaux>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 42 Rabovania v Strasbourgu

[<http://www.histoire-image.org/index.php>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 43 Nepokoje na vidieku v lete v roku 1789 známe pod názvom „Veľký strach“
[<http://www.google.cz/imgres?q=disturbances+in+the+country+1789&um=1&hl=cs&>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 44 „Veľký strach“, „La Grande Peur“
[http://ariane-genealogie.net/france1/la_grande_peur.htm] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 45 Augustové dekréty, noc zo 4. na 5. augusta 1789

[<http://aujourd'hui.over-blog.fr/article-4-aout-1789-abolition-des-privileges-et-des-droits-feodaux-80791911.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

8. SATIRA NA FRANCÚZSKU MÓDU

Obr. 46 Satira na módu

[<http://thoughtfeathersandbluedevils.blogspot.com/2010/04/day-six-extremes-of-fashion.html>] posledný náhľad 8.4. 2012

Obr. 47 Satirické vyobrazenie extrémnej francúzskej módy

[<http://www.google.cz/imgres?start=327&um=1&hl=cs&client=firefox>] posledný náhľad 8.4. 2012